

**T.C.**  
**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**  
**TEFSİR BİLİM DALI**

**KUR'AN'DA YÖNETİM KAVRAM VE İLKELERİ**

**Abdullah TURHAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman**  
**Prof. Dr. İsmet ERSÖZ**

**Konya-2010**



### BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı  
Abdullah TURHAN



### YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

..... tarafından hazırlanan .....  
başlıklı bu çalışma ...../...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda  
oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi  
olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Başkan	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza

	<p>T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah TURHAN	Numarası : 074244011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. İsmet ERSÖZ	
Tezin Adı	Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri		

## ÖZET

### KUR'ÂN' DA YÖNETİM KAVRAM VE İLKELERİ

Çalışmada Kur'ân'da yer alan yönetim kavram ve ilkelerini belirlemeye, bunların yönetim bilimiyle ilişkilerini tesbit etmeye çalıştık. Kavramlar belirlenirken yönetim olgusuna doğrudan işaret etme önceliği dikkate alındı. Kavram ve ilkeler öncelikle dil bilim açısından incelendi. Daha sonra; Kur'ân'da geçtiği yerler, geçiş sıklığı, anlamları, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinde yer alışı ve anlamları, yönetim olgusuyla ilintisi üzerinde duruldu. İlgili incelemeler sırasında; Kur'ân metninin yanı sıra, Arap dilinin temel sözlükleri, klasik ve modern tefsir kaynakları, hadis kaynakları, yönetim bilimi kaynaklarından faydalanıldı. Çalışma sonucunda, insanlığa gönderilen Kur'ân'ın, yönetim sahasında da insanlara doğru yolu gösterecek ilkeler ortaya koyduğunu gördük. Kur'ân bir ideoloji, ya da bir yönetim sistemi öngörmez, ancak müminlerin tüm yönetim uygulamalarına ışık tutacak evrensel rehber ilkeleriyle hayatın bu önemli alanına yön verir. Bu ilkeler zamanın eskimesiyle geçerliliğini yitirmemiş, aksine çağımızın öngördüğü güncel yönetim anlayış ve uygulamalarına ufuk olacak niteliktedir.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah TURHAN	Numarası: 074244011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. İsmet ERSÖZ	
Tezin İngilizce Adı		The Administration Concepts and Their Principles In The Koran	

### SUMMARY

#### THE ADMINISTRATION CONCEPTS AND THEIR PRINCIPLES IN THE KORAN

The coverage of this work mainly focuses on determining the government, concepts and their principles which take part in the Koran and their relation with the administrative science. When the concepts were being determined, their priority of direct indication to administration phenomenon was taken into consideration. In the first place, the concepts and the principles were analysed through linguistics framework. Then, their appearances, meanings, the frequency of appearance in the Koran and their existence in the Prophet Mohammad's (pbuh) hadiths and finally their relation with the administration phenomenon were handled. In the course of related analysis's, besides the Koran text, the basic dictionaries of Arabic language, the classic and contemporary sources of exegesis and hadiths, the sources of administrative science were broadly utilized.

In the consequence of this study, we witnessed that the Koran puts forth principles that makes humans see the right way in the area of the administrative science. The Koran doesn't involve any ideolog yor administrative system, however; it conducts the integral part of life with universal guidance principles that shed light on the believers' all administrative practices. These principles haven't become invalidated as time goes by, on the contrary; they are in the quality of lighting the way for understanding and applications of the current administrations that our age requi.

## İÇİNDEKİLER

<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	1
<b>KISALTMALAR</b> .....	3
<b>ÖNSÖZ</b> .....	4

## GİRİŞ

Amaç, yöntem, kaynaklar.....	6
<b>A. Yönetimin Gerekliliği</b> .....	9
<b>B. Yönetim Bilimi</b> .....	12
<b>C. İslâm- Yönetim İlişkisi</b> .....	14

## BİRİNCİ BÖLÜM

### KUR'ÂN'DA YÖNETİM KAVRAMLARI

<b>1.1. Halife</b> .....	20
1.1.1. Kur'ân'da Halife kavramı.....	21
<b>1.2. İmam</b> .....	28
1.2.1. Kur'ân'da İmam kavramı.....	30
<b>1.3. Emr-ulu'l emr</b> .....	33
1.3.1. Kur'ân'da Emr ve Ulu'l Emr Kavramları.....	33
<b>1.4. Mülk-Melik</b> .....	39
<b>1.5. Mele'</b> .....	43

## İKİNCİ BÖLÜM

### KUR'ÂN'DA YÖNETİM İLKELERİ

<b>2.1. Şûrâ</b> .....	49
2.1.1. Kur'ân'da Şûrâ İlkesi.....	50
2.1.2. Kur'ân'a Göre Şûrâ Karşıtı Tavırlar.....	54
2.1.3. Hadislerde Şûrâ Kavramı ve Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in Müşaveresi.....	59
2.1.4. Şûrâ'nın faydaları.....	60
2.1.5. Şûrâ'nın Keyfiyeti.....	61
2.1.6. Şûrâ'nın Bağlayıcılığı.....	62
2.1.7. Yönetim ve Şûrâ.....	63
<b>2.2. Ehliyet</b> .....	65
2.2.1. Kur'ân'da Ehliyet Kavramı.....	65
2.2.2. Kur'ân'da Ehliyetin Unsurları.....	71
2.2.2.1. Adalet.....	71
2.2.2.2. İlim.....	73
2.2.2.3. Emniyet ( Güvenilirlik).....	76
2.2.2.4. Zihinsel ve Bedensel Yeterlilik ( Sıhhat).....	79
2.2.3. Hadislerde Ehliyet Vurgusu ve Yöneticiliği Talep Etme Sorunu.....	81
<b>2.3. Bey'at</b> .....	86
2.3.1. Kur'ân'da Bey'at İlkesi.....	87

2.3.2. Hadislerde Bey'at İlkesi.....	90
2.3.3. Bey'at İlkesinin Tarihi Seyri.....	91
2.3.4. Bey'at –Yönetim İlişkisi.....	92
<b>2.4. Adâlet.....</b>	<b>93</b>
2.4.1. Yönetimde Adâlet.....	97
2.4.2. Kur'ân'da Adâlet Kavramı.....	98
2.4.3. Kur'ân'a Göre Adâleti Engelleyen Unsurlar.....	103
2.4.4. Kur'ân'da Yönetim-Adâlet İlişkisi.....	104
2.4.5. Hadislerde Adâlet Kavramı.....	106
<b>2.5. İtâat.....</b>	<b>108</b>
2.5.1. Kur'ân'da İtâat ilkesi.....	108
2.5.2. Kur'ân'da Yönetim-İtâat İlişkisi.....	113
2.5.3. Hadislerde İtâat İlkesi.....	117
<b>SONUÇ.....</b>	<b>119</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>122</b>

### KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: İbn, bin
bak.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
dğr.	: Diğerleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940-1988
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Mîlâdî
md.	: Madde
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahü anh / anhâ / anhüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.y.	: Sayı
t.h.k.	: Tahkik eden
t.y.	: Tarihsiz yayın
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri



## ÖNSÖZ

İnsan tab'an medeni bir varlık olmakla nitelenmiştir. Bu nitelemeye uygun olarak ta, medeniyet tarihi boyunca aile kurmuş, topluluk halinde yaşamış, yek diğeriyle sürekli münasebette bulunmuş, belirli bir amaç doğrultusunda organizasyonlar oluşturmuş, müesseseler ve devletler tesis etmiştir. İnsanın bu içtimâî yapısı, onun bir nizam ve birliğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu ihtiyaç ise eskilerin “ idare”, yenilerin ise “ yönetim” dedikleri olgunun tezahürüne vesile olmuştur. İnsanlık tarihi incelendiğinde, büyük ya da küçük tüm insan topluluklarının, mahiyetleri farklı olmakla birlikte bir yönetim yapısına sahip olduğu da müşahede edilmektedir.

Kur'ân, insanın bireysel ve toplumsal hayatına rehberlik ederek onu hidayete erdirmek amacı ( Bakara 2/185) taşıyan ilahi bir kitaptır. Kur'ân'ın hidayet ufku kişinin inanç, ibadet, ahlak, muamelat (hukuk, ekonomi, yönetim, eğitim v.b.) olmak üzere tüm yönlerine ışık tutmaktadır. Biz bu ışığın yönetim boyutuna dikkat çekmek istedik. Dünden bugüne diğ er sahalarla ilgili yapılmış birçok çalışmaya rastlarız. Ancak Kur'ân-Yönetim Bilimi ilişkisi üzerine yapılmış çalışma sayısı çok azdır.

Geçmişte yapılmış olan “*Ahkâmu's-Sultâniyye*” ve “*Siyâsetnâme*” türü eserler yönetim biliminin kapsadığı alanları tam anlamıyla içermezler, hem de günümüz insanının anlayabileceği bir muhteva, dil ve üsluptan uzaktırlar. Modern zamanda yapılan çalışmalar ise, yönetim bilimi-Kur'ân ilişkisini daha çok devlet yönetimi bazında ele almışlardır. Yönetimin geniş anlamıyla ele alınıp Kur'ân'la münasebetinin işlendiği çalışma sayısı maalesef çok az sayıdadır. Ayrıca Batı menşe'li yönetim bilimi eserlerinde İncil ve Tevrat'a yapılmış atıflara rastlanırken, ülkemizde yapılan yönetimle ilgili çalışmalarda Kur'ân'a yapılmış atıflara nadir olarak rastlanmaktadır. Becerdiğimiz ölçüde amacımız, Kur'ân'ın günümüzde oluşan yönetim anlayışıyla ilişkisini ortaya koymak, bu konuda da hidayetine müracaat etmektir.

Çalışmamızın giriş bölümünde çalışmanın amacı, kaynakları ve yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra, *yönetimin gerekliliği, yönetim bilimi ve İslâm-yönetim ilişkisi* konularını incelemeye çalıştık. Daha sonra Kur'ân'da yer alan yönetimle ilgili kavram ve olguları tesbit etmeye çalıştık. Bu tesbitten sonra kavram

ve ilke ayrımı üzerinde durduk. Somut bir yönetim fonksiyonuna delâlet eden, içerdği anlam hasebiyle yönetim olgusuna doğrudan işaret eden ve üzerine ilke bina edilen kavramları incelemeyi tercih ettik. Bu tercihlerin sonucunda ortaya çıkan kavramların (*Halîfe, İmam, Emr-Ulu'l-Emr, Mülk-Melik, Mele'*), daha çok yönetim liderliği, yöneticilik alanına hitap ettiğini gördük. Birçok mesajını peygamberlerin önderliği ve kavimleriyle mücadeleleri üzerinden veren Kur'ân için, bunun tabii bir durum olduğuna inanıyoruz. Bu kavramları birinci bölümde inceledik. Kavramların tesbiti ve incelemesinden sonra, Kur'ân'da yer alan yönetim ilkeleri üzerinde durduk (*Şûrâ, Ehliyet, Bey'at, Adâlet, İtâat*). İlkeleri tesbit ederken doğrudan bir yönetim anlamı içeriyor olması ve Kur'ân'da da bu yönünün vurgulanıyor olması önceliğine dikkat ettik. Ayrıca yönetim bilimi açısından da bir anlam ifade etmesi gerektiğini göz önünde bulundurduk. Bu ilkeleri dil-bilim, Kur'ân'da ki yeri, hadislerdeki konumu ve yönetim olgusuyla ilişkisi açısından ikinci bölümde inceledik. Son bölümde ise ulaştığımız sonuçları belirtmeye çalıştık.

Çalışmamıza danışmanlık ta bulunan kıymetli hocamız Prof. Dr. İsmet Ersöz beye, değerli katkılarıyla bize destek veren değerli hocalarımız Prof. Dr. Yusuf Işıcık, Prof. Dr. Said Şimşek, Prof. Dr. Ali Akpınar, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapan, Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel, Prof. Dr. Ahmet Yaman ve Yard. Doç. Dr. Ahmet Küçük, Arif Özdilek beylere teşekkür ederim.

**Abdullah TURHAN**

**Konya 2010**

## GİRİŞ

Kur'ân insanları hidâyete eriştirmek amacıyla indirilmiş ilâhî bir kitaptır (Bakara 2/185). O'nun hidâyet hedefi, beşerin ihtiyaç duyduğu bir çok alanı kapsar. İnanç, ibadet, ahlak, eğitim, hukuk v.b. Kur'ân bu alanlarda müminlere yol gösterir, dünya ve âhîret saâdetlerine vesile olan bir kısım ilkeler koyarak, hidâyet olma fonksiyonunu icra eder.

Kur'ân'ın hidayet ettiği alanlardan biri de insanlar arası ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil eden *yönetim* alanıdır. Ahlak ve hukukla iç içe bulunan bu alan aynı zamanda toplumsal problem ve çözümlerin de mühim bir kaynağı olma hüviyetini taşır.

Yaşadığımız çağda değişim sadece maddî unsurlarda gerçekteşmemiş, aynı zamanda birçok sosyal kavram ve kurum da bu değişimden nasibini almıştır. Önceden sadece devlet erkini yönetenlerin ve onların yerel temsilcilerinin sorunu olarak görülen *yönetim* olgusu; bugün iktisâdî, ictimâî, fikrî ve siyâsî alanda yaşanan değişimlerin sonucu olarak, toplumun çok daha geniş bir alanını ilgilendirir hale gelmiştir. Üretim sisteminin gelişmesi, ulaşım imkanının hızlanması ve çeşitlilik arz etmesi, iletişim vasıtalarının yaygınlık ve etkinlik kazanması, örgütlü toplum yapısının yaygınlaşması, yönetim biliminin hem kapsamını hem de içeriğini ciddi anlamda değiştirmiştir.

Geçmiş zamanlarda yönetim olgusu, üst yönetim perspektifinden ele alınmış ve bu sahadaki ihtiyaçlar düşünülerek fikir üretilmiştir. Bugün yönetim bilimi hayatın içindeki tüm yönetim alanlarını kapsayacak şekilde ilgi alanını genişletmiş, "*Yönetim ve organizasyon*" başlığı altında birçok yönetim olgusunu kapsar hale gelmiştir. Örneğin işletme yönetimi, eğitim yönetimi, finans yönetimi, insan kaynakları yönetimi, sivil toplum kuruluşlarının yönetimi, yerel yönetim gibi alt başlıklar oluşmuştur.

Yaşanan bu gelişmelere uygun olarak Kur'ân'da yönetim olgusunun yeniden ele alınması ve günümüz insanının ihtiyaçları düşünülerek bir çalışma yapılması zarûreti hâsil olmuştur. Geçmişte bu konuda yapılmış olan "*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*" ve "*Siyâsetnâme*" türü çalışmalar uzun dönemler yöneticilerin başvuru

kaynağı olmuş, geçmişin yönetim anlayışını ve uygulamalarını çağımıza taşımıştır. Fakat çağımızda yaşanan değişimlerde dikkate alınarak, temel kaynaklarımıza müracaatla, geçmişin bilgi birikimini göz ardı etmeden, günümüz insanının anlayabileceği yeni şeyler söylemekte bir ihtiyaçtır.

Kavram ve ilkeler öncelikle, Arap dili açısından inceledik. Kelimenin anlam dünyası, ilişkili olduğu kelimeler, varsa zıt anlamlı kelimelerle ilgisini belirtmeye çalıştık. İlgili kelime bir kavram mahiyeti kazanmışsa, bu kavramın anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla, yapılmış olan tanımlara da yer verildi.

Daha sonra, kelimelerin Kur'ân'daki konumunu anlama ameliyesinde bulduk. Kelimenin Kur'ân'da geçiş sıklığı, kullanıldığı farklı anlamlar ve bunların delilleri, bir yönetim olgusuna işaret ettiği yerler, Tefsirlerde ilgili âyetler için yapılan yorumları dikkate almaya gayret ettik. Ayrıca Kur'ân'da yönetim ilkeleri bölümünde; ilkelerin yönetim bilimi açısından anlam ve değerini, ilgili yönetim kaynaklarına müracaat ederek ortaya koymaya çalıştık.

Dil bilim açısından yapılan tahliller, Arap dilinin temel sözlüklerinden sayılan; Cevherî'nin "*Sıhah*" ve "*Muhtârü's-Sıhah*", İbn Manzur'un "*Lisânu'l-Arab*", ve Zebîdî'nin "*Tâcu'l-Arûs*" isimli eserlerinden faydalanılarak yapıldı. İlgili kelimelerin anlaşılması amacıyla, bir Kur'ân kavramları sözlüğü olan İsfahânî'nin "*Müfredat*" isimli eserinden faydalandık. Cürcânî'nin "*Ta'rifât*" isimli eserine de müracaat ettik.

Konumuza medâr olan kavramların yorumu aşamasında, birçok klasik (rivayet-dirayet) ve Modern Tefsirlerden faydalandık. İlgili kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir. Fakat burada özellikle Taberî'nin "*Câmiu'l Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*", İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*", Zemahşerî'nin "*Keşşaf*", Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğayb*", İbn Âşûr'un "*Et-Tahrîr ve't Tenvîr*" isimli tefsirlerin isimlerini zikretmek isteriz.. Ayrıca Türkçe tefsirlerden, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kur'ân Dili*" isimli eserinden faydalandık. Bu eserin dilindeki güzelliği ve selâseti bozmama açısından genelde; diline müdahale etmeden, doğrudan alıntı yapma yöntemini tercih ettik. İstifâde ettiğimiz diğer bir kaynak ise, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir komisyona hazırlatılan "*Kur'ân Yolu*" isimli eserdir.

Ayetlerin meâli verilirken, Hasan Basri Çantay'ın "*Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*" isimli meâli, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından bir komisyona hazırlatılan

“*Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*”, Mustafa İslamoğlu’nun “*Hayat Kitabı Kur’ân*” isimli meâlinden yararlandık.

Geçmişte yönetim konusunda yazılmış olan Mâverdî’nin “*el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*”, İbn Teymiyye’nin “*Es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye*”, Keykâvus’un “*Kâbusnâme*”, Nizâmü’l Mülk’ün “*Siyâsetnâme*” ‘si türü eserlere de müracaat ettik.

Çalışmada Yönetim Bilimi kaynaklarına da müracaat edildi. Özellikle Prof. Dr. Nuri Tortop, Prof. Dr. Eyüp İşbir ve Prof. Dr. B. Aykaç tarafından hazırlanan “*Yönetim Bilimi*” ve Prof. Dr. Nurullah Genç tarafından hazırlanan “*Yönetim ve Organizasyon*” isimli eserlerden ve kaynakçada belirtilen diğer yönetim bilimi kaynaklarından faydalandık.

Kur’ân’da yer alan *yönetim* kavramlarını anlamamıza ciddi katkıda bulunan önemli bir eser ise Prof. Dr. Vecdi Akyüz’ün hazırlamış olduğu “*Kur’ân’da Siyâsal Kavramlar*” isimli çalışmasıdır. “*Kur’ân’da Siyâsal Kavramlar*” isimli çalışma, neredeyse Kur’ân’da yer alan tüm siyâsal kavramları kapsayan geniş çaplı bir eserdir. Kavramlar Kur’ân’da buldukları yerler ve kazandıkları anlamlar bağlamında ele alınmıştır. Biz ise ilgili kavramların, *yönetim liderliği* ve *yönetim* anlamı öne çıkanlarını, bir yönetim ilkesi mahiyeti taşıyanlarını, yönetim bilimi ile de ilişkilendirerek incelemeye çalıştık. Özellikle kavramların Kur’ân’da içerdikleri anlamların tesbiti konusunda Akyüz’ün ilgili eserinden fazlasıyla istifâde ettik.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in konuyla ilgili hadislerine ve uygulamalarına ulaşmamızı sağlayan; “*Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel’in Müsnedi*” gibi hadis kaynaklarından da yararlandık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin* ilgili maddelerinden de çalışmamız sırasında istifade ettik.

Kur’ân’da yer alan yönetim ilkelerinin Müslümanların tüm yönetim birimlerinde uygulayabilecekleri evrensel yönetim ilkeleri olduğuna inanıyoruz. Bu ilkelerin, modern yönetim uygulamalarıyla mutâbık, hatta onlara ufuk açacak nitelikte olduğu görülmektedir.

Kur’ân’da Yönetim Kavram ve İlkeleri bölümüne başlamadan önce *yönetimin gerekliliği, yönetim bilimi ve İslâm-Yönetim* ilişkisi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

## A-Yönetimin Gerekliliği Sorunu

Geçmişten günümüze yönetim olgusunun gündeme geldiği tüm durumlarda tartışılan konulardan biri de “yönetimin gerekliliği” sorunudur. “Yönetim niçin gereklidir? Yönetim erkine ihtiyaç duyulmadan toplumsal bir hayat mümkün müdür?” Gibi sorular bu konuyla ilgilenenleri meşgul etmiştir.

Eflâtun, Aristoteles, Fârâbî gibi filozoflar insanın sosyal bir varlık olduğunu belirtirler.<sup>1</sup> Dünyanın hiçbir yerinde kendi türünden soyutlanmış halde yaşayan bir insan topluluğuna rastlamanın mümkün olmadığı vurgulanır.<sup>2</sup> İnsanda olduğu gibi arılar, karıncalar gibi birçok hayvan türünde de sosyal bir hayatın olduğu görülür.<sup>3</sup>

İslam düşünürleri de yönetimin gerekli olduğu kanaatlerini belirtirken, öncelikle insanın “medenî” bir varlık oluşuna, yani toplumsal boyutuna vurgu yaparlar. İbn Haldûn bu durumu şöyle vurgular: “Beşer cinsi için sosyal bir hayatta yaşamak zaruridir. Bir arada toplanarak sosyal bir hayat yaşayabilmek için ise başlarında bir yasakçı ve hâkimin bulunması gerekir.”<sup>4</sup>

İbn Teymiyye de insanların hem dünya hem de âhîret menfaati için cemiyet halinde ve birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma halinde yaşamaları gerektiğine, bu durumda da emreden ve yasaklayan bir otoriteye ihtiyaç duyacağını belirterek yönetimin gerekliliği sonucuna ulaşır.<sup>5</sup> Kınalızâde Ali her çokluğun bir birliğe ihtiyaç duyduğunu, bunun ailede başladığını, toplumda ise nizamın kurulmasının yönetimle gerçekleşeceğini ifade etmiştir.<sup>6</sup>

İbn Sînâ da cemiyet hayatının olduğu her yerde zorunlu olarak fertler arasında münâsebet olacağını, bu münâsebetlerin sağlıklı bir şekilde yürüebilmesinin de

<sup>1</sup> Aydın, Yaşar, *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde İlk Başkan (er-Reisü'l-Evvel) Kavramı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/2, 1987, s. 293.(Fârâbî insana bu özelliğinden dolayı “ünsî hayvan” veya “medenî hayvan” demektir.)

<sup>2</sup> Atalay, Orhan, *Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:16, 2001, s. 198.

<sup>3</sup> Musa, Muhammed Yusuf, *Nizâmu'l-Hüküm fi'l-İslam*, el-Asru'l-Hadis, Beyrut 1988, s.9.

<sup>4</sup> İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî (Çev. Halil Kendir), (1332-1406) *Mukaddime*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 2004, s.1/265.

<sup>5</sup> İbn Teymiyye, Takiyü'd-Din Ahmed b. Abdülhalim (v.728/1327), *es-Siyaset Şer'iyye*, Vezaretü's-Şuûni'l-İslamiyye, Riyad 1418, s. 24.

<sup>6</sup> Kınalızâde, Ali, *Ahlak-Âlâi*, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul t.y. s.15.

kanun ve adâlet ilkelerine bağlı olduğunu, bu ilkelerin de ancak kanun koyucu ve icracılarıyla hayata geçirilebileceğini söyler.<sup>7</sup>

İslâm düşünürleri yönetimin gerekliliği ile ilgili görüşlerini belirtirken, yönetimin aklen mi yoksa dînen mi? Gerekli olduğu konusunu tartışmışlardır. Aklen gerekli olduğunu söyleyenler; insanın tabiatı gereği zulme mâni olacak, aralarındaki problemleri çözecek bir yöneticiye ihtiyaç duyduklarını belirtirken, dînen gerekli olduğunu söyleyenler ise; dînin emirlerinin yerine getirilmesi için bir yöneticiye ihtiyaç duyulacağını, örneğin; cihad, emr-i bi'l ma'rûf gibi emirlerin ancak bir yönetim organıyla gerçekleştirilebileceğini ve<sup>8</sup> “Onların kimilerini derece, derece ötekilerinin fevkinde kaldık ki, biri, diğerine iş gördürebilsin”<sup>9</sup> âyetini de kendilerine bir delil olduğunu iddia ederler. Ziyâuddin er-Reyyis ise yönetimin hangi açıdan gerekli olduğu hususundaki görüşleri şu dört maddede te'lif etmiştir:

“ a. Ümmetin icmâi, b. Zararların ortadan kaldırılması, c. Dînî vecibelerin yerine getirilmesi, d. Adâletin tahkiki”<sup>10</sup>

Olguner ise, yönetimi insanın yaşama şartı olarak değerlendirir: “İnsanlar birbirine karşı aynı eşit güce sahip değiller, melek ya da daima ahlaklı kimseler de olmadıklarına göre, birbirlerine kötülük yapmaları her zaman mümkün; dolayısıyla da yönetim, hayatı engelleyen aczin ve ahlak dışı davranışın tabii sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu boyutlarıyla da insanın yaşama şartıdır”<sup>11</sup>

Yönetim bilimciler ise yönetim olgusunun evrensel bir olgu olduğunu iddia ederler. Genç, insanın olduğu her yerde yönetimin olduğunu belirtir: “Yönetim insanla anlam kazanan ve süren bir eylemdir. İnsanın belli bir mantık çizgisine sahip her işinde yönetim vardır. Pasif veya aktif her eylemde bir yönetim çizgisi yakalamak mümkündür. Nerede bir insan varsa, normal şartlar altında orada bir amaç veya amaçlar dizisi; sonra da bu amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyetler vardır.”<sup>12</sup>

<sup>7</sup> Çağrı, Mustafa , “Adalet”, *DİA 1*, 341-343. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988

<sup>8</sup> el-Mâverdî, Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hubeyb el-Basrî el-Bağdâdî (v. 450), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut 1985, s. 5-6.

<sup>9</sup> Zuhuf 43/32

<sup>10</sup> er-Reyyis, Muhammed Ziyâuddin, *en-Nazariyyâtü's-Siyasiyyetü'l-İslamiyye*, Dâru't-Türâs, Kahire 1979, s. 132-143.

<sup>11</sup> Olguner, Fahrettin, *Türk-İslam Düşüncesi Üzerine* (2. Baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001, S.77.

<sup>12</sup> Genç, Nurullah *Yönetim ve Organizasyon* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007, s.26.

Yönetimin gerekliliğine siyaset sosyolojisi açısından bakıldığında ise; insanın sosyal bir varlık olmasının sonucu olarak, başkalarını etkileme, karar alma, yönetme gibi istekleri kendi içinde taşıdığı ve bunun tabii bir durum olduğu düşüncesi öne çıkar<sup>13</sup>

Mayo da yönetimin ibtidâî toplumlarda veya feodal düzende olduğu gibi evrensel bir olgu olduğunu belirtir<sup>14</sup>

İslam mezheplerinin tamamına yakınının yönetimin gerekliliği kanaatinde olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bazı Hâricîleri ve bazı Mu'tezîle önderlerini bu durumdan istisna tutulabilir. Örneğin Şehristânî, Hâricîlerin Necedât kolunun halife nasb etmenin farz olmadığına, farz olanın yalnızca şeriatı uygulamak ve hükümlerinin gereklerini yerine getirmek olduğuna, çünkü ümmet tümüyle adâlet ve İslam hükümlerinin uygulanması üzerinde anlaşacak olursa o zaman yönetime de ihtiyaç kalmayacağı görüşünü savunduklarını belirtir.<sup>15</sup> Hâricîlerden bir grup, taşıdığı bu görüş münasebetiyle "*İlk İslam Anarşistleri*" ismiyle nitelendirilmiştir.<sup>16</sup>

Mu'tezîleden Ebu Bekir Esam da Hâricîler gibi düşünür ve Müslümanların bir başkanı olması gerektiği düşüncesinin vahyin ve aklın zorunlu kılmadığını söyler. Ebu Bekir Esam, Müslümanların Kur'ân'ın gösterdiği yolda yürüyüp birbirlerine karşı adâletli davrandıkları, haklarını ve vazifelerini bilip bunlara riâyet ettikleri sürece, kendilerini idare edecek bir yöneticiye ihtiyaçları yoktur anlayışındadır.<sup>17</sup>

Protestanlığın kurucusu Luther'in de benzer bir düşünceye sahip olduğunu görüyoruz. Luther: "Eğer dünya yalnızca gerçek Hıristiyanlardan oluşsaydı, ne hükümdarlara ne krallara ve derebeylerine ve ne de kılıç ve hukuka sahip olmak faydalı ve gerekli olurdu."<sup>18</sup>

Sosyalist düşüncenin kurucularından Engels'in de benzer bir düşünceye sahip olması ilgi çekicidir: "Artık devlet gücünü ele geçiren yönetici sınıf proletarya sınıfıdır, eski sömürücü sınıfların karşısındadır. Daha sonra sınıflar arasındaki

<sup>13</sup> Tatar, Taner, *Siyaset Sosyolojisi*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 24.

<sup>14</sup> Mayo, H., *Demokratik Teoriye Giriş* (Çev. Emre Kongar), Ankara 1964, s.1.

<sup>15</sup> Udeh, Abdülkadir, *İslam ve Siyasi Durumumuz*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1986, s.125.

<sup>16</sup> İslamoğlu, Mustafa, *İmamlar ve Sultanlar*, Denge Yayınları (9. Baskı), İstanbul 1996, s. 154.

<sup>17</sup> Yavuz, Yusuf Şevki, "*Esam Ebu Bekir*", *DİA* 11, 353-354. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, 11/354

<sup>18</sup> Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset* (Çev.Özkan Gözel), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 27-28.



anlaşmazlıklar kayboldukça, hiçbir zor kullanılmayacak ve devlete duyulan ihtiyaç kalmayacaktır. Devlet yıkılmayacak fakat kendiliğinden ölecektir”<sup>19</sup>

Tüm bu farklı yapıların temsilcilerinin ulaştığı ortak sonuç: “ *İdeal bir toplumun yönetilmeye ihtiyacı yoktur*”. Yönetim olgusunun ortadan kalkacağı toplumsal bir yapı fikri, teorik olarak güzel bir düşünce sayılabilir. Ancak insanın ve toplumun yapısı ve binlerce yıllık insanlık tecrübesi düşünüldüğünde yönetimsiz bir toplum olgusunun fazlasıyla ütöpik bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların cemiyet halinde yaşadığı her yerde yönetime ihtiyaç duyulacaktır. “*En iyi toplum, en az yönetilen toplumdur*” düşüncesi doğrudur, fakat “*En iyi toplum hiç yönetilmeyen toplumdur*” düşüncesi dünyada bir cennet hayali kurmaktır..

## B- Yönetim Bilimi

Yönetimin gerekliliği sorununa değindikten sonra “ *yönetim*” olgusunu anlamamıza yardımcı olması amacıyla, “ *yönetim biliminin tanımı, konusu, unsurları*” gibi konuların özet bir şekilde üzerinde duracağız.

Bizim kültür dünyamızda “*yönetim*” kavramı yerine genelde “*siyâset*” ya da “*idâre*” kavramları kullanılmıştır. “*Siyâset*” kelimesi س-و-س “ *s-v-s*” kökünden türemiştir. Sözlükte, “Bir şeyin ıslahı için önderlik etmek, (hayvanı) gözetmek, eğitmek,yetiştirmek; ayrıca yönetmek, idare etmek, hükmetmek, terbiye etmek, cezalandırmak”<sup>20</sup> anlamlarına gelir. Bir kavram olarak “*siyâset*” ise şöyle tanımlanmıştır:“Dünya ve ahirette necatlarına sebep olacak bir yola, insanları irşad ile beşeriyetin salahına çalışmak”<sup>21</sup>

Burada gündeme getirilen “*âhiret necatları*” ifadesi, bizim medeniyetimizin yönetime yüklediği farklı bir sorumluluk alanı olarak dikkat çeker.

Yönetim bilimi sanatların en eskisi, bilimlerin en yenisidir.<sup>22</sup> Çağdaş yönetim bilimcilerin yönetim tanımları ise yönetimden beklenen farklı özellikleri öne çıkarmaktadır. Turban, “Belli kaynakların kullanımı ile belli hedeflere ulaşmak”

<sup>19</sup> Tortop, Nuri dğr., *Yönetim Bilimi* ( 3. Baskı). Yargı Yayınevi, Ankara 1999, s.26.

<sup>20</sup> İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, (v.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Sâdır,Beyrut1990,6/108.

<sup>21</sup> Yeğîn, Abdülkadir dğr., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1981.

<sup>22</sup> Genç, Nurullah, *A.g.e.*, s.22.

tanımıyla yönetimin araç ve amaç boyutuna dikkat çekmektedir. “ İnsanların işbirliğini sağlama ve onları bir amaca doğru yöneltme- yürütme, faaliyet ve çabası” tanımında ise yönetimin sosyal boyutu, işbirliği zorunluluğu ve amaç gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Daha öz bir tanım ise yönetimi “Başkaları sayesinde iş yapma bilimi ve sanatı”<sup>23</sup> (İlgili tanımlar bu eserden alıntı yapılmıştır) olarak tanımlar.

Yönetimin *planlama, yürütme ve denetleme* amacı taşıyan bir usul ve yöntem olduğu söylenebilir. Böyle bir yöntemi herkesin günlük hayatında, aile işlerinin yürütülmesinde bile rahatlıkla kullandığı görülür.<sup>24</sup>

Yönetimle ilgili konuların uzun süre hukukun içerisinde incelendiği, yönetimin hukuk dışı yönlerini inceleyen bir bilim dalının bulunmadığı, ilk defa yönetim biliminin idare hukukundan farklı olduğunu söyleyerek, ilk olarak “*Yönetim Bilimi*” (Science Administrative) kavramını 1845 yılında kullananın ise Fransız Vivien olduğu belirtilir.<sup>25</sup>

Yönetim biliminin konusunun ise “yönetimsel olay” olduğu ve bu da üç noktada özetlenebilir: *1.Yönetimin nasıl olduğu, 2. Yönetimin nasıl olması gerektiği, 3. Yönetimin nasıl olacağı.* Yönetimin temel sorununun ise “*yönetimin iyi işlemesine yarayacak ilkeler*” bulmak olduğu söylenebilir.<sup>26</sup>

Yönetimin hangi unsurlardan oluştuğu konusunda ise birbirine benzer yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz. Yönetim biliminin kurucularından Fayol yönetimin şu unsurlardan oluştuğunu söyler: “*Planlama, Örgütleme, Emir ve kumanda etme, Eşgüdüm, Denetleme*”.<sup>27</sup>

Tortop, Luther Glick’in 1937 yılında “*Papers on the Science of Administration*” adlı eserinde yönetimin unsurlarını baş harflerinden hareketle “ POSDCORB” şekliyle ifadelendirdiğini belirtir: “ *Planning ( Planlama ), Organizing ( Örgütleme ), Staffing ( Danışma birimleri-Personel işleri), Directing ( Kumanda etme, Yönetme ), Reporting ( Haberleşme, Raporlama ), Budegeting ( Bütçe ve Finansman )*”<sup>28</sup>.

<sup>23</sup> Genç, Nurullah, A.g.e., s.22.

<sup>24</sup> Tortop, Nuri dğr., A.g.e, s.26.

<sup>25</sup> Tortop, Nuri dğr., A.g.e., s. 26.

<sup>26</sup> Tortop, Nuri dğr., A.g.e., s.5.

<sup>27</sup> Tortop, Nuri dğr., A.g.e., s.17-23.

<sup>28</sup> Tortop, Nuri dğr., A.g.e., s.17-23.

Bazı Amerikan Yönetim Bilimcilerde üretim unsurlarını incelerken yönetimi de bu unsurlardan biri olarak değerlendirirler: “ *İnsan (Man), Malzeme (Materials), Makineler (Machines), Para (Money), Sevk-İdare-Yönetim (Management)*.”<sup>29</sup>

### C- İslâm-Yönetim İlişkisi

İslâm dininin yönetim olgusuyla ilişkisi ve bu konuda İslâm düşünürlerinin ve bazı Şarkiyat bilginlerinin düşüncelerini aktaracağız. Fakat öncelikle yönetimin dinle, ahlakla ve değerler dünyasıyla ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz.

Yönetim biliminin insanı ilgilendiren tüm bilimlerle ilişkisi olduğu yönetim bilimcilerinde vurguladığı hususlardan biridir. Dragoir, yönetim biliminin; ilkeler boyutuyla felsefeden, değerler yönünden ahlaktan, geçmiş tecrübelerden faydalanma açısından ise tarihten yararlandığını belirtir.<sup>30</sup>

Her yönetim olgusu bir fikir, felsefe ve değer dünyasına dayanır: “İktidar istisnasız bir fikir ve felsefe sistemine dayanır. Böyle bir sistem veya felsefe bulunmazsa, iktidar için elzem olan müesseseler güvenilir olmaktan çıkarlar, iktidar tesirini kaybeder”.<sup>31</sup> Aynı şekilde Bennis de liderliği oluşturan üç temel bileşenden birisinin de “*doğruluk ve dürüstlük*” gibi ahlakî ilkeler olduğunu vurgular.<sup>32</sup>

Ahlâkî değerlerin, insan davranışlarını etkileyen fikir ve felsefelerin, temel çıkış noktalarından biri de din olgusudur. Dînî duygu ve düşünceler insanın hayattaki birçok yönelim ve tercihlerini etkiler. Bu etkilenmeden, yönetim olgusunun, yönetim felsefe ve sistemlerinin bîgâne kalması düşünülemez. Her ne kadar Makyavelist bakış açısı siyâseti tamamen din ve ahlâkın dışında tutmaya çalışsa da İslâm onu din ve ahlâkla bağlantılı hâle getirmiştir.<sup>33</sup> Parkinson Gandhi'nin, “Dinin siyâsetle ilgisi bulunmadığını söyleyenler, dinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir” sözünün yanına, “Bunlar siyâseti de bilmeyenlerdir” ifadesinin eklenmesi gerektiğini söyler.<sup>34</sup> Hele mevzû bahis olan İslam dini gibi toplumsal hayata dönük ciddî emir, tavsiye ve

<sup>29</sup> Tortop, Nuri dğr., *A.g.e.*, s.17-23.

<sup>30</sup> Tortop, Nuri dğr., *A.g.e.*, s. 46.

<sup>31</sup> Genç, Nurullah, *A.g.e.*, s.48

<sup>32</sup> Genç, Nurullah, *A.g.e.*, s.48

<sup>33</sup> Muhammed Ali Abdü'l-Mu'tî, *el-Fikru's-Siyâstî fi'l-İslâm (Şahsiyât ve Mezâhib)*, İskenderiye 1978, s.20.

<sup>34</sup> Parkinson, C.Northeste, *Siyasal Düşüncenin Evrimi* (Çev. Mehmet Harmancı), İst. 1976, s. 180.

düzenlemeler içeren bir dinse daha yoğun bir ilişkiden söz etme zorunluluğu ortaya çıkar.<sup>35</sup>

İnsanlara “*hidayet*” olarak gönderilen Kur’ân, insanın toplumsal boyutunu ihmal etmemiş, onun hidayet ölçüleri bu boyutu da kapsayacak şekilde insanlığa sunulmuştur. Yapılan bir çalışmaya göre Kur’ân’da 60 civarında siyâsetle ilgili ayet bulunmaktadır.<sup>36</sup> Ancak Kur’ân’ın tüm siyâsî konuları içerdiğini söylemek mümkün değildir, çünkü Kur’ân bir siyâset kitabı değildir. Bununla birlikte “Kur’ân muhtaç olduğumuz rehberliğini bu alanda da göstermiş, yönetimin temel koşullarını ana koordinatlar olarak vermiştir”<sup>37</sup>. Kur’ân’da yönetim olgusuyla ilgili kavramlar ( *İmam, Halîfe, Emr, Ulu’l-Emr, Mülk, Melik, Mele’* ) üzerinde durulmuş, bu kavramlar bağlamında da ideal bir yönetimin temel ilkeleri ( *Adalet, Ehliyet, Şûra, İtâat* ) açıklanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’ de en küçük insan grubu için dahi yönetim olgusunu gerekli görmektedir:

“ Üç kişi bir yolculuğa çıktığında içlerinden birini başkan seçsinler”<sup>38</sup> “ Üç kişi dışarıda bir yerde olduğunda içlerinden birini başkan seçmemeleri helal olmaz “<sup>39</sup>

Kendisi de bizzat katıldığı gazvelere başkanlık etmiş, gönderdiği seriyyelere de başkan tayin etmiştir. Medîne dışına çıktığında da, Medîne’yi vekâleten yönetecek kişileri seçmeyi ihmal etmemiştir. Fethedilen topraklara ya o bölgeden, ya da diğer Müslümanlardan birini yönetici tayin ettiğini biliyoruz. Hamîdullah, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu yönetim hassasiyetinin Akabe’de başladığını şu şekilde belirtir: “ *Bazı Medîneliler O’na iman eder etmez, derhal on iki müttefik kabilenin her birine temsilci bir reis (nakib) tayin etti. Muhammed (a.s.) Medine’ye yerleşince eksik olan yegane unsur, yani ülke kendisine verildi, ve o Medine’de bir şehir devleti kurmak ve*

<sup>35</sup> Yaman, Ahmet, *İslam Hukuku’nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyâset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yayınları, Konya1999, s. 16

<sup>36</sup> Kahveci, Niyazi, *İslâm Siyâset Düşüncesi*, Ankara 1996, s. 31

<sup>37</sup> İnan, Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur’ân’ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara 1999, s. 14

<sup>38</sup> Ebu Dâvûd, Cihad 80 .

<sup>39</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned 2/177.

*idare etmek üzere dünyada bir ilk olarak yazılı bir 'anayasa' çıkarmaya kadar gitti"*<sup>40</sup>

Kur'ân'a baktığımızda Peygamberlerin toplumu ıslah sorumluluğu taşıyan kimseler olduğunu görürüz. Onlar bireysel ya da toplumsal yanlışları düzeltme misyonunu ifa ederler. Emr-i bi'l- Ma'rûf Nehy-i ani'l Münker onların görevlerinden biridir. Bu yüzdendir ki İslam düşünürleri *yöneticiliği, peygamber mesleği* olarak değerlendirmişler, bu görevi üstlenenlerin toplumun hem maddî, hem manevî ihtiyaçlarını gidererek gelişmesini sağlamakla sorumlu görmüşlerdir.<sup>41</sup>

İslam Kamu Hukukunun ilk müelliflerinden sayılan İmâmu'l Hameyn el-Cüveynî, din alanının büyük bir kısmının yönetimle alakalı olduğunu, doğrudan bağlantılı olmayan hususlarında, "*Emr-i bi'l- Ma'ruf Nehy-i ani'l Münker*" yoluyla bağlantılı hale geleceğini belirtir.<sup>42</sup> İbn Teymiyye ise İslam'ın temel emirleri olan, "*Adâlet, Cihad, Suçluların Cezalandırılması, Emr-i bi'l- Ma'rûf Nehy-i ani'l Münker*" gibi konuların yönetimle yakından ilgili olduğu kanaatinde.<sup>43</sup>

Batılı Şarkiyat bilginleri de İslâm'ın yönetim olgusuyla ciddi bir ilişkisi olduğu düşüncesindedirler. R.Strothmann: "İslâmiyet kurucusunun hem peygamber hem de devlet adamı olmasına muvazi olarak, hem dini, hem siyasi bir müessesedir", Dr. V. Fitzgerald: "İslâm sadece bir din değil o aynı zamanda siyâsî bir nizamdır", Thomas Arnold ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hem dinin hem de devletin reisi olduğunu vurgulama ihtiyacı hisseder.<sup>44</sup>

İslâm'ın yönetimle ilgisi, evrensel ilkeler, uyulması gereken temel prensipler bağlamında gerçekleşmiştir. Her ne kadar L.Massignon İslâm'ı "laik ve eşitlikçi teokrazi", Rosenthal " mutlak monarşi" olarak nitelendirmiş olsalar da, İslâm'ın bu tür yönetim biçimleriyle aynîlik arz etmediği rahatlıkla söylenebilir. Öyle ise bu tür iddiaları ya eksik bir değerlendirmeden ya da katı bir önyargıdan kaynaklanmaktadır. Yoksa İslâm ne bir yönetim ideolojisi ne de bir yönetim teorisi ortaya koymamıştır.<sup>45</sup>

<sup>40</sup> Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* ( Çev. Salih Tuğ 5. Baskı ), İrfan Yayıncılık, İstanbul 1995, 2/872.

<sup>41</sup> Çağrıçı, Mustafa "Adâlet", *DİA 1*, 341-343, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

<sup>42</sup> Yaman, Ahmet, *Ag.e.*, s.17.

<sup>43</sup> İbn Teymiyye, Takiyu'd-Din Ahmed b. Abdülhalim (v.728/1327), *es-Siyasetü's-Şer'iyye, Vezaretü's-Şuuni'l-İslamiyye*, Riyad 1418, s.81-82.

<sup>44</sup> Hatiboğlu, M. Said, *Hilafetin Kureşiliği, A.Ü.İ.F.D.*, 23, 121-215. Ankara 1978, s.144-145; er-Reyyis, Muhammed Ziyaeddin, *Ag.e.*, s. 28-29.

<sup>45</sup> Apaydın, H. Yunus, *Müslüman Siyaset Geleneğinde Din-Devlet İlişkisi*, Bilimnâme I, 2003/1, s. 225.

17. Yüzyıl Osmanlı ilim adamlarından Nâimâ bu gerçeğe dikkat çekerek İslâm'ın idârî bakımdan devletin muayyen bir şeklini belirlemediğine işaret eder.<sup>46</sup> Çağdaş İslâm düşünürlerinden Cabirî de İslam'ın bir yönetim sistemi öngörmediğini belirtir.<sup>47</sup>

Bardakoğlu da, üst bir kurum olan devletin yönetim biçimi ve siyasal yapılanma konularının, toplumların gelenek, kültür ve sosyal değerleriyle yakından ilişkili olduğundan, bu konularda ayrıntıya girilmediğine vurgu yapar.<sup>48</sup>

Hamîdullah, Rasulullah'ın kendi yerini alacak olan halîfenin kim olacağını tayin ve tesbitte rol oynayacak olan kesin bir ölçüt bırakmadığı, devletin rejiminin monarşi mi, cumhuriyet mi? Olacağı v.b. şeklinde bir tesbitte bulunmamasının ise kasdî bir tercih olduğunu, bununda toplumun kendi tercihinin önünü açma amacı taşıdığını; tersi bir durumun ise Müslümanları, zamanın ve toplumun değişmesiyle çok zor durumda bırakabileceğini belirtir.<sup>49</sup> Rasulullah'ın kendi yerini alacak olan yönetici herhangi bir işaretle bulunmaması veya bir model önermemesinin; İslâm toplumunu donuk kanunlarla sınırlamama, zaman ve mekanın değişimine göre hareket serbestisi, akıl ve düşünme melekelerini geliştirme fırsatı, toplumun oluşacak yeni maslahatlara göre kendisini düzenleme esnekliğini sağlama gibi faydalar içerdiği görülmektedir.<sup>50</sup>

Sonuç olarak yapılan bu tesbitler ışığında İslam'ın zamanın değişmesiyle modası geçecek bir yönetim ideolojisine, rejimine sahip olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu tesbit Kur'ân ve Rasulullah'ın yönetimle ilgili çağlar üstü bir mesaj ve model ihtiva etmediği anlamına gelmez. Aksine Kur'ân Müslümanların yönetim faaliyetlerinde uymaları gereken evrensel kural ve ilkeler koymuştur.<sup>51</sup>

Bu kurallar evrensel değerlere yaslandığı için zamanın, mekânın değişmesiyle eskimez, sürekli yeniliğini muhafaza eder. Çünkü ne adalete duyulan ihtiyaç biter, ne de insanların ehliyetli yönetim beklentileri, ne de şûrânın gerekliliğinde bir azalma

<sup>46</sup> Aslantürk, Zeki, *Nâimâ'ya göre Osmanlı Devletinin Çöküş Sebepleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1989, s.52.

<sup>47</sup> el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Siyasal Aklı* (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi, İstanbul 2001.

<sup>48</sup> Bardakoğlu, Ali, "Ehliyet", *DİA*, 10, s.534-535, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul 1994.

<sup>49</sup> Hamîdullah, Muhammed, *A.g.e.*, 2/114.

<sup>50</sup> er-Reyyis, Ziyauddin, *A.g.e.*, s.36.

<sup>51</sup> Apaydın, H.Yunus, *A.g.m.*, s. 226.

görülür. Örneğin yaşadığımız çağda şûra ile yönetim anlamına gelebilecek olan “yönetişim” kavramı öne çıkmaktadır.

## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **1.KUR'ÂN'DA YÖNETİM KAVRAMLARI**



## 1.KUR'ÂN'DA YÖNETİM KAVRAMLARI

Kur'ân'da yönetim olgusunu anlamak için öncelikle Kur'ân'ın bu olguyu hangi kavramlarla anlattığını bilmemiz gerekmektedir. Özellikle Kur'ân'da önderlik-liderlik kapsamında değerlendirebileceğimiz kavramlar dikkat çekmektedir. İlgili kavramların yönetim olgusuna doğrudan işaret etmeleri, yönetim ilkeleri konusunda da zengin malzemeler içeriyor olmalarıyla öne çıkmaktadırlar. Bu kavramlar *halife, imam, emr, ulu'l-emr, mülk, melik ve mele'* şeklinde sıralanabilir.

### 1.1.HALÎFE

Halîfe kavramı Kur'ân'da yer alan önemli kavramlardan biridir. Kavramı öncelikle dil bilim açısından ele alacağız.

Halîfe ( خَلِيفَةً ) kelimesinin kök harfleri olan ha-le-fe ( خلف ) kelimesi sözlükte “arka”, halef ( خلف ) ise “başkasının yerine geçen, işgal ettiği makamı onun ardından işgal eden” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kökle bağlantılı olarak; halefe ( خلف ) “geride kaldı, sonradan geldi”, halaf ( خلاف ) “arka tarafında, çaprazlama”, ahlefe ( اخلف ) “va'dinden dönme, cayma”, hılaf-muhalefet ( مخالفة ) ise “karşı olma” anlamlarına gelen kelimelerdir. Halîfe kelimesinin çoğulu halaif ( خلائف ), halif ( خليف ) kelimesinin çoğulu ise hulefadır ( خلفاء ). Hilâfet ( خلافة ) şeklindeki masdar hâli ise; “halîfe olma, halîfelik” anlamlarına gelir.<sup>52</sup>

Halîfe kelimesi ise, “birinin yerine geçerek, işini görevini devam ettiren” anlamına gelir.<sup>53</sup> Halîfe kelimesinin failetün ( فعيلة ) vezninde mübalağa için kullanılan bir ism-i fâil, ya da ism-i mef'ul anlamına gelebilen bir kelime olduğu belirtilir. Bu durumda ism-i fâil anlamıyla “bir başkasına vekâle veren”, ism-i mef'ul anlamıyla da “bir başkasına vekâlet eden” demektir. Kelimenin sonunda bulunan ta ( ة ) ise mübalağa için eklenmiştir.

<sup>52</sup> İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, (v.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut1990, 9/83.

<sup>53</sup> İsfahâni,Rağıb el-Hüseyn b.Muhammed(v.502/1108),*el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Tevfikıyye, Kahire t.y. s.162-163

Tüm bu bilgilerin ışığında kelimenin sözlük anlamının “*birinin yerine geçerek; işini, görevini devam ettiren ya da ona vekâlet eden anlamlarına*” geldiğini söyleyebiliriz.

Bernard Lewis terimin ilk kez İslâm öncesi Arabistan’da altıncı yüzyıla ait Arapça bir metinde – mîlâdî 543 senesine ait bir yazıt- “*Egemen adına genel valilik ya da naiplik yapan*” anlamında *halîfe* olarak geçtiğini belirtir.<sup>54</sup> İslâm toplumunda da halîfe kavramı yönetim anlamı içeren bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma uygun olarak benzer içeriğe sahip çeşitli tanımlar yapılmıştır. Örneğin İbn Haldun halîfe kavramını şu şekilde tanımlar: “*Dinin korunması, din ile dünyanın yönetilmesi konusunda, Rasulullah’a halifelik yapmak demektir*”.<sup>55</sup> Daha sonraki dönemde yapılan bir tanımında benzer bir içeriği taşıdığı görülmektedir: “*Hâtemü’l-Enbiya Efendimize vekâleten umum ehl-i İslâm’a imâmet, âmiriyet ve Şeriat-ı İslâmiye’yi himaye etmek, vazife-i mukaddesesi*”.<sup>56</sup>

### 1.1.1. Kur’ân’da Halîfe Kavramı

Kur’ân’da tekil olarak *halîfe* kelimesi iki yerde<sup>57</sup> çoğul olarak *halâif* dört yerde<sup>58</sup>, *hulefâ* ise üç yerde<sup>59</sup> geçmektedir.

Acaba bu kelimeler nüzul sırası dikkate alındığında nasıl bir sıra ve anlam dünyasıyla karşımıza çıkmaktadır?

*Halîfe* kelimesinin nüzul sırası dikkate alındığında, muhatap olacağımız ilk âyet Sâd sûresi 38/26. ayettir. Âyetin meâli şu şekildedir:

“*Ey Dâvut, seni yeryüzüne halîfe kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmet, hevaya uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, onlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır*”.

Daha sonra kavrama “*hulefâ*” kalıbıyla A’râf sûresi 7/69-74. âyetlerinde karşılaşırız. A’râf sûresi 7/69’da Âd kavmine gönderilen Hûd Peygamberin

<sup>54</sup> Lewis, Bernard, *İslam’ın Siyasal Söylemi* (Çev. Ünsal Oskay), Cep Kitapları Yayınevi, İstanbul 1993, s. 54.

<sup>55</sup> İbn Haldun, *A.g.e.*, s.271.

<sup>56</sup> Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317, s.585.

<sup>57</sup> Bakara 2/30, Sad 38/26,

<sup>58</sup> En’am 6/165, Yunus 10/14-73, Fatır 35/39

<sup>59</sup> A’râf 7/69-74, Neml 27/62

kıssasından bahisle bu kavme: “ *Hatırlayın hani sizi Nuh kavminden sonra onların yerine getirmişti (hulefâ)...*” denilmekte, A’râf sûresi 7/74. âyetinde benzer bir anlatım ve hatırlatma Semud kavmine de yapılmakta ve şöyle denmektedir: “*Hatırlayın hani sizi Âd kavminden sonra onların yerine getirmiş (hulefâ) ve sizi yeryüzüne yerleştirmişti...*”

Fâtır sûresi 35/39. âyette ise “*halâif*” kavramıyla muhatap oluruz: “*O’dur sizleri yeryüzünde halîfeler kılan (halâif) ...*” Nüzul sürecinin devamında Neml sûresi 27/62. âyette “*hulefâ*” kavramının kullanıldığını görmekteyiz: “*Darda kalana dua ettiği zaman yetişen, kötülüğü gideren ve sizi yeryüzüne halifeler yapan (hulefâ) kimdir?...*”

Yunus sûresi 10/14 ve 73. âyetlerinde yine “*halâif*” kalıbı kullanılır. Sûrenin 14. âyetinin meâli şöyledir: “*Daha sonra ise öncekilerin peşinden sizi (helak olanların yaşadığı) yerlere mirasçı kıldık (halâif) ki, nasıl davranacağınızı görüp gözetleyelim*”. Nuh Peygamberin kıssasının anlatıldığı 73. âyette ise: “*Derken onu yalanladılar; bunun üzerine bizde onu ve onunla birlikte gemide bulunanları kurtardık ve onları ( yeryüzünü) varisleri (halâif) kıldık*”.

Buraya kadar meâlini verdiğimiz (Sad 38/26, En’am 6/165, Yunus 10/14-73, Fâtır 35/39, A’raf 7/69-74, Neml 27/62) âyetlerin tamamının, Mekke döneminde inmiş olması dikkat çekmektedir.

Nüzul sürecinin sonunda yer alan Bakara sûresi 2/30. âyet ise Medine’de inmiştir ve meâli şu şekildedir: “*Hani Rabbin meleklerle: ‘Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ buyurmuştu da onlar: ‘Orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın? Oysa biz seni hamd ile tesbih ve takdis etmekteyiz.’ demişlerdi. ‘Şüphesiz ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim.’ buyurmuştu*”.

Nüzul süreci dikkate alındığında oluşan sıralamayı yukarıda belirttik. Mushaf tertibi dikkate alındığında ise şöyle bir sıralama söz konusudur. 1. Bakara 2/30 “*halife*”, 2. A’raf 7/69-74 “*hulefâ*”, 3. Yunus 10/14-73 “*halâif*”, 4. Neml 27/62 “*hulefâ*”, 5. Fâtır 35/39 “*halâif*”, 6. Sad 38/26 “*halife*”.

Bakara sûresi 2/30. âyet dışındaki tüm âyetlerin Mekke’de inmiş olması acaba ne anlama gelmektedir? Sad sûresi 26. ayetteki “*halife*” kalıbı dışında kullanılan kalıp “*hulefâ, halâif*” kalıbıdır ki bu kalıbın kullanıldığı yerlerde, “**yeryüzüne**

**mirasçı olmak, yaşanılan çağda kendinden önceki nesillerin ve medeniyetlerin yerine yeryüzünde bulunmak**” anlamına gelir. Bunların bir bölümünün kıssalarının içerisinde, Peygamberlerin muhatap oldukları topluluklara bu mesajı ilettiklerini görmekteyiz. Örneğin A'râf 7/69. âyette Hud (a.s.) Âd kavmine: “ *Ne yani sizi uyarısın diye içinizden bir adam eliyle Rabbinizden size bir bildiri gelmesine niçin şaşırıyorsunuz? Bari Nuh kavminin ardından sizi nasıl mirasçı kıldığını (hulefa), yaratılış bakımından sizi nasıl üstünlüklerle takviye ettiğini hatırlayın*” denilmektedir. Yine A'râf 7/74. âyette Salih (a.s.)’da Semud kavmine benzer bir uyarıda bulunmaktadır: “*Hem hatırlayın Âd’ın ardından O’nun sizi nasıl varis kıldığını (hulefâ) ...*” Benzer vurgunun Nuh’la birlikte iman edip kurtulanlar için de Yunus sûresi 10/73. âyette yapıldığını görmekteyiz: “*Derken onu yalanladılar; bunun üzerine bizde onu ve onunla birlikte gemide bulunanları kurtardık ve onları (yeryüzünün) varisleri (halâif) kıldık*”.

Vahyin ilk muhataplarının da benzer bir mesajın muhatabı olduklarını Yunus 10/14, Neml 27/62, Fatır 35/39. âyetlerden öğreniyoruz. Örneklendirme açısından Yunus 10/14. âyetin meâlini zikrederim: “*Daha sonra ise öncekilerin peşinden sizi (helak olanların yaşadığı ) yerlere mirasçı kıldık (halaiif) ki, nasıl davranacağınızı görüp gözetleyelim*”

Halâif ve Hulefâ kalıbıyla gelen âyetlerin ortak mesajı, yaşadıkları çağda yeryüzünde bir kısım imkanlarla donatılmış olan insanlara; geçmişte de insanların bu tür nimetlerle yeryüzünde bulduklarını, bu nimetlere bir müddet sahip olmanın sebebinin ise “nasıl davranılacağını” görüp gözetmek olduğu belirtilmiş (Yunus 10/14); onların inkar, ifsad ve helak oluş süreçlerinden ders alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kureş suresindeki “*ilaf*” nimetinin vahyin ilk muhataplarına hatırlatılması da manidardır. Bir anlamda şöyle bir mesaj verilmektedir: **Öyleyse geçmişin mirası (Halâif ve Hulefâ) sizde, siz ise yaşadığınız hayatla hem kendi geleceğinizi inşa edeceksiniz, hem de bir müddet sonra siz de yeryüzünden geçip gideceksiniz ve size başkaları mirasçı (Halâif ve Hulefâ) olacak.**

Kavramın *tekil olarak halîfe kalıbında geldiği yerlerden ilki* – nüzul sırasına göre- Sad sûresi 26. âyettir: “ *Ey Davut, seni yeryüzüne halîfe kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmet, hevaya uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır.*

*Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, onlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır".*

Halîfe kelimesine “ **yönetici**” anlamı yüklenilmiş olan bir âyetle muhatabız. “*Seni yeryüzünde halîfe kıldık*” ifadesinin ardından, “ *Öyleyse insanlar arasında adaletle hükmet*” vurgusu yapılmaktadır. Zemahşerî, ”Nasıl bazı sultanları memleketlere halife kıldıysak seni de mülke halife kıldık” şekliyle âyeti yorumlar.<sup>60</sup> Taberî ise, “Arzda yönetici olma, mülke hakim olma”<sup>61</sup> ifadeleriyle yorumlar.

İbn Kesîr ise, “Bu Allah azze ve celle'nin yöneticilere insanların arasındaki işlerde adaletle hükmetme konusundaki tavsiyesidir”, beyanıyla halîfe kavramının yöneticilik anlamını taşıdığını belirtmiştir.<sup>62</sup>

“ *Halîfe*” kelimesinin tekil kalıbıyla kullanıldığı âyetlerden biri de Bakara suresi 2/30. âyetidir. Âyeti hatırlayalım: “*Hani Rabbin meleklere: ‘Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım.’ buyurmuştu da onlar: ‘Orada fesat çıkaracak ve kanlar dökcek bir kimse mi yaratacaksın? Oysa biz seni hamd ile tesbih ve takdis etmekteyiz.’ demişlerdi. ‘Şüphesiz ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim.’ buyurmuştu”.*

Âdem'in yeryüzünde halîfe oluş hikayesini anlatan âyet, anlam dünyasının kapsayıcılığı bakımından bir çok soru ve yoruma delalet etmektedir. Örneğin, Âdem kimin halîfesidir? Halîfeliği ne anlama gelir? Niçin kan dökücü ve fesat çıkarıcı olarak nitelendirilmiştir?

Halîfe kelimesinin birinin ardından gelmek, vekâlet etmek gibi bir anlam taşıması; insana niçin halîfe dendiği ya da insanın kimin halîfesi olduğu sorularını gündeme getirmektedir. Bu sorulara cevap olmak üzere şu yorumlar yapılmıştır:

a) Abdullah İbn Abbas'a isnad edilen bir görüşe göre, yeryüzünün ilk sâkini cinlerdi, fakat yeryüzünde fesat çıkarıp, kan döktüler, birbirlerini öldürdüler, bunun üzerine Allah onların yerine Âdem'i ve soyunu getirdi. Yani insan yeryüzünde cinlere halef oldu ve bu bakımdan ona halîfe dendi.<sup>63</sup>

<sup>60</sup> Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143) , *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil*, Daru'l-Ma'rife Yayınevi, Beyrut t.y. s.3/367

<sup>61</sup> Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Câmi'ul-Beyân fi Te'vil'il-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risale, 2000, s. 454.

<sup>62</sup> İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail, (v.774/1372) *Tefsiru'l Kur'âni'l-Azîm*, Dâr'u Taybe 1999, s.454.

<sup>63</sup> Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *A.g.e.*, 1/6.

b) Allah meleklerle yeryüzünde halife var edeceğini bildirmekle, insanı yeryüzünün hâkimi ve yarattıkları arasında hükmedecek biri yapacağını belirtmiştir.<sup>64</sup>

c) Allah nesil be nesil birbirlerini izleyecek ve biri diğerine halef olacak bir varlık türü yaratmayı ifade ederek, insanı halife olarak adlandırmıştır.<sup>65</sup>

d) Abdullah b. Mes'ûd'a isnad edilen görüşe göre, insanın yeryüzünde halife olması, Allah adına, Allah'ın hükümlerini uygulaması demektir ki bu o noktada o Allah'a halef olmaktadır.<sup>66</sup>

İfade edilen bu görüşleri inceleyerek değerlendirmeye çalışacağız. İlk görüş insandan önce yeryüzünde cinlerin olduğu, insanların da cinlerin halefi olduğudur. Abdullah İbn Abbas'a isnad edilen bu görüşe Bedüzzaman Said Nursî de katılmaktadır: “Bu tabir (halife) arzın insanların hayatına elverişli şerâiti hâiz olmadan evvel arzda idrakli bir mahlukun bulunmuş olduğuna ve o mahlukun hayatına, o zaman arzın evvelki vaziyetleri muvafık ve müsait bulunduğuna işaret eder. Halife tabirinin bu manaya delâleti muktezâ-yı hikmettir. Ama meşhur olan manaya nazaran, o idrakli mahluk cinlerden bir nev'i imiş; yaptıkları fesattan dolayı insanlarla mübâdele etmişlerdir”<sup>67</sup>

İbn Âşûr bu düşüncenin iki açıdan sıkıntılı olduğu kanaatinde. Öncelikle önceki âyetler ve Kur'ân'ın diğer âyetlerinde göklerin ve yeryüzünün yaratılışından sonra ilk yaratılanın, halife olan insanın yaratılışı olgusudur. Bu arada başka bir varlığın yaratılışından bahsedilmemektedir. İbn Âşûr ayrıca insandan önce yeryüzünde cinlerin olduğu düşüncesinin Yunan ve İran mitolojisi kaynaklı olduğunu da belirtir.<sup>68</sup>

Abdullah bin Mesud'a atfedilen, insanın Allah'ın halifesi olduğu iddiasını değerlendirelim. Elmalılı: “Kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salahiyetler vereceğim, o bana izâfeten, bana niyâbeten mahlûkâtın üzerinde bir takım tasarrufata sahip olacak, benim nâmıma ahkâmımı icrâ ve tenfîz eyleyecek, o bu hususta asil olmayacak, kendi şahsı ve nâmına bi'l-asâle icrayı ahkâm edecek

<sup>64</sup> Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *A.g.e.*, 1/6.

<sup>65</sup> Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *A.g.e.*, 1/6.

<sup>66</sup> Râzî, *A.g.e.*, I/381.

<sup>67</sup> Said Nursî, Bedüzzaman, *Risâle-i Nur Külliyyâtı*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, s.1267.

<sup>68</sup> İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *et'Tahrir ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, s. 2/399.

değil, ancak benim bir nâibim, bir kalfam olacak, iradesi ile benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbikata memur bulunacak, sonra onun arkasından gelenler ona halef olacak, aynı vazifeyi icrâ edenler bulunacak” ifadeleriyle bu görüşü daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır.<sup>69</sup> Ragıp el- İsfahânî, insanın “Allah’ın halîfesi” olarak nitelendirmenin meydana getireceği şüpheleri izâle etmeye çalışır: “Her ne kadar başkasına halife olmak, ya yerine halife olunan kişinin ölümü, ya işlerini yalnız başına yürütmekten aciz olması veya orada hazır olmaması, nedeniyle söz konusu oluyorsa da, değer vermek için de halîfe tayin edilebilir, inanan insanların yeryüzünde Allah’ın halifesi olması bu anlamdadır”.<sup>70</sup>

İnsanı Allah’ın halîfesi olarak nitelendirmek, kelimenin taşıdığı anlam dünyası hasebiyle, Ragıp el- İsfahânî’nin gidermeye çalıştığı problemleri gündeme getirir. Dolayısıyla “yerine geçtiği kimsenin yaptığını icra eden, vekil” anlamı insan-Allah ilişkisinde uluhiyeti zedeleyici, şirki çağrıştıran bir duruma vesile olur. Aslında böyle bir izâfete ne ihtiyaç vardır, ne de Kur’ân böyle bir izâfette bulunmuştur. Kur’ân insanı “yeryüzünün halîfeleri, yeryüzündeki halîfeler” olarak isimlendirmiştir.<sup>71</sup> Mâverdî “halîfetullah” tanımlamasına cumhûrun karşı çıktığını, Hz.Ebu Bekir’in böyle bir sıfatı kabul etmediğini, istihlafın ölen ya da kayb olan kişiler için düşünülebileceğini Allah-u Teâlâ’nın da bu tür durumlardan münezzehtir olduğunu belirtir.<sup>72</sup> İbn Haldun da benzer gerekçelerle “halîfetullah” ifadesine karşı çıkmaktadır.<sup>73</sup>

Şimşek’in de belirttiği gibi insanın konumu; Allah’ın emirlerini kendi sorumlulukları gereği yerine getiren, Allah’ın kulu olma durumudur.<sup>74</sup> Dolayısıyla insan Allah’tan yetki alan değil, emir alandır.

İnsana ilâhî bir yetki ve vekâlet verilmesini çağrıştıran böyle bir tanımlama istismar ihtimalinin yüksekliği düşünüldüğünde bir çok probleme kapı açmıştır. Emevî iktidarı gerek kendileri, gerek çevresi, gerekse Cuma hatipleri, şairler ve kıssacılar marifetiyle “halîfetullah” ( Allah’ın halîfesi) , “halîfetullah fi’l-ard” (Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi), “halîfetu Rabbi’l-âlemîn” ( Âlemlerin Rabbinin

<sup>69</sup> Elmalılı, Muhammed H.Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971, s.1/299

<sup>70</sup> İsfahânî, Rağıb el-Hüseyin b. Muhammed, A.g.e., s.162-163

<sup>71</sup> bk. 6/165, 7/69, 10/73, 35/39, 38/26

<sup>72</sup> Mâverdî, A.g.e., s.17-18.

<sup>73</sup> İbn Haldun, A.g.e., s.159.

*halîfesi*) gibi sıfatları iktidarlarının ilâhî kökenini vurgulamak, yaptıklarına meşruiyet kazandırmak amacıyla kullandıkları görülmektedir.<sup>75</sup> Bernard Lewis “*halîfetullah*” ünvanını yazılarda, yazıtlarda ilk kullananın Emevi halifesi Abdülmelik (685-705) olduğunu, daha sonraki dönemlerde de Abbasi halifesi el-Me’mun’un (813-833) bu ünvanla sikkeler bastırıldığı bilgisini verir. Bağcı halifeler için kullanılan bu terimlerin daha sonra eserlere hadis olarak yansıdığını belirtir.<sup>76</sup> Ortaçağ İslâm Siyâset düşüncesine hakim olan kralların ilâhî hakkı teorisinin kaynağının, Doğu Roma İmparatorluğu olduğunu, Hıristiyanlık sonrası Bizans İmparatorlarının, Baş Kâhin ( Pontifex Maximus) sıfatıyla en yüksek manevi önderler ve kendilerine tanrının yeryüzündeki gölgesi ünvanını aldıkları bilgisine rastlamaktayız.<sup>77</sup> Aslında yöneticilerin kendilerini Tanrının temsilcisi olarak görmeleri (ilâhî hak teorisi) , neredeyse tüm ortaçağ yönetimlerinin ortak özelliğidir. Hakimiyetlerini Tanrı’ya dayandırarak eylemlerini sorgulanamaz, iktidarlarını ise mukaddes hale getirmiş oluyordular.<sup>78</sup>

İlk dönem İslâm tarihine baktığımızda ise Hz. Ebu Bekir’in kendisine “*Allah’ın halîfesi*” diye hitap eden kişiye tepki göstererek, “*Allah’ın değil, Rasulullah’ın halîfesi olduğunu ve buna da rıza gösterdiği*” rivayetini görürüz. Hz. Ömer ile Ömer b. Abdülaziz’in de Allah’ın halîfesi ifadesine karşı çıktıkları kaydedilmektedir.<sup>79</sup>

Sonuç olarak insanın halîfe olması birinin yerine *vekâlet ve niyâbet* anlamına değil, tıpkı siyâsal alanda kullanıldığı gibi, “*tedbir*” ve “*imar*” anlamına gelmektedir. İnsan yeryüzünün halifesidir ve bu yeryüzüne Allah’ın kulu olarak hükmetmektedir. Bu şekilde insan toplulukları, nesiller birbirlerinin yerini alırlar, birbirlerine halef olurlar; bir topluluk emanete ihanet ettiğinde Allah onun yerine başka birini getirir, yani ona başka bir topluluğu halef kılar ve onları yeryüzünün halifeleri yapar.<sup>80</sup>

<sup>74</sup> Şimşek, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*. Kitap Dünyası, Konya t.y., s.468.

<sup>75</sup> Akyüz, Vecdi, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s. 74-95,116-117.

<sup>76</sup> Bağcı, Musa, *Kader İnancının Siyâsetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:2, 2000, s.109.Lewis,Bernard, *Ag.e.*,s.56-57.

<sup>77</sup> Bulaç, Ali, *İslam ve Modern Zamanlarda Din-Devlet İlişkisi*, Cogito sayı:1/68.

<sup>78</sup> İnan, Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur’ân’ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara 1999, s.165 v.d.

<sup>79</sup> Avcı, Casim, “*Hilâfet*“, *DİA* 17, 539-540, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul1998,s.17/539.

<sup>80</sup> Ünal, Ali,A.g.e.,s.575.İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’ân*,Düşün Yayın.2.Baskı,İst.2008,s.15



Hadislerde de halîfe kelimesi “*imam ve emir*” kelimeleriyle beraber “*yönetici-lider*” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.<sup>81</sup>

Âyette geçen “*kan dökücülük ve ifsad*” olgusunun melekler tarafından dile getirilmesi ne anlama gelir? Hangi bilgiye dayanarak böyle bir iddiada bulunmuşlardır?

Meleklerin böyle bir ifade de bulunmalarının, ancak Allah’ın kendilerine insanın tabiatı hakkında bilgi vermesiyle mümkün olabileceği ileri sürülmüştür.<sup>82</sup> Diğer taraftan insandan önce yeryüzünde cinlerin bulunduğu görüşüne istinaden, cinlerin yeryüzünde fesad çıkarttıkları, bunun üzerine Allah-u Teâlâ’nın onların üzerine melekleri göndererek, onları dağlara ve adalara sürdükleri ve bu yüzden de meleklerin insanı fesad ve kan dökmekle itham etmiş olabileceği yorumu yapılmaktadır.<sup>83</sup> En’am 6/165 ve Yunus 10/13-14. âyetlerde insanı *yeryüzünün halîfeleri ve yeryüzündeki halîfeler* olark nitelemekte ve bir *denemedен-сınավдан* bahsetmektedir. İmtihan iradeyi gerekli kılar, şu halde irade sahibi olma halîfe kelimesinin kapsamı içindedir ve melekler insanın fesad çıkarıp, kan dökeceğini buradan anlamış olabilirler.<sup>84</sup>

## 1.2. İMAM

Kur’ân’da yer alan yönetim kavramlarından biri de *imam* kavramıdır. Yöneticilik, liderlik kapsamında değerlendirilebilecek önemli bir anlam dünyasına hitap etmektedir. Öncelikle “*imam*” ( امام ) kavramını dil bilim açısından inceleyelim.

Sözlükte imam kelimesinin, “ *Emme* ” ( ام ) fiilinin masdarı olarak kullanıldığını görürüz. “ *Emmehüm, emme bihim* ” ( امهم اميهم ) ifadeleri “*onların önüne geçti*” anlamına gelir.

<sup>81</sup> Buhâri, Ahkâm 2; Müslim, İmâre 4; Ebu Davud, Sünnet 8; Tirmizi, Fiten 48

<sup>82</sup> Hâzin, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer (v.741/7341), *Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzil*, Nezaretü’l-Mearif izniyle tab’eden: Hasan Hilmi, İstanbul 1317, I/35.

<sup>83</sup> Celâluddîn, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî (v.864), Celâluddîn, Abdurrahman b. Ebî Bekr’es-Suyûtî (v.911), *Tefsîru’l-İmâmeyni’l-Celâleyn*, Dâr-u İbn-i Kesîr, Beyrut 1428/2007,s.6

<sup>84</sup> Ünal, Ali, A.g.e., s. 573-574

“Emme” fetha ile ( ا م ) “kasd etme, yönelme”, anlamına gelir. İmam aynı şekilde *bina yapımında uzatılan ipe* denilir ki, bina o ipe göre yapılır ve binanın tuğlaları ona göre örülür.<sup>85</sup>

İmam, “*başkan veya kendisine uyulan*” anlamına gelir. “*Filan adam, kavmin imamı*” denilince “*öncülük eden, önde yürüyen*” manasındadır. Yolculuk esnasında yol gösterene, yolculuğun imamı denilir. Develerin çobanı geride de olsa develerin imamıdır. Çünkü çoban onların kılavuzudur.<sup>86</sup> Sonuç olarak imam “*önde, önde yürüyen, öne geçen, kendisine uyulan, başkan*” anlamına gelir. İslam Yönetim Tarihi içinde de İmam: “*Müslümanların başkanı, önder, yönetici*” anlamında kullanılmış ve yönetim konusu Fıkıh ve Kelam âlimlerince “*İmâmet*” başlığı altında incelenmiştir. Bu incelemeler sırasında da “*imam*” kavramının çeşitli tanımları yapılmıştır.

Taftazânî, “İmâmet, din ve dünya işlerinde özel ve tüzel herkesle alakası bulunan bir başkanlıktır ve Nebî (s.a.v.)’e hilâfet etmektir,<sup>87</sup> tanımını yapar. Neseî de benzer bir tanımda bulunur: “Dini uygulamada bütün ümmete vâcib olması itibariyle, dini yürütmede Hz. Peygamber’e hilâfet etmektir”<sup>88</sup>

el-Ahkâmu’s- Sultâniyye sahibi Mâverdî, imâmeti şöyle tanımlar: “İmâmet dini koruma ve dünyayı din ile idare etmekte Peygamberliğe vekâlet için konulmuştur”<sup>89</sup>

İbn Haldun da imâmeti şu şekilde tarif eder: “Uhrevî maslahatlarla ilgili olan dünyevî maslahatlar konusunda şer’î esaslara göre tüm insanları sevk ve idare etmektir. Zira dünya ahvâlinin hepsi şâri’ katında âhiret maslahatına yöneliktir. Gerçekte imâmet, dini korumada ve dünyayı din ile idare etmede şeriat sahibine vekâlet etmektir”<sup>90</sup>

Tüm bu tanımların hülasası sadedinden şöyle bir tanım yapmak mümkündür: **“Toplumunu yönlendiren, onlara önderlikte bulunan kimseye imam”** denir. İmamın sevk ve idare ettiği toplum ise **ümmet** kelimesiyle karşılanmıştır. Cemâatle kılınan namazda yapılan imamlığa “*el-İmâmet-i suğra*” ( küçük imamlık), Devlet

<sup>85</sup> İbn Manzur, *A.g.e.*, s.12/24

<sup>86</sup> İbn Manzur, *A.g.e.*, s.12/24

<sup>87</sup> er-Reyyis, Muhammed Ziyaüddin, *A.g.e.*, s.122.

<sup>88</sup> Neseî, Abdullah b. Ahmed (v.710/1310), Pamuk Yayınları, İstanbul t.y.

<sup>89</sup> Mâverdî, *A.g.e.*, s. 5.

<sup>90</sup> İbn Haldun, *Ag.e.*, s.271

başkanlığı anlamına gelen imamlığa ise, “ *el-İmâmetü'l-uzmâ, el-İmâmetü'l-kübrâ*” (büyük imamlık) ismi verilmiştir.<sup>91</sup>

### 1.2.1. Kur'ân'da İmam Kavramı

İmam kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de on iki yerde geçmektedir. Bu âyetlere baktığımızda imam kelimesinin şu anlamlara geldiğini görürüz.

#### a) Levh-i Mahfuz, Kitap

Yasin sûresi 36/12. ayette *imam* kelimesine “*yönetici, önder*” anlamının dışında “*levh-i mahfuz, kitap*” anlamı verildiğini görmekteyiz.

“ *Hakikat, ölüleri biz diriltiriz biz. Önden gönderdikleri şeyleri ve (bıraktıkları) eserleri de biz yazarız. ( Zaten ) biz her şeyi apaçık bir kitapta (imam) yazıp-saymışızdır* “<sup>92</sup>

“ *İmam-ı mübîn*” tamlamasına âyetin öncesi de düşünülerek “*amellerin yazılı olduğu kitap, levh-i mahfuz*.” anlamı vermişlerdir.

#### b) Yol

Hicr sûresi 79. âyette *imam* kelimesinin “*yol*” anlamına geldiğini görmekteyiz.

“ *Ashab-ı Eyke'de cidden zâlim (kimse) lerdî. Onun için biz, onlara (da) yaptıklarının acısını tattırdık. ( Bu yerlerin) ikisi de apaçık bir yol ( -imam- üzerinde) dir.*”<sup>93</sup>

Bu yerlerin ikisi de Lut kavmi ve Ashab-ı Eyke'dir. Yaptıklarının cezasını çekmişler sonuçta da ” *imam-ı mübin*” olarak insanların gözlerinin önüne bir ibret vesikası olarak konmuşlardır. Âyette geçen *imam* kelimesine “*yol*” anlamı verilmiştir. Bu anlamın verilmesinde aynı sûrenin 76. âyetindeki şu vurgu da etkili

<sup>91</sup> Öz, Mustafa, İlhan, Avni, “ *İmâmet*”, *DİA* 22, 201/203. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, 22/201.

<sup>92</sup> Yasin 36/12

<sup>93</sup> Hicr 15/ 78-79

olmuştur: “ *O ( şehrin harabeleri-Lut kavminin harabeleri) hakikat (herkesin göreceği) bir yol üstünde ( hâlâ) durucudur.*”<sup>94</sup>

Devamında gelen âyette ise Ashab-ı Eyke'nin âkibeti gelmekte, onlarında vahyin ilk muhataplarının sürekli gelip-geçtiği, gözlerinin önünde, yollarında bulunduğu belirtilmektedir.

### c) Bilinçli olarak yapılan ahlâkî eylem

İsra sûresinin 71. ayetinde geçen *imam* kelimesi çeşitli yorumlara müsait bir anlam örgüsünde verilmektedir. Âyet meâlen şöyledir:

“ *(Hatırla) o günü ki insan sınıflarından her birini biz imamlarıyla çağıracağız.*”<sup>95</sup>

Râzî bu âyette geçen *imam* kelimesine yapılan yorumları şöyle sıralar:

1. Salih insanların önderleri Peygamber, inkarcıların önderleri,
2. Her ümmet kendilerine indirilen ilahi kitaplar; “Ey ehl-i Kur’an, Ey ehl-i Tevrat” gibi... (Dahhak ve İbn Zeyd’in bu kanaatte olduğunu belirtir)
3. Amellerin bulunduğu kitaplar ki, Yasin suresi 12. ayette geçen *imam* anlamıyla mutabık bir anlamı ifade eder. (Hasan-ı Basri, Ebu’l-Aliye, Rebi’nin bu kanaatte olduğunu belirtir.)
4. İmam kelimesinin ümm ( اُم ) “anne” kelimesinden türediği, dolayısıyla kelimenin anneleri anlamına geldiği,
5. Kişinin bilinçli olarak yaptığı ahlâkî eylemler.”

Râzî bu yorumu tercih eder ve “*Kıyamet günü ödül ve ceza işte bu bilinçli ahlaki eylemler üzerine bina edilecektir*” der.<sup>96</sup>

Râzî’nin tercih ettiği bu yorum, “*Eylemlerini, amellerini içeren kitap*” yorumunu çağrıştırmaktadır. Ancak Râzî, her insanın ameline öncülük eden bir takım ahlaki kalıplara ve değerlere sahip olduğunu ve bu değerlerin davranışları şekillendirdiğini belirtir ve bir anlamda o kişinin imamı olur. Vahye tabi olanı akıl ve

<sup>94</sup> Hicr 15/76

<sup>95</sup> İsra 17/71

<sup>96</sup> Râzî, *A.g.e.*, 5/622-623.

ahlaki değerler yönlendirir. Sûrenin 72. ve 73. âyetlerindeki anlam örgüsü de bu tür bir yorumu desteklemektedir.

#### d) Önder, Yönetici, Lider

Kur'ân'da *imam* kelimesinin ağırlıklı olarak; “ *yönetici, önder, lider*” anlamlarına gelecek şekilde, bir yönetim kavramı olarak kullanıldığını görürüz. Akyüz, *imam* kelimesinin iyilik ya da kötülük önderleri için kullanılan bir kavram olduğunu belirtir.<sup>97</sup>

Bakara sûresi 2/124. âyette Allah-u Teâlâ'nın İbrahim (a.s.)'e : “*Seni insanlara imam kılacağım*” dediğini, İbrahim (a.s.)'da “*Soyumdan gelenleri de*” talebinde bulunduğunu, “*Zalimler benim ahdimе erişemez*” ifadesiyle de İbrahim (a.s.)'a cevap verildiğini, adâletin imamet için bir şart olduğunu öğreniyoruz.

Kasas sûresinin 28/4-6. âyetlerinde ise, İsrailoğullarının Firavun'un esaretinden ve zulmünden kurtarılarak “*imamlar*” kılınacağı belirtilmiştir.

Furkan sûresi 25/74. âyetinde “*takva sahiplerine önder (imam) olma*” hedefi mü'minlerin duaları arasında yer alır:

“*Rabbimiz, bize eşlerimizden ve çocuklarımızdan gözümüzün aydınlığı olacak insanlar ihsan et. Bizi takva sahiplerine imam (önder) kıl.*”<sup>98</sup> Kur'ân'da *imam* kavramı inkârcıların yönetici ve önderleri için de kullanılır. Örneğin, Kasas sûresi 39-41. âyetlerinde Firavun ve ekibi hakkında “*ateşe çağıran imamlar*” tabiri kullanılır: “*Firavun ve ekibi, işte o ve onun askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklendiler, ve sandılar ki bizim huzurumuza hiç çıkmayacaklar. Sonunda onu ve askerlerini enseledik ve onları denize gömdük. Bak gör işte zalimlerin akibeti nasıl olurmuş ve onları ateşe çağıran imamlar kıldık. Onlara kıyamet günü yardım da edilmeyecektir.*”<sup>99</sup>

Vahyin ilk muhataplarının karşısında yer alan yönetici elit te küfrün imamları olarak nitelendirilmiştir: “*Anlaşma yaptıktan sonra sözlerini bozar ve inanç*

<sup>97</sup> Akyüz, Vecdi *Kur'ân'da Siyâsal Kavramlar* ( 1. Baskı), İstanbul 1998, Kitabevi, s. 127

<sup>98</sup> Furkan 25/74

<sup>99</sup> Kasas 28/39-41

*sisteminize hakarete yeltenirlerse işte o zaman küfrün imamlarına karşı savaş açın.*”<sup>100</sup>

Sonuç olarak **imam** kavramının Kur’ân’da “**yönetici, önder**” anlamına gelen ve yönetim olgusuna delâlet eden bir kavram olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Bakara 2/124 ve Furkan sûresi 25/74. âyetler, *adâletli ve takva sahibi imam olmanın ya da bu nitelikler sahip bir nesil yetiştirmen* mü’minlere hedef olarak gösterilmektedir

### 1.3. EMR- ULU’L EMR

Kur’ân’da yer alan yönetim kavramlarından biri de “*emr*” kavramı ve bu kelimeyle bağlantılı olarak da “*ulu’l-emr*” kavramıdır.

Emr ( امر ) kelimesi, “ *iş, durum, buyruk, görev yüklemek, çoğaltmak* “ anlamlarına gelir. “*Nehy*”in zıddı “*emr*” anlamına geldiğinde çoğulu “*evâmir*” ( اوامر ), “*şe’n*” ( شان ), “durum” anlamında kullanıldığında ise çoğulu “*umûr*” ( امور ) olarak kullanılır.<sup>101</sup>

#### 1.3.2. Kur’ân’da Emr ve Ulu’l-Emr kavramları

Kur’ân-ı Kerim’de “*emr*” kökenli kelimeler, iki yüzden fazla ayette geçmektedir. Bu ayetler incelendiğinde değişik kullanımlara sahip oldukları ve üç temel anlamı içerdikleri görülür:

##### 1. İş ve durum:

Çok genel bir anlam düzeyine hitap edecek şekilde “iş ve durum” anlamında kullanılır.

“ *Bütün işler ona döndürülür*”.<sup>102</sup>

“ *Bütün işler Allah’a dönecektir*”.<sup>103</sup>

“ *Sana hiç bir işte baş kaldırmayacağım*”.<sup>104</sup>

<sup>100</sup> Tevbe 9/12

<sup>101</sup> er-Râzî, Zeynuddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdülkâdir, *Muhtâru’s-Sihâh*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1414, s.24.

<sup>102</sup> Hud 11/123

<sup>103</sup> Bakara 2/210

Bu anlam dünyasının ayrıntılarına inildiğinde bir kısım farklı anlamlar çıkarmak ta mümkündür.

- a. **Danışma ve fikir belirtme**, “ İş hakkında onlara danış”.<sup>105</sup>
- b. **Sorumluluk**, “...Yaptığının ağırlığını/ sorumluluğunu ( vebalü'l- emr) tatmak üzere...”<sup>106</sup>, “ Onlar işlerinin karşılığını tattılar”.<sup>107</sup>
- c. **Tedbir** ( işi sıkı tutma), “ Sana bir kötülük gelse, ‘Biz önceden ihtiyatlı-tedbirlili davrandık’ derler”.<sup>108</sup>
- d. **Otorite**, “ Allah’a itâat edin, Peygamber’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de ( ulu’l-emr) itaat edin”.<sup>109</sup>
- e. **Dînî bölünme**, “ Ama insanlar din konusunda bölük bölük oldular. Her bölük kendi tuttuğu yoldan memnun oldular”.<sup>110</sup>
- f. **Çekişme ve münakaşa**, “Nitekim halk bunlar hakkında çekişip duruyor”.<sup>111</sup>

## 2. Yaratma

Kur’ân’da emr kelimesi Allah için “yaratma” anlamında kullanılır.

“ *Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir*”.<sup>112</sup>

## 3. Buyurma

“Emr” kelimesi, *emretmek-buyurmak* anlamında da kullanılır.

“ *Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletli davranmanız emreder*”.<sup>113</sup>

“ *Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder*”<sup>114</sup>

Çok genel hatlarla emr kelimesinin anlamlarını vermeye çalıştık. Daha ayrıntılı bir incelemeyle daha farklı anlamları tesbit etmek mümkün görünmektedir. Ancak

<sup>104</sup> Kehf 18/69

<sup>105</sup> Ali İmran 3/159

<sup>106</sup> Maide 5/95

<sup>107</sup> Talak 65/9

<sup>108</sup> Tevbe 9/50

<sup>109</sup> Nisâ, 4/59

<sup>110</sup> Müminun, 23/53

<sup>111</sup> Kehf 18/21

<sup>112</sup> İsrâ, 17/85

<sup>113</sup> Nisâ, 4/58

<sup>114</sup> Nahl, 16/90, Akyüz, A.g.e., s. 24

konumuzun dağılmaması için emr kelimesinin yönetim anlamı içerdiğini ayetleri üzerinde durmak istiyoruz.

Hûd sûresinin 97. âyetinde “ Firavun’un emrinden” bahsedilmektedir. Firavun’un etrafındaki yönetici seçkinlerin ( mele’ ) onun emrine tabi oldukları, fakat Firavun’un emrinin sağduyulu, salahiyyetli ve dürüst olmadığı açıklanmaktadır.

“ *Doğrusu biz Musa’yı da, ayetlerimizle ve kesin bir yetkiyle Firavun’a ve onun yönetici seçkinlerine göndermiştik. Fakat onlar Firavun’un yönetimine boyun eğdiler. Ne ki Firavun’un yönetimini sağduyulu olması mümkün değildi*”<sup>115</sup>

Neml sûresi 32 ve 33. âyetlerinde Süleyman (a.s.)’dan gelen mektup üzere Sebe kraliçesinin danışma heyetini toplayarak onlarla istişâre ettiğini görmekteyiz. İlgili ayetlerde yönetime (istişâreye) konu olan durumla ilgili üç kez emr kelimesi kullanılmaktadır.

“ ( Sebe kraliçesi ) dedi ki: ‘Siz ey seçkinler, karşı karşıya kaldığım bu konuda (**emri**) bana kanaatlerinizi bildirin. Sizin katkınız olmadan bu konuda (**emran**) kestip atmam doğru olmaz.’ ( Seçkinler ) şöyle dediler: ‘ Biz güçlüyüz ve caydırıcı şiddette bir ( askeri ) yeteneğe sahibiz. Yine de karar (**emir**) senindir. Şu halde ne emredeceğine sen karar ver”<sup>116</sup>

Şûrâ ilkesinin ortaya konulduğu Âl-i İmran 159 ve Şûra 38. âyetlerde “şûrâ” kavramı “emr” kelimesiyle beraber kullanılmış ve bu kullanımlarda, şûraya konu olan “yönetim işi ve olgusu” anlamı öne çıkmıştır.

“ ... Yönetim işinde onlarla istişâre et”<sup>117</sup>

“... Toplumsal işlerini aralarında danışma-şûra yoluyla görürler”<sup>118</sup>

Emr kelimesi Nisâ sûresinin 59 ve 83. ayetlerinde bir izafetle “**ulu’l- emr**” şeklinde kullanılmıştır. “Ulu” ( اولو ) edatı , “zü” edatının cem’i şeklinde kullanılan ve devamlı muzâf gelen bir edattır ve “ sahip,- li” anlamına gelir.<sup>119</sup>

“ Ulu’l-emr” ifadesi de “emr sahipleri, yetkililer, yöneticiler, otoriteler” anlamına gelmektedir. “ Ulu’l-emr” ifadesinin ilk olarak geçtiği Nisa suresi 59. âyeti incelemeye çalışalım.

<sup>115</sup> Hûd, 11/96-97

<sup>116</sup> Neml, 27/32-33

<sup>117</sup> Âl-i İmran, 3/159

<sup>118</sup> Şûrâ 42/38

<sup>119</sup> Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Dağıtım, Konya 1983, s.45.



“ Ey iman edenler, Allah’a itâat edin, Peygamber ve sizden olan emir sahiplerine de itâat edin. Eğer bir şey hakkında çekişirseniz onu Allah’a ve Peygambere döndürün, eğer Allah ve ahiret gününe inanıyorsanız. Bu hem hayırlı, hem netice itibariyle daha güzeldir.<sup>120</sup>

Âyette bahse konu olan emir sahiplerinin (*ulu’l-emr*) kimler olduğu konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumları özetleyerek aktaralım.

a. “Ulu’l-emr” ‘in , “Umerâ (yöneticiler), Hulefâ-i Raşidîn ve onlara iktidâ eden umerâ-i hak ve vulât-ı âdile” olduğu.<sup>121</sup> Zemaşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143) , *el-Keşşaf an Hakâiki’t-Tenzîl*, Daru’l-Ma’rife Yayınevi, Beyrut t.y.,I/275-276; Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed (Kâdı) ( v.685/1286) *Envâru’t-Tenzil. Ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut1988,I/220-221; Elmalılı, A.g.e.,II/1376

b. Mücâhid, Atâ ve İbn Abbas’a göre, “Fakihler, âlimler ve din ehlidir”<sup>122</sup>

c. Hz. Peygamber’in ashâbı, özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer.

d. Ehl-u Hal ve’l- Akd diyebileceğimiz, müctehid âlimlerden oluşan bir gruptur ki bunların aldığı karar icmâ niteliği taşır ve buna itâat farzdır.<sup>123</sup>

e. Yöneticiler, âlimler, askerî yetkililerden oluşan şûra.<sup>124</sup>

Bütün bu yorumların ortak paydası, “Müslümanlara önderlik eden, rehber olan otorite niteliği taşıyan kimseler” olmalarıdır. Dolayısıyla bu yorumlar arasındaki bir çatışma ve çelişkiden ziyade, emir sahipleri kavramının yol açtığı zengin çağrışımdan bahsedebiliriz. Nitekim İbn Âşur ve İbn Teymiyye gibi âlimler umerâ ve ulemâ sentezine vurgu yapmaktadırlar.<sup>125</sup>

İlgili âyet sibak ve siyakıyla değerlendirildiğinde nasıl bir anlam örgüsüyle karşılaşırız?

Bir önceki âyette (Nisa 4/58) emanetlerin ehline verilmesi ve insanların arasında adaletle hükmedilmesi emredilmektedir. Nisa 4/59’ da Allah’a,

<sup>120</sup> Nisa 4/59

<sup>121</sup> Taberî, A.g.e., s.87;

<sup>122</sup> Taberî, A.g.e., s.87

<sup>123</sup> Râzî, A.g.e.,I/357-360

<sup>124</sup> Abduh, Muhammed ve Rıza, Reşid M., *Kur’ân Okumaya Giriş* ( Çev.Yusuf Aydın), Ekin Yayınları, İstanbul 1996, s.101.

<sup>125</sup> İbn Teymiyye, A.g.e., s.3-4.

Rasulü'ne, emir sahiplerine itaat emredilmekte, problemlerin Allah ve Rasulüne arz edilmesi istenmektedir.

Nisa 4/60'da ise Kur'ân'a ve ondan önceki kitaplara inandıklarını iddia eden bir kısım kimselerin Tağut'un önünde muhakeme olmak istediklerini belirtiyor. İlgili âyetin ( Nisa 4/59) devamı niteliğindeki âyetlerde de Nisa 4/61-64 münafıkların itâatsizliklerinden bahsedilmekte, Nisa 4/645'te ise Peygamberi aralarında hakem tayin edip, onun hükmüne razı olmaları emr edilmektedir.

İbn Âşur ve Zemahşerî de ayetin bu bağlamına dikkat çeken ve ulu'l emr'in yöneticiler olduğunu söyleyen müfessirlere dendir. Örneğin Zemahşerî: "Yöneticilere emanetleri ehline vermeleri ve adâletle hükmetmeleri emredildikten sonra, insanlara da onlara itâat etmeleri, hükümlerine razı olmalarını emretti. Burada sizden olan emir sahiplerinden murat, hak üzere olan yöneticilerdir, çünkü zâlim yöneticilerden Allah ve Rasulü berîdirler".<sup>126</sup> Âyetin sebab-i nüzulüne dair iki rivayetle karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, âyetin bir seriyyeye komutan olarak görevlendirilen Abdullah b. Huzâfe hakkında indiği<sup>127</sup> diğeri ise yine bir seriyyeye komutan olarak gönderilen Halid b. Velid ve seriyyede bulunan Ammar b. Yasir'le Halid b. Velid arasında yaşanan, bir itâat problemine istinaden indiği rivayetidir.<sup>128</sup> Her iki rivayetinde bir yönetim olgusu ve problemine işaret etmesi, âyette kast edilen ulu'l emr kavramının öncelikle, "yöneticiler" anlamına geldiği yorumunu desteklemektedir.

Ulu'l-emr kavramının geçtiği diğeri bir âyet ise Nisâ sûresinin 4/83. âyetidir:

*" Onlar kendilerine güven (emn) veya korku (havf) ile ilgili herhangi bir bilgi ulaştığında onu dışarı yayarlar. Oysaki onu Peygambere ya da mü'minler arasında kendilerine yetki verilmiş olanlara (ulu'l emr) iletselerdi, onlar arasından işin ( uzmanı olup) ölçme-değerlendirme yapabilenler onu da (değerlendirir) bilirlerdi. Size Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, çok azınız hariç, kesinlikle şeytanın ardınca giderlerdi."*

Âyette kastedilen ulu'l emr'in kimler olduğuna dair yorumları aktarmadan, âyetin hangi bağlamda ve niçin indiğine dair bilgiler üzerinde duralım.

<sup>126</sup> Zemahşerî, A.g.e., I/275-276

<sup>127</sup> Tirmizî, Cihad 3

<sup>128</sup> Elmalılı, A.g.e., II/1377

Nisa 4/81’de Rasulullah’ın yanındayken ona “peki” diyerek onu tasdik edip itaat edeceğini söyleyen, fakat sonrasında daha farklı tutum ve davranışlar içerisinde bulunarak, bu sözleriyle çelişen münafıkların tutumundan bahsedilir. Nisa 4/82’de ise özelde bu insanlar Kur’ân ‘ı tedebbür etmeye davet edilirler, şayet Kur’ân’ın Allah’tan başkasından gelmiş bir kitap olsa, onda çok çelişkiler bulunacağı belirtilir. Nisa 4/83’ te ise bu kimselerin duydukları haberler konusundaki fütursuz davranışları yerilir, şayet Rasûlullah’a ve emir sahipleriyle bu bilgiler paylaşırsa bu bilgilerin hakkıyla ölçüp-değerlendirileceği ve uygun sonuçlar çıkartılacağı vurgulanır. Nisa 4/84’de ise Rasulullah’a Allah yolunda mücadele etmesini, öncelikle kendinden sorumlu olduğunu – zımnen tüm bu uygun olmayan söz ve eylemlere itibar etmemesi gerektiği- ancak yine de mü’minleri mücadeleye teşviğe devam etmesi emri yenilenir.

İbn Abbas bu âyetin ( Nisa 4/83) seferde bulunan seriyyelerle ilgili haberlerin ulu orta yayılması hususuyla ilgili olduğunu belirtir.<sup>129</sup> Âyetin bağlamı İbn Abbas’ın rivayetiyle paralellik arz etmektedir. Ayrıca âyetin nüzul sebebi olarak şöyle bir rivayet nakledilmekte: “ Hz. Ömer’e Rasulullah’ın eşlerini boşadığına dair bir bilgi ulaştınca, hemen evinden çıkar ve mescide gelir, mescidde de insanların bu konuyu konuştuğunu görünce, artık sabredemez ve izin isteyerek Rasulullah’a: ‘Eşlerini boşadın mı?’ der, Rasulullah: ‘Hayır’ deyince, Hz. Ömer: ‘Allahu Ekber’ diyerek ayağa kalkar ve en yüksek sesle: ‘Rasulullah eşlerini boşamadı’ diyerek bağırır.”<sup>130</sup>

Âyet genel anlamda Müslümanlara bir bilgi ahlâkı ve siyâseti öğretme amacı taşımaktadır. İster bireysel konularda (aile meseleleri), isterse toplumsal ( askeri, siyasal) konularda duyulan haberler, bilgiler tetkik edilmeli, emir sahipleri ( yetkililer, alimler) ile istişare ederek hareket etmeli.

Âyette geçen “istinbat” ( استنباط ) kelimesi ne anlama gelmektedir? Ne-be-ta نبط (çıkarmak) kökünden türemiş olan “istinbat” kelimesini Elmalılı gayet şümüllü bir şekilde şöyle tanımlar: “ Halli matlûb bir mesele karşısında mebâdi ve malumâtı mevcûdeyi tetebbu ve istıkra, tetkîk-u tenkih ve mukayese ederek yeni bir ilim

<sup>129</sup> Taberî, A.g.e., s.91.

<sup>130</sup> İbn Kesir, A.g.e.,I/91.

istihrâc etmeğe dahi istinbat ve istıhrac tabir olunur.”<sup>131</sup> Ulu'l-emr olan kimselerde elde ettikleri bilgileri kaynağı, sıhhati ve tutarlılığı açısından değerlendirerek, toplumun ihtiyacına uygun çözümler (istinbat) üretmekle yükümlüdürler.

Âyetteki ulu'l-emr'in kimler olduğuna dair yapılan yorumlar Nisa 4/59' da geçen ulu'l-emr kavramına yapılan yorumlarla benzerlik arz eder. Bu yüzden bu yorumları tekrar etmeyeceğiz. Bu âyeti siyak ve sibakıyla değerlendirdiğimizde '*toplumsal bir olay-olguya*' işaret ettiğini görürüz. Elmalılı da bu duruma dikkat çekerek şu yorumda bulunur: “Âyet daha ziyade ahvâl-i harbiye ve terbiye-i siyâsiyyeyi istihdâf eder bir siyâk-ı nazımda îrat buyurulmuştur. Çünkü bunlarda boşboğazlık daha çok yapılır ve daha ziyâde muzırdır.”<sup>132</sup> Dolayısıyla buradaki ulu'l emr kavramının muhatabı olan kimselerin toplumdaki diğer kişilerden daha fazla bilgi, tecrübe ve yetkiye sahip olması gerekir. Öyleyse bu kişilerinde yöneticiler, yardımcıları ve danışmanları olarak düşünebileceğimiz etkili ve yetkili zevat olması daha münasiptir.

#### 1.4. MÜLK, MELİK

“*Mülk*” ( ملك ) Kur'ân'da yoğun olarak kullanılan kelimelerden biridir. Mülk kelimesi, “*Sahip olma, yönetme, güç, kuvvet, iktidar*” anlamlarına gelir.<sup>133</sup>

Kur'ân'da mülkün asıl sahibinin Allah olduğu,<sup>134</sup> O'nun mülkünde ortağı bulunmadığı<sup>135</sup>, mülkü istediğine verip, alabileceği<sup>136</sup>, vurgulanmıştır.

Mülkün Allah'a ait olması, “Semâvât-ü arz devleti ve bütün şu kainatı meşhude ve makule aleminin hakimiyet-ü saltanatı hep onundur”<sup>137</sup> şeklinde yorumlanmıştır.

Kur'ân'da mülk kelimesinin insanlara izâfe edildiği yerlere baktığımız zaman genel olarak , “**güç, kuvvet, iktidar, yönetim**” anlamlarına geldiğini görürüz. Örneğin Bakara 2/102. âyette, “*Süleyman'ın mülkünden*” bahsedilir ki bu da Süleyman'a verilen güç, kuvvet ve saltanattır.

<sup>131</sup> Elmalılı, A.g.e., II/1403

<sup>132</sup> Elmalılı, A.g.e., II /1403

<sup>133</sup> İsfahânî, A.g.e., s.475

<sup>134</sup> Bakara 2/107, Al-i İmran 3/26, Âl-i İmran 3/89

<sup>135</sup> İsra 17/11, Furkan 25/2

<sup>136</sup> Âl-i İmran 3/26

<sup>137</sup> Elmalılı, A.g.e., I/462

İsrailoğulları peygamberlerinden kendilerine bir komutan/yönetici tayin edilirse, Allah yolunda savaşacaklarını söylerler. Tâlût onlara komutan/yönetici tayin edilince, ”*Kendilerine daha fazla mülk (mal-zenginlik) verildiği halde, nasıl oluyor da mülkün (yöneticiliğin) Tâlût’a verildiğini*”<sup>138</sup> belirterek itiraz ederler.

Bakara 2/251’de ise Davut peygambere de Allah’ın mülk (mülk-saltanat) verdiğini öğreniyoruz. Benzer şekilde Yusuf (a.s.)’a mülk verildiğini<sup>139</sup>, Firavun’un Mısır’ın mülkünün ( mülkiyeti, yönetimi) kendisine ait olduğu iddiasını<sup>140</sup>, Süleyman (a.s.)’ın kendisi için, kendisinden sonrakilere nasip olmayacak bir mülk ( güç, kuvvet, saltanat) talebini içeren duâsını<sup>141</sup>, Davut (a.s.)’ın mülkünün ziyadeleştirildiği, güç ve kuvvetinin artırıldığını öğreniyoruz.<sup>142</sup>

Mülk sahibi olana “*melik, mâlik*” ismi verilir, çoğulu ise “*mülûk*” olarak gelir. Kelime, “*hem bir şeye sahip olmayı, hem de kuvvetli olmayı*” çağrıştırır.

Melik kelimesi evleviyetle “*Göklerin ve yerin mülkünün sahibi olan Allah*”<sup>143</sup> için kullanılır. Melik kelimesinin Allah için kullanıldığı yerlere baktığımızda tamamının bir sıfatla kullanıldığını, herhangi bir sıfata istinad edilmeksizin tek başına “*melik*” ya da “*el-melik*” şekliyle kullanılmadığını görürüz. İnsanlar için kullanıldığında ise tam tersine sıfatsız olarak tek başına “*melik, el-melik*” şeklinde kullanıldığını görürüz.

Allah “*el-meliku’l-hak*”, gerçek hükümdar, mutlak otoritenin sahibidir<sup>144</sup> , O “*el-meliku’l-kuddüs*”, mutlak hâkim, kutsalın kendisi ve kaynağıdır,<sup>145</sup> “*meliki’n-nâs*”, insanların-insanlığın hepsinin mutlak sahibi ve hakimidir.<sup>146</sup>

Hadislerde “*Melik*” kelimesinin esmau’l-hüsna’dan sayıldığını<sup>147</sup>, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in özellikle teheccüd namazında bu isimle dua ve zikirde

<sup>138</sup> Bakara 2/247

<sup>139</sup> Yusuf, 12/101

<sup>140</sup> Zuhruf 43/51

<sup>141</sup> Sad 38/35

<sup>142</sup> Sad 38/20

<sup>143</sup> Bakara 2/107

<sup>144</sup> Tâ-ha 20/114, Müminûn 23/116

<sup>145</sup> Haşr 59/23, Cuma 62/1

<sup>146</sup> Nas 114/2

<sup>147</sup> İbn Mâce, Dua 10; Tirmizi, Daavât 8

bulduğunu, Hz. Ebu Bekire de sabah ve akşam okunmak üzere öğrettiği duada ,  
 “Her şeyin Rabbi ve Meliki”<sup>148</sup> ifadesinin geçtiğini görmekteyiz.

İnsanların melikliği ise mutlak değil, zaman ve mekanla sınırlı; herhangi bir kutsiyet taşımayan bir mahiyet arz eder. Kur’ân Allah’ın melikliğini üstün özelliklerle anlatırken, insanın melikliğini ise sadece melik kelimesiyle anlatarak insanın muvakkat meliklik konumunu tüm meliklere (yöneticilere) hatırlatmaktadır. “*Melik, el- melik, mülûk, el- mülûk*” kelimeleri Kur’ân’da insanlar için “**yönetici, yöneticiler**” anlamına gelecek şekilde on yerde geçmektedir.

İnsanların yöneticisi anlamına gelen melikiyeti şöyle tanımlamak mümkündür:”Nef’i âm için re’yü tedbîr, emr-ü nehiy, va’d-ü vaîd, taltif ve tahrir gibi hukuk ve salahiyet ile zevi’l-ukûl nüfus-u insaniye üzerinde tasarruf ve icrayı hükmederek bir heyet-i ictimâiyeyi rabt-u zabt ve şahsiyet-i vâhîde misalinde temsil eden müstakil bir velâyet-i âmme kudretini ifâde eder.”<sup>149</sup>

“Melik” kelimesi bir çok Sâmi dilde yer almaktadır, örneğin; İbranice de melih, Ârâmice de melka, Akkadca da melku, Asura dilinde ise melku-meliku gibi. Kelimeye bir hükümdar ünvanı olarak İslam öncesinde bazı kitabelerde rastlandığı belirtilmektedir. Güney Arabistan’da Sebeliler’den kalan Sirvah kitabesinde bu ünvan Sebe hanedanına mensup bir kraliçe için kullanılmıştır. Kuzey Arabistan’da bulunan Namar Mezar Kitabesinde de İmruü’lkays b. Hucr “Meliku’l-Arap” olarak nitelendirilmiştir.<sup>150</sup>

Kur’ân’da İsrailoğulları’nın Peygamberlerinden kendilerine komutanlık-yöneticilik ( *melik*) yapacak birini tayin etmesini istediklerini öğrenmekteyiz. İlgili âyetlerde yönetici-komutan anlamıyla, iki defa melik ismi kullanılmaktadır.

“ *Mûsâ’dan sonra İsrâiloğulları’nun ileri gelenlerinin Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar (melik) gönder de Allah yolunda savaşalım" dediklerinde o, "Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım" cevabım verdi. "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız!" dediler. Üzerlerine savaş farz kılınca da, içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir. Peygamberleri*

<sup>148</sup> Tirmizî, Daavât 94

<sup>149</sup> Elmalılı, *Ag.e.*,I/92

<sup>150</sup> Güner, Ahmet. “ *Melik*”, *DİA*,XXIX,51-53 . Türkiye Diyanet Vakfı,Ankara 2004.

onlara "Allah size Tâlût'u hükümdar (melik) olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan daha lâıyk iken ve ona da servet bakımından bir genişlik verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?" dediler. Peygamber "Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı" dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır" <sup>151</sup>

Yusuf suresinde Hz. Yusuf'un kıssası anlatılırken, Mısır hükümdarı için "el-Melik" ifadesi beş kez kullanılmaktadır:

"Kral (melik) dedi ki: 'Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm...' " <sup>152</sup>

"Kral (melik) 'Onu bana getirin!' dedi..." <sup>153</sup>

"Kral (melik) dedi ki: 'Onu bana getiriniz, onu kendime özel danışman edineyim'..." <sup>154</sup>

" 'Kralın (melik) su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var' diye cevap verdiler." <sup>155</sup>

"Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da onu kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa kralın (melik) kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı, ancak Allah'ın dilemesi başka; biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır" <sup>156</sup>

"Melik" kelimesi Kur'ân'da Kehf suresinde de geçmektedir. Hz. Musa ile Allah'ın " Kendi katımızdan bir lütüfde bulunarak (ilmimizden) bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan biri" <sup>157</sup> dediği kimse arasında ilginç olaylar meydana gelmektedir, bu olaylardan birisi de bahse konu olan kişinin bindikleri gemide bir yarık açmış, nihayetinde de Hz. Musa bu kişiye bunun sebebini sormuş o kişi de bunun sebebini şöyle açıklamıştır:

<sup>151</sup> Bakara 2/246-247

<sup>152</sup> Yusuf 12/43

<sup>153</sup> Yusuf 12/50

<sup>154</sup> Yusuf 12/54

<sup>155</sup> Yusuf 12/72

<sup>156</sup> Yusuf 12/72

<sup>157</sup> Kehf 18/65

*‘Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu sakatlamak istedim. Onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral (melik) vardı.’*<sup>158</sup>

“*el- Mülûk* ” kelimesine Neml suresi 34. ayette “ *Zorba, işgalci krallar*” anlamının yüklendiğini görmekteyiz. İstişare heyetiyle Süleyman (a.s.)’ın gönderdiği mektubu değerlendiren Sebe melikesine heyettekiler: “*Biz savaş adamlarıyız, güçlüyüz*” ( Neml 27/33) deyince, melike “*el- Mülûk*” kelimesini de kullanarak şu mânidar cevabı vermiştir:

“ *(Melike) şöyle dedi: ‘Krallar ( el- müluk) bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını zelil duruma düşürürler.’* ”<sup>159</sup>

Hız. Musa kavmi İsrailoğullarına Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlatırken onları “Mülûk ” kıldığından bahseder:

“*Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."*

<sup>160</sup> Buradaki müluk ifadesini kendikendini yönetebilme, özgürlüğünü kazanma olarak anlayabiliriz.<sup>161</sup> Yani Firavun’un yönetim esaretinden, melikiyetinden kurtularak özgürleşip, kendi içinizden yöneticiler olması da Allah’ın bir nimetidir.<sup>162</sup> Sonuç olarak “ *Melik, el- Melik, Mülûk, el- Mülûk*” kelimelerinin Kur’an da bir **yönetim kavramı** olarak kullanıldığını ve “**yönetici, kral, hükümdar**” anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz.

## 1.5. MELE’

*Mele’* ( ملء ) kelimesi, sözlükte “*dolmak, doldurmak; yardım etmek, danışmak*” anlamlarına gelir ve me-le-e ( ملء ) kökünden türemiş bir isimdir.<sup>163</sup>

*Mele’* kavramı : “**Bir görüş ve inanç etrafında bir araya gelen topluluk, toplumun ileri gelenleri, seçkinler, fikir danışılan ve görüşü alınan kimseler**” olarak tanımlanabilir.

<sup>158</sup> Kehf 18/79

<sup>159</sup> Neml 27/34

<sup>160</sup> Maide 5/20

<sup>161</sup> Râzî, A.g.e., III/570-571

<sup>162</sup> İslamoğlu, A.g.e., s.195



Kelimenin içermiş olduğu “*doldurmak*” anlamı, “*göz doldurmak*” deyimiyse ifadelendirilmiş, Râzî buradan hareketle mele’nin, “Topluluk içinde önde olmaları, heybetli görüşleriyle göz doldurmaları sebebiyle” bu ismi aldıklarını belirtmiştir.<sup>164</sup>

Kelime Kur’ân’da çoğu zaman “*inkarcı liderler*” anlamına gelmek üzere otuz yerde geçmektedir. Bu anlamına istinâden, “Bir toplumun eşrafı, ileri gelenleri, önderleri ( yöneticileri), asilzadeleri, soyluları, aristokrat tabakası, fikir danışılan kimseleri, beyleri, yöneticileri, kodamanları” denilebilir.<sup>165</sup> Aynı zamanda bunlar, toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal güç merkezlerini elinde bulunduran katı gelenekçi bir gruptur.<sup>166</sup>

Yukarıda belirtmiş olduğumuz ağırlıklı negatif anlamının dışında mele’ kelimesinin herhangi bir olumsuz anlam yüklenmeksizin, “*Kendilerine fikir sorulan, danışılan, danışma heyeti*” anlamında da kullanıldığını görmekteyiz.<sup>167</sup>

Ayrıca “*el-meleü’l-a’lâ*” (*yüce meclis/topluluk*) anlamında da kullanıldığını görmekteyiz.:

“*Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.*”<sup>168</sup>

Burada kastedilen “*el-meleü’l-a’lâ*” ifadesinde (yüce meclis/topluluk) kastedilenlerin “*melekler*” olduğu konusunda, genel bir kanaatten bahsedebiliriz.<sup>169</sup>

*Mele’* kelimesinin genelde “*inkarcı liderler*” anlamında kullanıldığını belirtmiştik. Hadislerde de *mele’* kelimesine benzer bir anlam verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Kâbe’nin yanında secdeye vardığı zaman, etrafında bulunan Kureyş müşriklerinden Ukbe b. Ebu Muayt’ın kendisini taciz etmesi üzerine şöyle dediği rivayet edilmektedir: “*Allahım, Kureyş’ten olan bu mele’nin yaptıklarını sana arz ediyorum. Ebu Cehil b. Hişam’ı, Utbe b. Rebia’ı,*

<sup>163</sup> İbn Manzûr, *A.g.e.*, I/158

<sup>164</sup> Râzî, *A.g.e.*, II/431

<sup>165</sup> Akyüz, *A.g.e.*, s.191

<sup>166</sup> Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur’ân ve Medeniyet*, İstanbul 1996 , s.280.

<sup>167</sup> Yusuf 12/43, Naml 27/29,32,38

<sup>168</sup> Sad, 38/69

<sup>169</sup> Taberî, *A.g.e.*, 457; Zemahşerî, *A.g.e.*, III/334

*Şeybe b. Rebia'yı, Ukbe b. Ebu Muayt'ı, Ümeyye b. Halef'i sana havale ediyorum.*"<sup>170</sup>

Mele' kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde, inkarcı liderler anlamına uygun olarak şu özelliklere sahip olduklarını görüyoruz:

**a.Kibirli dirler: Kendilerini inananlardan ve diğer insanlardan üstün görürüler.**

Salih (a.s.)'ın mesajına karşı çıkan seçkinlerin ( *mele'*), bu mesaja inanlara karşı tavrını Kur'ân şöyle anlatır: “ *Toplumun güçsüzlere karşı büyüklük taslayan seçkinleri, ezilenler arasındaki inanan kimselere dediler ki: ‘ Siz Salih'in Rabbi tarafından gönderildiğine inanıyor musunuz?’ Onlar:’Elbette’ dediler, ‘ biz onunla gönderilene de iman etmiş kişileriz.’ Büyüklük taslayanlarsa: ‘ Biz sizin iman etmeye değer bulduğunuz şeylerin inkarcısıyız.*”<sup>171</sup>

**b.İnkarda inatçıdır lar:**

“*Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz. O size, Ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor!"*”<sup>172</sup>

**c. Zâlimdirler:**

“*Sonra onların ardından Musa'yı âyetlerimizle Firavun'a ve ileri gelenlerine gönderdik de o âyetlere zulmettiler (inkar ettiler). Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak.*”<sup>173</sup>

<sup>170</sup> Buhârî, Cizye 2

<sup>171</sup> A'râf 7/75-76

<sup>172</sup> Müminûn 23/33-35

**d. Zenginliklerinden dolayı şımarıp, azgınlaşan bir toplulukturlar:**

*Musa: "Rabbimiz, sen firavuna ve ileri gelenlerine bu alçak hayatta süs ve nice mallar verdin. Rabbimiz, yolundan (insanları) saptırsınlar diye mi (verdin)? Rabbimiz, onların mallarını yok et, kalblerini sık ki, onlar acıklı azabı görünceye kadar iman etmeyecekler."*<sup>174</sup>

**e. Alaycıdırlar:**

*"(Nuh) gemiyi yapıyor. Kavminin ileri gelenleri ona her uğrayışında onunla alay ediyordu. (Nuh onlara) dedi ki: "Eğer siz benimle alay ederseniz, sizin alay ettiğiniz gibi bizde sizinle alay ederiz."*<sup>175</sup>

**f. Atalarının bâtil inançlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar:**

*"Bunun üzerine kafir kavminden kodamanlar: "Bu sizin gibi bir insandır.Sizin üstünüze çıkmak istiyor. Eğer Allah dileseydi meleklerden gönderirdi. Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik" dediler."*<sup>176</sup>

**g. Ellerindeki güçlerle müminleri tehdit ederler:**

*"Kavminin ileri gelen müstekbirleri "Ey Şuayb, seni ve seninle beraber iman edenleri yurdumuzdan çıkaracağız veya siz bizim dinimize döneceksiniz" dediler. (Şuayb): "İstemesekde mi?" dedi. Kavminin ileri gelen inkarcıları: "Eğer Şuayb'a uyarsanız şüphesiz siz zararda olursunuz' dediler."*<sup>177</sup> Sonuç itibariyle mele' kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığına göre, peygamberlerin toplumu uyarma ve dine davet sürecinde kurulu düzeni ellerinde bulunduran varlıklı ve imtiyazlı kişilerden oluşan gruplar, iktidar güçlerini kaybetme ve bazı imtiyazlardan mahrum kalma korkusuyla hareket ederek, sahip oldukları otoritenin hak din ve peygamberler tarafından yıkılmasına ve çıkarlarının bozulmasına karşı çıkmışlardır.<sup>178</sup> Ancak

<sup>173</sup> A'râf 7/103

<sup>174</sup> Yunus 10/88

<sup>175</sup> Hud 11/3

<sup>176</sup> Mü'minûn 23/24

<sup>177</sup> A'râf 7/88,90

<sup>178</sup> Çelik, İbrahim , "Mele' " ,DİA XXIX,36-37,Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004

onların bu etkin rolü ancak toplumların yok oluş sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır

Bu bölümde Kur'ân'da yer alan yönetim kavramlarını incelemeye çalıştık. İlgili kavramların Kur'ân'da geçen diğer anlamlarını belirttikten sonra yönetim anlamı taşıdığı yerler üzerinde durduk. Şimdi de Kur'ân'da yer alan yönetim ilkeleri üzerinde incelemeye çalışacağız.

## **İKİNCİ BÖLÜM**

### **KUR'ÂN'DA YÖNETİM İLKELERİ**

## 2. KUR'ÂN'DA YÖNETİM İLKELERİ

Kur'ân'da yönetimin hangi ilkelere dayanacağı konusunda bize ışık tutacak bilgilere sahibiz. Bu ilkeler en küçük yönetim biriminden, en büyüğüne kadar uygulanabilecek bir mâhiyet arz eder.

### 2.1. ŞÛRÂ

Şûrâ kelimesi, şâ-ve-ra ( شاور ) fiilinin masdarıdır. Bu kök ise “çıkarmak, çıkarmak” anlamına gelir ki, Araplar “hayvanı satışı arz ettim, götürdüm, getirdim” ya da “ balı kovanından süzüp çıkardım” derken bu kelimeyi kullanırlar .<sup>179</sup>

Teşâvür, müşâvere, meşveret kelimeleri de bu kökten türemiş kelimelerdir. Teşâvür kelimesi, şâ-ve-ra kelimesinin masdarıdır ve meşveret talep etme hâli-durumu anlamına gelir. Meşveret ise “işâret” kelimesinden türemedir ve bu kelimeyle şöyle bir ilgisi vardır: İstişâre eden her bir kimse faydalı gördüğü bir bölüme işaret eder. Müşâvere ise, görüşü-fikri ortaya çıkarmak anlamına gelir.<sup>180</sup>

Şûrâ ise bir konuda görüşlerin ortaya çıkarılması, bu amaçla yapılan danışma işi ya da eylemine verilen isimdir.<sup>181</sup> Aynı zamanda şûrâ, “ Rey almak, bir mesele hakkında görüşünü sormak” anlamına da gelir.<sup>182</sup>

Babilli ise şûrâyı şöyle tanımlar: “Herhangi bir konuda karar alınmadan önce yetkili kişilerin görüşünü öğrenmektedir. Meselelerin etraflı bir şekilde araştırılması, fikir alışverişi, daha sonrada alınan kararın uygulama veya tadil edilmesinin gerekliliğidir.”<sup>183</sup> Şûrâ kelimesi arının bal yapma süreciyle ilgilidir. Şevr'ul-asel “bal toplamak”, el-meşar “petek” anlamındadır. Arıların işbirliği ve dayanışmasını ifade eder. Şûrâ “Kolektif bir çabayla, akıl çiçeklerinden toplanan

<sup>179</sup> İbn Manzur, A.g.e., 4/434.

<sup>180</sup> el-Beğavî, Ebu Muhammed Huseyn b. Mesud (v.510/1116), Meâlimu't-Tenzil, DâruTayyibe, Beyrut1997,1/279.

<sup>181</sup> İsfahânî, A.g.e.,s.273.

<sup>182</sup> Sönmez,Abidin, Şûra ve Rasûlullah'ın Müşâveresi, İnkılab Yayınları, İstanbul 1984, s.17.

<sup>183</sup> Babilli, Mahmut, Şûra ( Çev. Nihat Armağan, Kemal Çobanoğlu), Fikir Yayınları, İstanbul1972, s.27.

özün bir petekte bala dönüşmesidir”, ”İstişâre eden kimse, en güzel çiçeklerden polen devşiren bal arısı gibidir, fakat akıllardan devşirdiği fikirleri hikmet balına çevirir“<sup>184</sup>

### 2.1.1.Kur’ân’da Şûrâ İlkesi

Şûrâ kelimesi aynı zamanda Kur’ân’ın 42. sûresinin adıdır. Kur’ân da şûrâ kelimesine – farklı varyantlarıyla- üç âyette rastlamaktayız: *Şûra* 42/36-39, *Âli İmran* 3/159, *Bakara* 2/233.

İlgili ayetlerin şûrâ ekseninde yorumu üzerinde duracağız, ancak Kur’ân’ da şûrâ olgusunu bize çağrıştıran başka âyetlerde olduğunu görmekteyiz. Örneğin; ilk insanın yaratılışı konusunda Allah’ın meleklerin görüşlerini aldığı bölüm :

“ *Hani Rabbin, meleklerle: "Ben yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım" demişti de, melekler: "Aaa! Yeryüzünde bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Biz seni hamdinle teşbih eder ve seni takdis ediyoruz" demişlerdi. Allah'da onlara "Muhakkak sizin bilmediğiniz şeyleri ben bilirim" buyurdu."*<sup>185</sup>

Belkıs’ın,<sup>186</sup> Hz. Süleyman’ın mektubu hakkında üst yönetimiyle danışması: “*Ey ileri gelenler bu işimde bana görüş bildirin. Siz olmadan ben hiçbir işi kesip atmam dedi*”.<sup>187</sup>

Eşlerin güzelce birbirine danışarak anlaşması:

“(İddet bekleyen) *O kadınları, gücünüz yettiği kadar kendi oturduğunuz yerde oturtun. Onları daraltmak için zarar vermeyin. Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Eğer sizin için (çocuğu) emzirirlerse boşanmış kadına ücretlerini verin. Meşru bir şekilde aranızda müşavere edin*”.<sup>188</sup>

Verdiğimiz örneklerde şûrâ kavramına işaret denilebilecek uygulamalardan olumsuz herhangi bir beyanda bulunulmadan bahsedilmiş, hatta bazısında emir niteliğindeki ifadelerle bu davranışlar teşvik edilmiştir.

<sup>184</sup> İslamoğlu, A.g.e.,s.125 ve s.964

<sup>185</sup> Bakara 2/30

<sup>186</sup> Neseî, Belkıs’ın her biri on bin kişiyi temsil eden 313 kişilik bir istişâre meclisi olduğu bilgisini verir. Neseî, A.g.e.,III/210

<sup>187</sup> Neml 27/38

<sup>188</sup> Talak 65/6.

Nüzul sırasına göre, şûra emrinin geçtiği ilk ayet Şûrâ sûresinin 42/38. âyetidir. Âyeti bulunduğu bağlamda daha iyi anlamamıza vesîle olacağı için ilgili sûrenin 36-39. âyetlerinin meâlini birlikte verelim:

*“Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar. Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar. Kendilerine haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar”.*<sup>189</sup>

Bu bölümde müminlerin özellikleri zikredilmiş; iman, iffet, sabır, af, iyilik, namazı ikame, şûrâ, infak, kardeşlik-yardımlaşma gibi kavramlara dikkat çekilmiştir.

İlgili âyetlerde şûrânın imanla bağlantılı olarak zikredilmesi dikkate değer bir husustur.<sup>190</sup> Ayrıca namazı ikame ve infak gibi İslâm’ın iki temel unsuru arasında şûrâya vurgu yapılması bu ehemmiyeti daha da artırmaktadır. Bu noktadan hareketle İslamoğlu şu yorumu yapar: “Namazla yan yana anılan şûra, akılların cemaatle namaz kılmasıdır. Ortak akla Allah cemaat sevabı verir. Sonuçta mevcudun kat kat üstünde bir bereket hasıl olur. İstişare akılların cemaat olup saf tutmasıdır.”<sup>191</sup>

Âyette kast edilen “*emr*” kelimesinin anlamları üzerinde, “*emr-ulu’l emr*” bölümünde değindik. Ancak emr kelimesinin “*şey ve hâdise*” gibi cins isimlerden olduğunu, cins bir ismin izafetinin ise o konumda bulunan kelimenin anlam dünyasının genelleşmesine yardım edeceğini dolayısıyla da ayeti “*tüm işleri kendi aralarında şûrâ iledir*” şeklinde anlaşılabilceğini belirtelim

Şûrânın emredildiği âyetin, Müslümanların toplumsal bir düzen kurarak yönetim-devlet erki oluşturmadıkları bir zamanda, Mekke döneminde indiğini biliyoruz. Şûrâ olgusu bir yönetim ilkesi olarak hem çok fonksiyonel hem de çağlar üstü bir uygulamadır. Ancak bireysel hayatında istişâre ahlakına sahip olamayan kimselerin, toplumsal sorumlulukları yüklediklerinde de birden bu ahlaka sahip olamayacakları müsellemler bir hakikattir. Bu olgunluğa sahip olmalarını sadece

<sup>189</sup> Şûrâ 42/36-39.

<sup>190</sup> Akyüz, *Ag.e.*,s.95.

<sup>191</sup> İslamoğlu, *Ag.e.*,s.964



yönetimdeyken beklemek, hem vakiya aykırı, hem de tecrübeyle geçirilen zamanın, sorumlu olduğu insanları deneme tahtası ya da laboratuvar malzemesi haline dönüştürmek anlamı taşır. Bu yüzdendir ki Kur'an iman gibi bir inanç değerinin, namaz ve infak gibi ibadet değerlerinin, af-sabır-iffet, kardeşlik gibi ahlaki değerlerin arasında şûrâyıda zikretmiştir. Çünkü istişare etmeyen ve bundan yüz çeviren insan diğer önemli değerleri de zedeler.

Ayrıca âyetin Müslümanları ileride üstlenecekleri sorumluluklara hazırlama mahiyeti taşıdığını da söyleyebiliriz. İnsanlığa önder olma sorumluluğuna namzet bir ümmet olmanın, hazırlayıcı değeri olarak şura öğretilmektedir. Akabe'de şûrâyıla atılıp, bey'atla sağlamlaşan temel üstüne, Medine İslam Devleti binası dikmenin hazırlayıcı değeridir bir anlamda.

Şûrâ ilkesinin geçtiği ikinci âyet ise Âl-i İmran suresi 159. ayettir:

*“Sen onlara surf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”*<sup>192</sup>

Âyet-i kerime Hz. Peygamber ( s.a.v.)'e şûrayı emretmekte ve yapılması istenilen davranışlar arasında saymaktadır. Âyette geçen “şâvir” ( شاور ) kelimesi, müşâvere masdarından türemiş emir kipidir.

Âyetteki “emr” ifadesinin sosyal hayatla ilgili her türlü işi kapsadığı açıktır. Ancak âyetin belki de en önemli muhatapları sosyal hayatın düzenleyici aktörleri konumunda olan yöneticilerdir. Âyetin Müslüman toplumlarda yönetimin şûrâ ve meşveret ilkelerine dayanma esasını getirmektedir.<sup>193</sup> Esed bu âyeti, “Uzlaşma ve danışma yoluyla hükmetmeye işaret eden bu emir, yönetimle ilgili bütün Kur'ani düzenlemelerin en temel hükümlerinden biri olarak” değerlendirir.<sup>194</sup>

Câbirî, Muhammedî davetin “yönetim” konusundaki modelini oluşturan temel dayanaklarından birinin, “ İş konusunda onlara danış” âyeti olduğunu, (Diğerlerinin ise ‘ Onların işleri aralarında şûrâ iledir’ âyeti, ‘ Siz dünya işlerini daha iyi

<sup>192</sup> Âl-i İmran 3/159

<sup>193</sup> Karaman, Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa ve dğr. *Kur'ân Yolu* (3. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, I/701.

<sup>194</sup> Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı* ( Çev. Ahmet Ertürk, Cahit Koytak), İşaret Yayınları, İstanbul 1996, I/122.

*bilirsiniz'* ve '*Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz'* hadisleri olduğunu belirtir ) bu mesajı “*yönlendirici kurallar ve kurucu temeller*” olarak görmek gerektiğini, bu emrin her türlü tasallut ve istibdada kapıyı kapattığını söyler.<sup>195</sup>

Sufyan-ı Sevrî, şûrâyı “ aklın yarısı” olarak değerlendirmiş,HHz. Ali: “İstişâre doğruyu bulmanın kaynağıdır” dedikten sonra, kendi görüşüyle yetinen kimsenin büyük bir hata işleyeceğini, istişârenin eylemden önce alınan bir tedbir olduğunu ve bunu yapanın pişmanlıktan kurtulacağını belirtir.<sup>196</sup>Kur’ân’da istişârenin emredildiği âyetlerden biri de Bakara suresi 233. âyettir:

*“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur. Hiçbir kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğundan çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana-baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara ayları davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”*<sup>197</sup>

İlgili âyet toplumsal sorunlar dışında da şûrânın müslüman ahlakının vazgeçilmez bir değeri olduğuna işaret etmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Boşanma durumu, istenmeyen bir durum olmakla birlikte, hayatında bir gerçeğidir. İnsaniyet ortak paydasına sahip olmalarına rağmen, bir çok farklılıklara sahip olan kadın ve erkek cinsinin yuva kurma muradı, her zaman istenilen olumlu sonuçları doğurmamakta, bazen de ayrılmak bir ihtiyaç hatta zaruret halini almaktadır. Bu vâkıâyı dikkate alan Kur’ân, boşanma olgusunu bir hukuka bağlamış ve bir çok âyette bu konuyla ilgili ahkâmı açıklamıştır. Ancak bu sıkıntılı durumda bile İslâm

<sup>195</sup> el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Siyasal Aklı* ( Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi, İstanbul 2001, s.468.

<sup>196</sup> Suyûtî, Celaluddin Muhammed b. Ahmed (v.911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l Me'sûr*, el-Mektebetü's Şamile, s.71.

<sup>197</sup> Bakara 2/233.

ahlâkının öngördüğü, “*ma’rûf’a*” göre muâmele ve “*ihsân*” ile davranma, “*takva’ı*” unutmama ilkeleri vurgulanmıştır.<sup>198</sup>

Belirtilen vurguların devamında gelen küçük çocukların boşanma sonrası bakımlarının ele alındığı bölüm, boşanmış olsalar bile aynı çocuğun anne ve babası olma sorumluluğunu taşıyan ebeveynlerin bir araya gelerek istişare etmelerini emretmektedir.

Âyette geçen *fisal* ( **فصال** ) kavramının anlamı konusunda “*sütten kesilmek*” ya da “*çocuğun anneden ayrılması*” şeklinde iki yorum yapılmıştır. Hangi yorumun doğru olduğu konumuzun dışında olduğu için üzerinde durmayacağız, ayrıntılar ve farklı mülâhazalar için, fıkıh ve tefsir kitaplarına müracaat edilebilir. Ancak bizim dikkatimizi çeken, bu hususta da istişârenin emredilmesi, tarafların birbirinden razı olacağı ( **عن تراض** ) bir orta yolun bulunması tavsiyesidir.

Şûrâ Kur’ân’da emredilmiş; alanı, yöntemi, bağlayıcılığı, şekli, organizasyon yapısı gibi konular müslümanların ictihâdına bırakılmıştır. Bu durumun ise; Kur’ân’ın evrenselliğine işaret eden, müslümanların yaşadıkları çağı anlayıp buna göre çözüm üretme kapasitelerinin önünü açan, bir rahmet-i ilâhî olduğuna inanıyoruz.

### 2.1.2. Kur’ân’a Göre Şûrâ Karşıtı Tavrılar

Şûrâya dayalı yönetim anlayışının karşıtı; zorbalığın, inatçılığın ve istibdadın hâkim olduğu yönetim anlayışıdır. Kur’ân bu tür yönetim anlayış ve uygulamalarını, bu anlayışın takipçilerini kınamış; bir anlamda bu uygulamaları şûrâ karşıtı tavrılar olarak bize sunmuştur.

Şûrâ karşıtı tavrılar diyebileceğimiz uygulamaları, Kur’ân’ın şu üç kelimeyle nitelendirdiğini görüyoruz: “*Cebbâr, anîd, istikbâr*”.

“*Cebbâr*” ( **رابع** ) kelimesi, “*cebr*” ( **جبر** ) kökünden gelen ve mübâlağa ifâde eden bir sıfattır. “*Kırığı yerine getirip, eksiği ıslah edip tamamlamak; icbâr etmek, zorla yaptırmak*” anlamlarına gelir.<sup>199</sup> Cebbâr kelimesinin “*alabildiğince boy verip*

<sup>198</sup> Bakara 2/ 231-232.

<sup>199</sup> Elmalılı, A.g.e., VII/4872-48

yükselen hurma ağacı” anlamındaki “*nahletiün cebbârâ*” kullanımına istinâden, “*ulaşılamayacak derecede azamet sahibi*” manasında da kullanıldığını anlıyoruz.<sup>200</sup>

Kur’ân’da cebbâr kelimesinin sekiz yerde tekil şekliyle kullanıldığını<sup>201</sup>, iki yerde de çoğul “*cebbârîn*”<sup>202</sup>şekliyle kullanıldığını görmekteyiz.

Bunlardan sâdece bir ayette cebbâr kelimesi Allah için kullanılmakta,<sup>203</sup> diğer yerlerde ise insanların sıfatı olarak geçmektedir. Esmâu’l-Hüsna’nın sayıldığı hadislerde de bu isim zikredilmektedir. **210** Tirmizî, Daavât 82; İbn Mâce, Dua 10. Bu durumda kelimenin “*eksiği gideren, ıslah edip düzelten*” anlamı düşünülerek, Allah için: “Halkın eksiklerini tamamlayan, işlerini düzelten, dertlere derman veren, perişanlıkları yoluna koyup düzelten, halkın halini kemal-i salaha götüren”<sup>204</sup> yorumu yapılmıştır. “*Zorla yaptıran, icbâr eden*” anlamı düşünüldüğünde de Allah için: “Halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptıрмаğa kadir olan, hükm-i nüfûzuna karşı gelinmek ihtimali bulunmayan”<sup>205</sup> anlamına geldiği belirtilmiştir.

Kur’ân’da, cebbâr kelimesi insanlar için kullanıldığında, olumsuz anlamlar içerdiğini görmekteyiz. Peygamberler Hz. Yahya, Hz. İsa Hz. Muhammed’in cebbar olmadıkları belirtilmiş;<sup>206</sup> peygamberlerin muhalifi konumunda olan toplumlar ve yönetimleri de cebbâr olmakla nitelendirilmiştir.<sup>207</sup> Bu genel bakış açısından sonra, cebbâr kelimesinin hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını anlamaya çalışalım.

## 1. “Musallat olmak”

<sup>200</sup> E.Dâvûd, Salât 147.

<sup>201</sup> Hud 11/59; İbrahim 14/15; Ğâfir 40/35; Kaf 50/45; Haşr 59/23; Meryem 19/14,32; Kasas 28/19.

<sup>202</sup> Mâide 5/22; Şuarâ 26/130

<sup>203</sup> Haşr 59/23.

<sup>204</sup> Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risale Yayınları, İstanbul1993, s.548 Elmalılı,A.g.e,VII/4782-4783.

<sup>205</sup> Elmalılı,A.g.e,VII/4782-4783.

<sup>206</sup> Kaf 50/45,Meryem 19/14,32.

<sup>207</sup> Hud 11/59; İbrahim 14/15; Ğâfir 40/35.

*“Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla (musallat olmakla) görevli değilsin, tehlike uyarımızdan kaygı duyanlara Kur'ân'ı durmadan oku!”*<sup>208</sup>

## 2. “Güçlü- kuvvetli”

*“Dediler ki: "Ey Mûsâ! Orada zorba (güçlü- kuvvetli) bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyeceğiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz.”*<sup>209</sup>

## 3. “Allah’a, Anne- babaya karşı gelen”

*“Ana babasına çok iyi davranırdı; başına buyruk bir zorba değildi”.*

*“Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni bedbaht bir zorba yapmadı”.*<sup>210</sup>

## 4. “Kâtil, zorba”

*“Gücünüzü hep zalim zorbalar gibi mi kullanırsınız?”*<sup>211</sup>

*“Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince o şöyle dedi: "Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azgın bir zorba olmak istiyorsun" dedi.*<sup>212</sup>

*“İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın enirine uydular.”*<sup>213</sup>

<sup>208</sup> Kaf 50/45.

<sup>209</sup> Mâide 5/22.

<sup>210</sup> Meryem 19/14,32.

<sup>211</sup> Suarâ 26/130.

<sup>212</sup> Kasas 28/19.

<sup>213</sup> Hud 11/59.

Hud Peygamberin kavmiyle muhatap oluş sürecini anlatan Hud 11/59. âyet “inatçı, zorbanın yönetimine tâbi olma” olgusundan bahsetmektedir.

“İşte böyleydi Ad kavmi: Rab’lerinin mesajlarını reddettiler ve O’nun elçilerine karşı geldiler; üstelik her inatçı zorbanın yönetimine boyun eğdiler” (Hûd 11/59). Âyette bir yöneten-yönetilen ilişkisinden bahsedildiğine delâlet eden iki kelime “ittibâ, emr” kelimeleridir. “Emr” kelimesinin anlam dünyasına daha önce değinmiş ve kelimenin yönetim olgusuna delalet eden bir kelime olduğunu belirtmiştik. “İttibâ” de , “boyun eğmek, itaâat etmek, peşinde gitmek” anlamlarına gelen bir kelime olduğunu ve Kur’ân’da yöneten-yönetilen ilişkisini ortaya koyan bir mâhiyet arz ettiğini görüyoruz.<sup>214</sup>

“Zorba olma”, kararlarından başkalarının nasıl etkileneceğini düşünmeme, onların görüşlerini dikkate almamayı gerektirir. Bu anlam dünyasıyla da şûrâ kavramının zıddı bir anlam içerdiğini söyleyebiliriz. Hûd 11/59. âyette zorba bir yönetim olgusundan bahsedilmekte, hem bu yönetim anlayışı hem de buna tâbi olan kimseler kınanmaktadır. Hûd peygamberin mücadelesinden bahsedilen Şuarâ sûresi 26/130. ayette tevhîde düşman olanların, insanlara karşı muamelelerinin anlatıldığını görüyoruz. İlgili âyette be-ta-şe (بطش) fiilinden türetilen, be-taş-tüm ( بطشتم ) kelimesi “el attı, yakaladı, enseledi” anlamına gelmektedir. Bu fiil, cebbârîn جبارين kelimesiyle nitelenmiştir. Bu durumda “zorbalıkla yürütülen” bir eylemden bahsedilmektedir. Aynı toplum için Hud 11/59. âyetteki benzer değerlendirmeye beraber düşünüldüğünde zorbalığa dayalı, şûrâ karşıtı bir yönetim tarzından bahsedildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kur’ân’da cebbâr kelimesiyle beraber kullanılan ve yönetim uygulamalarını niteleyen kelimelerden biri de “anîd” ( عنيد ) kelimesidir. Kelimenin kökü olan “a-ne-de” ( ا - ن - ع ) kelimesi sözlükte, “uzaklaşmak, topluluktan ayrı durmak, yoldan çıkmak, haktan sapmak”<sup>215</sup> anlamlarına gelir.

Ahlâkî kavram olarak ise, “Kişinin bir görüş, inanç, ve davranışı doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesi” şeklinde tanımlanabilir.<sup>216</sup>

<sup>214</sup> Hûd 11/97.

<sup>215</sup> İbn Manzûr, A.g.e., IV/113

<sup>216</sup> Çağrı, Mustafa, “İnat”, DİA XXII, 264-265. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000.

“ Anîd” kelimesi Kur’ân’da dört yerde geçmektedir.<sup>217</sup> Kaf suresi 50/24. ayette inkarda ısrar eden kafirler “inatçı” olmakla nitelendirilmekte ve sonlarının cehennem olduğu belirtilmektedir:

“ *İnkârda ısrar eden her inatçı kâfiri, cehenneme fırlatın*”.

Kıyâmet ahvâlinden bahsedilen Müddessir sûresinin 74/8. ayeti ile 17. ayetleri arasında “*sarp yokuşa*” sürüleceklerin özellikleri zikredilirken, onların, “*Allah’ın âyetlerini inatla (inkar eden)*” kişiler olduğu belirtilmektedir.

Gerçeği kabul edip ona teslim olmamakta direnen bir tavra sahip yönetim erkinin şûrâdan bîgâne kalacağı açıktır. İki yerde bu anlama mutabık olarak “*anîd*” kelimesi, “*cebbâr*” kelimesiyle birlikte yönetim olgusunu niteleyen bir kavram olduğunu görürüz:

“*İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın enirine uydular.*”<sup>218</sup>

“*Peygamberler yardım isteyip bunu elde ettiler. Bütün inatçı zorbalar da hüsrana uğradı*”.<sup>219</sup>

Aynı zamanda Hz. Peygamber ( s.a.v.)’in: “ *Yâ Rabbi beni zorba ve inatçı olmaktan koru*”<sup>220</sup> sözleriyle duâ ettiğini belirtmek isteriz.

Kur’ân’da şûrâ karşıtı olumsuz tavırlardan biri de “istikbâr” tutumudur. *İstikbâr* ( استكبار ), *ke-bu-ra* ( كبر ) kökünden türemiş bir kelimedir. “*Büyüklenme, böbürlenme, kendini beğenme, kendini büyük, güçlü ve üstün görme, büyüklük kuruntusu*” anlamlarına gelir. “*Zayıf, güçsüz ve küçük görerek bırakmak, horlamak, ezmek, sömürmek, haklarından yoksun bırakmak*” anlamlarına gelen “*istidâf*” ‘ın zıddıdır.<sup>221</sup>

Kur’an’da istikbâr hastalığına düşenlerin öncelikle kendilerini Allah’tan, O’nun âyetlerinden müstağni gördüklerini, hayatı sâdece dünya hayatından ibâret saydıklarını, sahip oldukları mal, makam ve iktidarla üstünlük tasladıklarını ve diğer insanlar üzerinde bir zulüm düzeni kurarak, onları köleleştirip, istedikleri gibi

<sup>217</sup> Hud 11/59; İbrahim 14/15; Kaf 50/24; Müddessir 74/16.

<sup>218</sup> Hud 11/59.

<sup>219</sup> İbrahim 14/15.

<sup>220</sup> İbn Mâce, Et’ime 6; Ebû Dâvûd, Et’ime 7

<sup>221</sup> Akyüz, A.g.e., s.275.

hükmetme sevdasına düştüklerini görüyoruz.<sup>222</sup> Hz. Şuayb'ın tevhid mücadelesinde en şiddetli muhâlefeti, kavminin seçkinleri ( mele' ) olup büyüklenen ( istikbâr ) kimselerden gördü. Bunlar sahip oldukları güç ve yetkiye dayanarak; problemleri oturup konuşmak, karşılıklı fikir alış-verişinde ( şûrâ ) bulunmak yerine zorla çözmeye karar vermişlerdi:

*"Kavminin ileri gelen müstekbirleri "Ey Şuayb, seni ve seninle beraber iman edenleri yurdumuzdan çıkaracağız veya siz bizim dinimize döneceksiniz" dediler. (Şuayb): "İstemesek de mi?" dedi" .*<sup>223</sup>

Firavun ve çevresindeki yönetici seçkinler ( mele' ) kendilerini üstün gören, büyüklük taslayan ( istikbâr ), başka görüş ve fikirleri haklılık bağlamında değil de kim tarafından dillendirildiği bağlamında değerlendiren, dolayısıyla da şûrâ karşıtı yönetim tarzını benimseyen bir anlayışa sahip olduklarını görüyoruz:

*"Sonra Mûsâ ve kardeşi Harun'u, âyetlerimizle ve apaçık bir delil ile Firavun'a ve onun önde gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar herkese tepeden bakan bir topluluktur. Nitekim şöyle dediler: "Soydaştan bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız?"*<sup>224</sup>

### 2.1.3. Hadislerde Şûrâ ve Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in Müşâveresi

Hz. Peygamber ( s.a.v.) şûrânın gerekliliğini vurgulamıştır. Arkadaşlarının hüsn-ü şehâdetlerinden anlıyoruz ki bu vurguyu hayatına da yansıtmış ve şûrâ prensibine gösterdiği hassasiyetle, örnekliğini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in şûrâ hassasiyetinin Mekke'de başladığını görüyoruz. Dâru'l-Erkâm'da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le sık sık istişâre ettiğini öğreniyoruz.<sup>225</sup> Hz. Peygamber ( s.a.v.), *"İstişâre eden bir topluluk olmasın ki Allah onları işlerin en güzeline, yolların en doğrusuna iletmesin"* buyurmaktadır.<sup>226</sup>

<sup>222</sup> A'râf 7/36; Bakara 2/87; Kasas 28/4-5.

<sup>223</sup> A'râf 7/88.

<sup>224</sup> Mü'minûn 23/45-47.

<sup>225</sup> el-Milîcî, Yakup Muhammed, Mebdeü's-Şûra fi'l-İslam Mea'l Mukâreneti bi Mebâidi-Dimukratiyyâti'l-Ġarbiyyeti ve Nizâmu'l-Marks, Müessesetü's-Sekâfetü'l-Câmiyye, İskenderiye t.y., s. 149-150

<sup>226</sup> Taberî, A.g.e., s. 71.



Bu tavsiyeye mutâbık olarak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Siz istişareyle bir konuda karar verirsiniz ben size muhalefet etmem”.<sup>227</sup>

Aynı zamanda bir müslümanın kendisine istişâre için gelen kardeşine samimiyetle fikrini beyân etmesini emretmektedir.Hz.Âişe:“İnsanlarla Rasûlullah'tan daha fazla istişare eden bir kimse görmedim”.<sup>228</sup>tesbitini aktarmakta, Ebû Hureyre, Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in arkadaşlarının da istişâreyi ahlâk haline getirdiklerini belirtmektedir.<sup>229</sup>

Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in önemli konularda Müslümanları toplayarak istişâre ettiği tarihi bir vâkıâdır:“Eğer müminlerle istişaresiz olarak bir emir tayin edecek olsaydım, Abdullah b. Mes'ûd'u atardım”<sup>230</sup>beyânı, emir atamalarında dahi istişâreyi terk etmediğini göstermektedir. Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in özellikle; Allah yolunda cihad ve imanda öncülük yapmış , kişilik, akıl, basîret yönüyle öne çıkmış,toplumun önder ve lider kabul ettiği, ilim ve anlayışlarıyla temayüz etmiş kimselerle istişâre ettiğini görüyoruz.<sup>231</sup> Hz. Peygamber ( s.a.v.) 'in bir çok konuda arkadaşlarıyla istişare ettiğini görmekteyiz, örneğin:

1. “Bedir günü, müşriklerle savaşp-savaşmama ve ordunun konuşlanması gereken yer konusunda,
2. Uhud savaşından önce, bir şehir savunması mı yoksa bir meydan muharebesi mi yapılacağı konusunda ,
3. Hendek savaşında, Medine'nin ileri gelenleri Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubade ile istişaresi, yine savaş stratejisi konusunda arkadaşlarıyla görüşmesi ve Selman-ı Farisi'nin teklifinin kabul görmesi
4. Hudeybiye'de Mekkelilere karşı nasıl bir tavır gösterilmesi konusundaki müşaveresi
5. Taif muhasarasındaki müşâveresi“.<sup>232</sup>

<sup>227</sup> İbn Kesîr, A. g. e., I/332.

<sup>228</sup> Tirmizî, Cihad 35.

<sup>229</sup> İbn Kesir, A. g. e, I/332.

<sup>230</sup> Ahmed b. Hanbel, 35

<sup>231</sup> el-Milîcî, Yakup Muhammed, A. g. e., s.158-159.

<sup>232</sup> Müslim, Cihad 58,82,83; Ahmed b. Hanbel h.no: 4588.

#### 2.1.4. Şûrânın Faydaları

Şûrâ ilkesinin bireysel ve toplumsal bir çok faydaya vesile olacağı aşîkardır. İbn Aşur şurayı insanın fitratında taşıdığı değerlerden biri olarak görür, fitrat-ı selime sahibi her insanın işlerini düzgün yapmak ve çalışmalarında başarılı olmak isteyeceğini, bununda şurayla sağlanabileceğini söyler.<sup>233</sup> Şûrâ'nın faydalarından bir bölümünü şöyle sıralayabiliriz:

- a. Aklın gelişmesi ve sağlamlaşması,
- b. Doğruyu bulma ihtimalinin artması.
- c. Hata edilince insanların kınamasından emin olmak ve itiraz edene delil ortaya koymak. İstişâre sonuçlarının hiç kınanmayacağı, eleştirilmeyeceği anlamına gelmez. Ancak bir çok kimsenin katılımıyla alınan kararların uygulama sonuçlarına gösterilen tepki, istişâresiz yapılan uygulamalara göre çok daha az olacaktır.
- d. Rahmet ve bereket elde etme. Ömer b. Abdülaziz: “ *Meşveret ve müînâzara, rahmetin iki kapısıdır, bereketin de iki anahtarıdır*”.
- e. Muhalif düşüncelerin dile getirilmesine, farklı fikirlerin ortaya konulmasına vesile olur.
- f. Bir kısım kıymet ve değerlerin ortaya çıkmasını sağlar.
- g. Yöneticilerin, iktidarı elinde tutanların, zorba tavırlara ve istibdada sapmalarını engeller.<sup>234</sup>

#### 2.1.5. Şûrânın Keyfiyeti

Şûrânın beklenen olumlu sonuçlar meydana getirebilmesi için nasıl ve kimle yapıldığı da önemli bir sorundur. Şûrâ için oluşturulan mekanizmaların bir horoz dövüşüne dönüşmemesi, üstünlük ve “ benim dediğim olmalı” anlayışının hâkim olmaması gerekmektedir. Elmalılı, “ Binaenaleyh şûrâ evvel emirde bir fikr-i ilmî bir taharri-i hak ve irâde-i ilâhiyye tecelliyâtına itibar etmek ve irâde-i cüz'iyyelerini, kendi temennilerini ibrâza değil, hükm-i hakkı izhar ve tayine sarf eylemek iktizâ eder”<sup>235</sup> ifâdeleri meseleyi çok güzel bir şekilde özetlemektedir.

<sup>233</sup> İbn Âşûr, *A.g.e.*, IV/150.

<sup>234</sup> Akyüz, *A.g.e.*, s.96; Demîcî, Süleyman, *İslâm'da Devlet Başkanlığı* ( Çev. İbrahim Cücük), Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s.392.

<sup>235</sup> Elmalılı, *A.g.e.*, II/1215-1216

Burada ilmin iradeye mi, iradenin ilme mi, teslim olacağı ikilemi gündeme gelmektedir. Şûrâ, ilmi delillerle hakikati bulma arayışı ise tabii ki iradenin ilme tabi olmasından bahsederiz. Yoksa laf kalabalığının ve üstünlük yarışının yapıldığı bir vasatın oluşması kaçınılmazdır.

Hüsn-ü niyet ve hakikat arayışı maksadıyla şûrânın yapılması gerektiğini vurguladık. İşte tam burada şûrânın kimlerle yapılacağı sorusu gündeme gelir. İstişâre yapılacak konunun mahiyetine göre bazı değişiklikler arz etse de şûrâ ehli için şu şartları belirtmek mümkündür:

1. **Adâlet:** Allah'a ve kullara karşı sorumluluklarının farkında olan, mürüvvete mâni, alçaltıcı tavır ve işlerden uzak duran, doğru-dürüst dengeli bir kişilik hâli.

2. **Ehliyet:** Akl-ı selim, ilim ve görüş sahibi, sahasında uzman, mümkünse tecrübe sahibi.

### 2.1.6. Şûrâ'nın Bağlayıcılığı

Şûrâ sonucu oluşan kararın bağlayıcılığı konusunda kesinlikle uyulması gereken bir durum (vacip), ya da uyulsa daha iyi olur (mendup), ama uyulmadığında da kişiye herhangi bir mükellefiyet gerektirmez, şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır.

Öncelikle böyle bir tartışmanın siyâsal ve sosyal arka planı üzerinde durmak gerekmektedir. Ancak Kur'ân'ın açık nassı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamaları ortadayken meselenin mendup mertebesine indirilmesinin sebebi nedir? Esed bu ilginç duruma dikkat çekenlerdendir: “ Bâzı İslâm bilginleri bu emrin ifâde tarzından toplumun önderinin danışmak zorunda olmasına rağmen yine de ortaya çıkan görüşü kabul veya reddetmede özgür olduğu sonucuna varırlar. Ama Hz. Peygamber( s.a.v.)'in bile kendisini şûrâ kararlarına bağlı saydığını hatırlayınca bu sonucun mesnetsizliği açıkça ortaya çıkar”.<sup>236</sup>

Meselenin bağlayıcı olmaktan çıkarılması Emevilerin, yönetimi ele geçirmeleriyle bağlantılı olarak düşünülmüştür: “Emevilerin, yönetimi ele

<sup>236</sup> Esed, *Ag.e.*,I/122-123.

geçirmeleriyle birlikte giderek totaliter bir yönetim tarzının hakim olması, şûrâ ve istişârenin çok sınırlı bir çerçevede kalmasıyla sonuçlanmıştır.”<sup>237</sup> Yaman da “İslâm anayasa ve idâre hukukunun temel ilkesi olarak” değerlendirdiği şûrânın zamanla “Pratik değerini yitirerek teorik bir mesele” haline geldiğini vurgulamaktadır.<sup>238</sup>

*Cassas, Kurtubi gibi fukahânın, Râzî, Şevkânî gibi müfessirlerin ve modern zamanda Abdülkerim Zeydan, Abdülkadir Udeh, Ebu Zehra, Muhammed Şeltut, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Ziyauddin er-Reyyis gibi alimlerin şûrânın vucubiyeti kanaatinde olduklarını belirtmek isteriz.*<sup>239</sup>

İmam Ebû Hanîfe, yönetiminin konum ve meşruiyetini soran Abbâsî halîfesi Ebu Ca’fer el-Mansur’a: “Hilâfet, meşveret ve icmâ’ ile sâbit olur, oysa sen saltanat yoluyla geldin. Takva sahiplerinden iki kişi bile seni onaylamaz”<sup>240</sup> cevabını vermektedir. Kendisini imam seçme arzularını belirten topluluğa Hz.Ali, “Halîfenin seçimi şûra ehline aittir” cevabını vermiştir. Büyük âlim Hasan-ı Basrî şûrâya dayalı imâmet düzeninde yapılan değişikliği (saltanata dayalı sistemi) şöyle yorumlamaktadır:“Şayet böyle olmasaydı, şûra kıyamete kadar devam ederdi”. Hz. Muâviye’nin uygulamalarını müdâfaa eden İbnu’l Arabi bile: “ Ancak şunu söylemeliyiz ki, Muâviye bu işi şûrâya bırakmak yerine, oğluna-akrabasından hiç kimseye bunu has kılmamak faziletini terk etmiştir” demek zorunda kalmıştır.<sup>241</sup>

### 2.1.7. Yönetim ve Şûrâ

Geçmişten bugüne bir çok medeniyete bakıldığında farklı tarz ve üslupta da olsa şûrânın vazgeçilmez bir yönetim unsuru olduğu görülür.Eski Yunan’da, Roma’da, İslâm öncesi Araplarda bu durumu görmek mümkündür. Örneğin İslâm öncesi Mekke’de şûrânın, Kusay b. Kilâb tarafından Kâbe’nin kuzeyine bina edilen Dâru’n-Nedve isimli mecliste yapıldığı, bu meclise 40 yaş üstü tüm erkeklerin katıldığı, siyâsî, askerî, ekonomik kararların burada alındığını biliyoruz.<sup>242</sup>

<sup>237</sup> Karaman, Çağrıcı dğr., A.g.e., I/702.

<sup>238</sup> Yaman, Ahmet, İslâm Hukuku’nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyâset-Hukuk İlişkisi, Esra Yayınları, Konya1999,s.34.

<sup>239</sup> Elmalılı, A.g.e., II/1217; Demîcî, A.g.e., 397.

<sup>240</sup> Ebû Zehra, Muhammed *Ebû Hanîfe* ( Çev. Osman Keskiöğlü), Can Kitabevi,İstanbul 1981,s.185.

<sup>241</sup> Yaman, A.g.e.,s.41

<sup>242</sup> el-Milîcî, A.g.e., s.80.

Nizâmü'l-Mülk Siyâsetnâmesinde şu nasihatte bulunur: “Bir hükümdârın vazifesi, en akıllı, en tecrübeli ve en salâhiyetli olanlarla dâimâ istişârede bulunmaktır”.<sup>243</sup> Şûrâ ilkesinin öngördüğü “*katılımcı yönetim*” anlayışı, modern yönetim anlayışının da vazgeçilmez bir unsurudur. Şûrânın yönetim bilimiyle ilişkisini üç kavram eşliğinde anlamaya çalışacağız: “*Siyâsal katılma, kolektif bilgelik, yönetişim*”.

Siyâsal katılma, “Bireyin siyâsal sistem karşısındaki tutum ve davranışlarını gösteren bir kavram”<sup>244</sup>olarak değerlendirilmiştir. Dursun şûrânın siyâsal katılma bakımından büyük önem taşıdığını belirtmekte ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in uygulamalarını buna örnek vermektedir.<sup>245</sup>

Genç, katılımcı yönetim anlayışını “*kolektif bilgelik*” olarak nitelermektedir.<sup>246</sup>Modern yönetim anlayışın da, merkezinde “*yönetime katılım*” kavramının yer aldığı bir evrim yaşanmaktadır: “Özellikle ekonomik olarak gelişmiş ve demokratikleşme sürecini önemli ölçüde tamamlayan batılı ülkelerde idareden (administration) yönetime, yönetimden de etkileşimli-katılımlı yönetim anlamına gelen yönetişime (governance) geçme konusunda önemli gelişmeler yaşanmaktadır”.<sup>247</sup>Yönetişim “Bir toplumsal-politik sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen” olarak tanımlanmıştır”.<sup>248</sup>

Çukurçayır, “*Yönetimde katılım ve şeffaflığı*” yönetişimin temel unsurları olarak nitelermektedir.-Yönetişimin sekiz temel unsuru: katılımcılık, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, cevap verebilirlik, eşitlik, etkinlik, hesap verebilirlik, stratejik vizyon- Bu katılımın da *bilgi aktarma, danışma, ortaklık ilişkisi* anlamına gelen aktif katılım unsurlarını içerdiğini belirtir.<sup>249</sup>

<sup>243</sup> Nizâmü'l-mülk, Tûsî, *Siyâsetnâme*, ( Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1990, s.5.

<sup>244</sup> Daver, Bülent. *Siyâset Bilimine Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972,s.203

<sup>245</sup> Dursun, Davut *İslâm'ın İlk Döneminde Siyasal Katılma*, Beyan Yayınları, İstanbul 1983 , s. 72.

<sup>246</sup> Genç, A.g.e., s.32.

<sup>247</sup> Genç, A.g.e., s. 22.

<sup>248</sup> TODAİE Kamu Yönetimi Sözlüğü, 1998, s.274.

<sup>249</sup> Çukurçayır, M.Akif , Sipahi, Esra B. , “*Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite*” Sayıştay dergisi,51-52/35-66.

Sonuç olarak şûrâ, Kur'an'ın öngördüğü temel bir yönetim ilkesidir. Şûrânın öngördüğü “katılımcı yönetim” anlayışının, gün geçtikçe yönetim biliminde önemi artmakta, şûrâ ilkesi de müslümanlar için bir ufuk olma özelliğini korumaktadır.

## 2.2. EHLİYET

Kur'an'da yer alan yönetim ilkelerinden biri de *ehliyet*dir. Ehliyet kelimesi Arapça'da “*ehl*” kökünden türetilmiş bir masdardır. Sözlükte, “*yetki, elverişlilik, liyakat, yeterlilik*” anlamlarına gelir. Kur'an'da *ehl* kelimesi ve türevlerine rastlarız, ancak bizzat ehliyet kelimesine rastlayamayız.<sup>250</sup> Ehliyet kelimesinin taşımış olduğu anlama, *ehl* kelimesiyle vurgu yapıldığını görürüz. *Ehl* kelimesi farklı kullanışlarıyla birlikte Kur'an'da yüz yirmi yedi yerde geçer.<sup>251</sup>

Ehliyet, “*Kişinin, ister lehine, ister aleyhine olsun, kendisine gerekli olan meşrû hukûkî sorumluluğu, yeterliliği şeklinde*” tarif edilmiştir.<sup>252</sup>

Fıkıhçılar da ehliyet kavramını benzer bir şekilde tanımlamışlardır: “*Kişinin dînî, hukûkî hükümlere muhatap olmaya elverişliliği*”. Fıkıhçılar ehliyeti, “*vücup ehliyeti, edâ ehliyeti*” şeklinde iki ana safhaya, insanın gelişim durumuna göre de, “*cenin, çocukluk, temyiz, büluğ ve rüşd*” şeklinde beş devreye ayırmışlardır.<sup>253</sup>

Kur'an'a göre insan “göklerin, yerkürenin, dağların” yüklenemediği emaneti yüklenmiş, ehliyet sahibi bir varlıktır.<sup>254</sup> Bir hadise göre hayvanlar, kuyu, maden gibi canlı ve cansız varlıkların sorumluluk sahibi olmadıkları belirtilmiştir.<sup>255</sup> Çünkü onlar sorumluluğu yüklenecek bir ehliyete sahip değillerdir.

### 2.2.1. Kur'an'da ehliyet kavramı

Kur'an'da “*ehl*” kelimesinin dört anlamı kapsayacak şekilde kullanıldığını görürüz: “*İnsan topluluğu, sahip, ehliyet-liyâkat, din*”.<sup>256</sup>

<sup>250</sup> Bardakoğlu, Ali, “*Ehliyet*”, *DİA*, X, 534-535, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul 1994.

<sup>251</sup> Abdülbâki, Muhammed Fuad, *El-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâz'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis Yaymevi, Kahire 2001.

<sup>252</sup> Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ( 740-816 ), *Kitabu't-Ta'rîfât* ( 2. Baskı), Dâru'l-Kitabu'l-Arabiyye, Beyrut 1992, s. 58.

<sup>253</sup> Bardakoğlu, A.g.m., X/535.

<sup>254</sup> Ahzâb 33/72-73.

<sup>255</sup> Buhari, Zekat 66; Müslim, Hudud 45,46.

<sup>256</sup> Akyüz, A.g.e., 159.

**a. İnsan topluluğu:** “*Ehl*” kelimesi, Kur’an da genellikle “*insan topluluğu, grup*” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımın ayrıntıların da şu farklı anlamlar ortaya çıkar.

1.*Halk*: Ehl-u Medyen,<sup>257</sup> Ehl-u Karye, Ehl-u Kura,<sup>258</sup> Ehl-u Medine,<sup>259</sup> Ehl-u Yesrib

2.*Aile, eş, çocuk*<sup>260</sup>

3.*Ümmet*<sup>261</sup>

4.*Çevre, taraftar*<sup>262</sup>

**b. Sahip :** Ehl-u kitap<sup>263</sup>, Ehl-u zikir<sup>264</sup>

**c. Ehliyet, liyakat**<sup>265</sup>

**d. Din**<sup>266</sup>

“*Ehl*” kelimesinin bazı ayetlerde “*ehliyet, yeterlilik*” anlamına geldiğini yukarıda belirttik. Şimdi de “*ehl*” kelimesine, “*yönetimde ehliyet, yeterlilik*” anlamının verildiği Nisâ sûresi 4/58 âyetini ve “*yönetimde ehliyet*” manasını taşıyan diğer ayetleri inceleyelim.

“*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.*”<sup>267</sup>

Bu âyet Müslümanların Medine dönemiyle başlayan ve sonrasında da çoğalacak olan sorumluluklarına dair ciddî bir ufuk ve ilâhî tanzim içermekte. İleride bahse konu olacak hadislerle daha da iyi anlaşılacak bir yönetim emanetine, vizyonuna hazırlık niteliği taşımakta.

Âyetin sebab-i nüzûluna dair şu rivâyeti burada zikretmekte fayda görüyoruz: “*Hz. Peygamber Mekke’yi fethedince burada Kureyş kabilesinin çeşitli ailelerinde bulunan bazı salâhiyet ve vazifeleri yeniden düzenlemiş, bir kısmını kaldırmıştı.*”

<sup>257</sup> Kasas 28/45

<sup>258</sup> Ankebut 29/31-34; Araf 7/197-198

<sup>259</sup> Tevbe 9/101

<sup>260</sup> Maide 5/89; Ahzab 33/33

<sup>261</sup> Taha 20/132

<sup>262</sup> Şura 42/45

<sup>263</sup> Bakara 2/109; Al-i İmran 3/164

<sup>264</sup> Nahl 16/43

<sup>265</sup> Fetih 48/26; Müddessir 74/56; Nisa 4/58

<sup>266</sup> Hud 11/46

*Kaldırmadığı hizmetler arasında Mescid-i Haram ve çevresinin hizmetiyle, su işleri vardı. Birinci hizmet Abdüddaroğulları adına Osman b. Talha'da, ikinci hizmet ise Haşimoğulların'dan – aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası olan – Abbas'ta idi. Hz. Peygamber vazifelerle ilgili yeni bir düzenleme yapmak üzere Kâbe'nin anahtarını Osman'dan almıştı, amcası Abbas bu hizmetin de kendisine verilmesini talep etti. Bunun üzerine emanet âyet geldi ve anahtar yine Osman b. Talha'ya teslim edildi".<sup>268</sup> Benzer bir rivâyet; "Nitekim bu âyetin evliyâ-ı umûr hakkında nazil olduğu da mervîdir" ifadeleriyle nakledilir.<sup>269</sup>*

Emânet ve ehliyet kavramlarının yan yana zikredildiği bu âyetin devamında gelen âyetlerde (Nisâ 59,60) yönetim alanına vurgu yapmaktadır.

Sonrasındaki âyetler, yani Nisâ58-60 âyetleri birlikte gözlenerek, kamu işlerini ele aldıkları düşünülebilir. Çünkü bu âyetler sırasıyla;

1. *İşin ehline verilmesini*
2. *Adaletle hüküm vermeyi*
3. *Ul'ul emr'e itaat edilmesini düzenlemektedir.*

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde de emânet kavramına yönetim sorumluluğu anlamı yüklenmekte , emanet ile ehliyet arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

Aşağıdaki hadislerdeki vurgu ilgi çekicidir: Hz. Peygamber ( s.a.v.),

*"Emânet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!" dedi. Hz. Peygamber'in arkadaşları -Emânet nasıl zâyi olur? Diye sordular, bunun üzerine Hz. Peygamber;" İşler ehli olmayana verildiği zaman, işte o zaman kıyameti gözle" buyurdu"* <sup>270</sup>

*"Bu yöneticilik bir emânettir, gerçekten de kıyamet gününde de o kepezelik ve pişmanlıktır. Yalnız onu hakkı ile alan ve o hususta üzerine düşeni yapan müstesnâ"* <sup>271</sup>

Nisâ sûresi 58. âyet muhatapları açısından incelendiğinde ise karşımıza şöyle bir sıralama çıkmaktadır:

<sup>267</sup> Nisa 4/58

<sup>268</sup> Müslim, Hac 390.

<sup>269</sup> Elmalılı, A.g.e., II/1372.

<sup>270</sup> Buhârî, İlim 2

<sup>271</sup> Müslim, İmâre 26.



1. Seçme ve tayin etme makamında olan kimseler
2. Ehliyet ve liyakat sahibi olmadığı halde emanete talip olan kimseler
3. Ehliyet ve liyakat sahibi olduğu halde emaneti üstlenmekten kaçınan kimseler” .<sup>272</sup>

İlgili âyette “*emânetin kendisine verilmesi emredilen ehliyet sahibi kimseler*” noktası öne çıkmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v.), emânetin ehline, lâıyk olana verilmesi hususuna şiddetle vurgu yapmış, bu konudaki olumsuz uygulamaları “*Allah ve Rasûlüne ihanet*” olarak nitelemiştir:

“*Kim bir toplum üzerine o toplumda ondan daha ehil birisi varken görevli olarak herhangi birini tayin ederse, Allah’a, Rasûlüne ve Müslümanlara ihanet etmiş olur.*”<sup>273</sup>

Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir hadiste Hız. Peygamber (s.a.v.) “*Lider sorumludur*”<sup>274</sup> uyarısında bulunmuştur.

Mevdûdî, Nisâ 4/58’de yapılan ehliyet vurgusunun, geçmiş kitap ehlinin yaşadıklarıyla olan bağlantısına dikkat çekerek mü’minlere verilmek istenen bir mesaj olduğunu söyler:

“Burada Müslümanlar İsrail oğullarının daha önce düştükleri hatalara düşmemeleri için uyarılıyor. Onların düştükleri en büyük hata, dejenere oluşları sürecinde yetkiyi hep beceriksiz ve ehil olmayan kişilere vermeleriydi. Sorumluluk isteyen, dînî ve siyasi liderlikleri hep beceriksiz ve ehil olmayan dar kafalı, ahlaksız, adaletsiz kişilere vermeye başladılar. Bunu sonucu, tüm toplum yapısı çöktü. Müslümanlara bu konuda dikkatli olmaları ve sorumluluk isteyen yetkileri, ehil, sorumluluğunun idrakinde ve iyi ahlaklı kişilere vermeleri söyleniyor”.<sup>275</sup> Ehliyet – liyâkat, yönetim emanetinin vazgeçilmez şartıdır, bu emaneti yerine tevdi etmekte Nisâ 4/58’e göre Allah’ın mü’minlere bir emridir.

Ehliyet önemlidir ancak, ehliyeti oluşturan unsurlar nelerdir? Hangi şartlara haiz olan kimseler ehliyetli sayılır? İslamoğlu ehliyet ve liyâkat’in dört şartını şöyle sıralar:

<sup>272</sup> İslamoğlu, A.g.e., 162.

<sup>273</sup> Tirmizi, Zühhd 39.

<sup>274</sup> Ahmed b. Hanbel, 5/267

1. “Kişinin Allah’a nisbetle liyâkat ve ehliyet şartı: Allah’a karşı sorumluluk bilincidir.

2. Kişinin kendisine nisbetle liyâkat ve ehliyet şartı: Yetenek ve yeterliliktir.

‘ Bu konuda Hz. Peygamber’in Ebu Zer’e (r.a) yaptığı uyarıyı hatırlayalım:

-“Ey Ebû Zer, ben kendim için isteyip sevdiğim şeyi senin için de ister severim. Ben seni zayıf görüyorum, bu yüzden iki kişinin başına dahi yönetici olma” ( Müslim, İmâre 16)

3. Kişini emanete nisbetle liyâkat ve ehliyet şartı: Meşrûluktur.

4. Kişinin insanlara nisbetle liyâkat şartı: İnsanlara yaralı olmaktır.”<sup>276</sup>

Kur’ân kimlerin yönetim emanetine ehil, kimlerin de ehil olmadığı konusunda bize ışık tutacak ölçüler ortaya koymuştur:

“*Hani Rabbi İbrahim’i insanı şiddetle sarsan ağır imtihanlara tabi tutmuş ve o da bu imtihanı hakkıyla verdiği zaman demişti ki ; -‘ben seni insanlığa önder yapacağım.’ İbrahim;-- ‘Neslimden de!’ demişti. Allah buyurmuştu:’ Sözüüm (senin neslinden de olsa) zalimler için asla geçerli değildir.*”<sup>277</sup> Yukarıdaki âyet-i kerîme yönetim ve ehliyetle ilgili bir çok konu ve kavramı içermektedir.Öncelikle âyette Allah-u Teâlâ’nın, İbrahim (a.s.)’ın “neslimden de” talebini “; “zâlimler benim ahdimde erişemez” ifadesiyle cevap vermesi dikkat çekicidir. İmam (önder, yönetici) olabilmek için adâlet liyâkatine sahip olmak gerektiği belirtilmiştir. Hâsılı imâmet, liyâkate bağlanmıştır.

Elmalılı bu âyeti şu şekilde yorumlar: “Bu âyet zalimin imâmete ehil olmadığına ve başta âdil olup sonradan zulüm yaparsa imametten düşürülmesinin vacip olduğuna delildir. Harf-i ta’rif almış çoğulların (ez-zâlimîn) ifâdesi kıyamete kadar gelecek tüm zalimleri kapsamaktadır.”<sup>278</sup>

Çünkü emâneti ehline vermemek üç kat zulümdür:

1. Emânetin kendisine.
2. Emânetin verildiği liyâkatsiz kişiye.

<sup>275</sup> Mevdûdî, Ebu’l-A’la ,*Tefhîmu’l-Kur’ân* ( 2. Baskı). İnsan Yayınları, İstanbul 1996.1/370.

<sup>276</sup> İslamoğlu, A.g.e., 163.

<sup>277</sup> Bakara 2/124

<sup>278</sup> Elmalılı,A.g.e.,I/395.

3. Emânetin kendisine verilmesi gerekirken verilmeyen liyâkatli kişiye.<sup>279</sup>

Bakara suresi 124. ayet aynı zamanda yüzyıllardır tartışılan veraset – ehliyet – saltanat - liyâkat tartışmalarına da açıklık getirmektedir.

İbrahim (a.s.) “*imâmet – liderlik – yöneticilik*“ görevinin “*soyuna da*” intikal etmesini talep etmiştir. Buna karşın Allah da (c.c.) “*zâlimler benim ahdimе erişemez*” şeklinde cevap vermiştir.

Bu ifadeler konuyu tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Asıl olan “*liyâkat ve adâlettir.*” Soy, sop, nesep yöneticilik için yeter – gerek sebep değildir.

Bu durumda İbrahim peygamberin oğulları İsmail ve İshak’a peygamberlik görevi verilmesi nasıl açıklanabilir? Bu iki isim liyâkat ve ehliyetleri, zâlimlerden olmamaları hasebiyle bu göreve muhatap olmuşlardır ki Kur’ân onların bu durumuna çeşitli âyetlerde temas etmiştir.<sup>280</sup> Ancak bu âyetten mutlak olarak soy – nesep bağının yöneticilik için bir engel olduğu anlamı da çıkartılamaz. Ehliyeti ve adâleti olan kimseler bu görevi yapabilirler. Adâlet ve ehliyet önkoşulunu taşımak şartıyla bilinen, tanınan bir nesebe mensubiyet bu görevin ifası açısından avantaja da dönüşebilir. Fakat modern algılamamanın yönetimle ilgili oluşturabileceği bir “saltanat mı oluşuyor?” boyutu ise ciddi bir dezavantaj ihtimaline yol açar.

Kur’an’da ehliyet-liyâkat bağlamında değerlendirebileceğimiz diğer bir ayet ise Tâlût – Câlût kıssasının anlatıldığı Bakara sûresinin 247. âyetidir.

Öncelikle sûrenin 246. ayetinden İsrailoğulları’nın Peygamberlerinden düşmanlarına karşı kendilerine komutanlık yapacak, önderlikte bulunacak bir kişi istedikleri bilgisini öğreniriz. Devamını Kur’ân bize şöyle anlatıyor:

*“Peygamberleri onlara, ‘Allah size şüphesiz, Tâlût’u hükümdar (komutan, yönetici) olarak gönderdi’ dedi. ‘Biz hükümdarlığa ondan layık iken ve ona malca da bir bolluk verilmemişken bize nasıl yönetici olabilir?’ dediler. ‘Doğrusu Allah size onu seçti, bilgi ve beden bakımından gücünü artırdı’ dedi. Allah yöneticiliği dilediğine verir, Allah her şeyi bilir.”*<sup>281</sup>

<sup>279</sup> İslamoğlu, *Ag.e.*, s.163.

<sup>280</sup> Bak. Meryem 19/49-54, Enbiya 21/85, Saffat 37/103, Sad 38/48 .

<sup>281</sup> Bakara 2/247

### 2.2.2. Kur'ân'da ehliyetin unsurları

Kur'ân'da yönetim sorumluluğunun ehliyete sahip kimselere verilmesinin gerektiği vurgusunu taşıdığını belirttik. Ancak burada üzerinde durulması gereken sorun, ehliyetin ne olduğu, ehliyeti oluşturan değerlerin neler olduğu, hangi özelliklere sahip kimselere yönetmeye ehil denilebileceğidir?

Kur'ân'yönetimde ehliyetin önemine dikkat çekmekle kalmamış, ehliyeti oluşturan değer ve unsurları da açıklamıştır. Bunları dört başlık altında toplayabiliriz:

1. *Adâlet*
2. *İlim*
3. *Emniyet ( Güvenilirlik)*
4. *Zihinsel ve bedensel yeterlilik ( Sağlık)*

#### 2.2.2.1. Adâlet

Kur'ân'da yönetim ehliyetinin vazgeçilmez değeri adâlettir. Yönetici kimdir, nasıl olmalıdır? Sorusunu Kur'ân'a sorduğumuzda ilk alacağımız, “*adâletli olmalı*” cevabıdır. Adâletin anlamı, kapsamı, Kur'ân'da ki tezahürleri v.b. konuları “*yönetimde adâlet ilkesi*” başlığı altında inceleyeceğimizden tekrar bu konuların bu bölümde üzerinde durmayacağız. Ancak “*yöneticinin adaletli olması gerektiğini*” belirten bazı âyetleri taşıdığı anlam ilgisinden dolayı, yeniden yorumlamaya çalışacağız.

Hz. İbrahim ağır imtihanlara tabi tutulmuş, bu imtihanları kazanarak “*imâmet*” ehliyetini kesb etmiş, imametin neslinde de devam eden bir verâsete dönüşmesini talep etmiş, bu talebine Allah tarafından imâmetin adâlet “ehliyeti” gerektirdiği şeklinde cevap verilmiş, zâlimlerin yöneticiliğe lâyık olmadıkları belirtilmiştir:

“*Hani Rabbi İbrahim'i insanı şiddetle sarsan ağır imtihanlara tabi tutmuş ve o da bu imtihanı hakkıyla verdiği zaman demişti ki ; -'ben seni insanlığa önder*

yapacağım.’ İbrahim;-- ‘Neslimden del!’ demişti. Allah buyurmuştu.’ Sözüüm (senin neslinden de olsa) zalimler için asla geçerli değildir.”<sup>282</sup>

İbrahim (a.s.)’ın neslinden gelen “İsmail, İshak, Yakup, Yusuf”, ümmetlerine imamette bulunmuşlardır. Ancak onların “adâlet” şartlarına hâiz olmalarından dolayı bu sorumluluğu yürüttükleri anlaşılmıştır.<sup>283</sup> Yönetimde ehliyet vurgusunun öne çıktığı, Nisâ sûresinin 4/58. âyetinde, insanlar arasında karar verirken adâletli olunması gerektiği de belirtilmiştir. Hâsılı yönetim emânetini almanın şartı *ehliyet*, icrâ etmenin şartı da *adâlet* olarak belirtilmiştir:

“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”<sup>284</sup>

Kur’ân’a göre yönetici kılınan Hz. Dâvûd’dan istenen ilk şey de adâletle hüküm icrâ etmesidir:

“Ey Dâvûd, seni yeryüzüne halîfe kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmet, hevaya uyma yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Şüphesiz Allah’ın yolundan saptıranlar için hesap gününü unutmaları nedeniyle şiddetli azap vardır.”<sup>285</sup>

Kur’ân’ın yönetim ehliyetinin vazgeçilmez şartı olarak gördüğü adâlet unsuruna, Hz. Peygamber ( s.a.v.)’inde verdiği önem çağdaş yönetim bilimcilerinde dikkatini çekmiştir. Kaya, “Hz. Muhammed’in hak ve adâlet ilkelerine” yaptığı vurguların günümüz yöneticilerinde de aranan nitelikler arasında yer aldığını belirtir.<sup>286</sup> Koçel, önderlerin izleyicilerden hangi açıdan fark meydana getirdikleri üzerine yapılan bir çok araştırmada adaleti oluşturan, “doğruluk, dürüstlük” unsurlarının liderlerin temel bir özelliği olarak öne çıktığını belirtir.<sup>287</sup>

“Çağdaş yöneticinin özellikleri” sıralanırken; “adâlet ve hakkâniyet” değerlerine de vurgu yapar.<sup>288</sup>

Yöneticinin adâlet ehliyetine sahip olması, Kur’ân’ın ehemmiyetle üzerinde durduğu bir konudur. Düünden bugüne yönetim bilimcilerinde adâlete yaptığı vurguyu

<sup>282</sup> Bakara 2/124

<sup>283</sup> Bak. Meryem 19/49-54, Enbiya 21/85, Saffat 37/103, Sad 38/48 .

<sup>284</sup> Nisâ 4/58.

<sup>285</sup> Sad 38/26.

<sup>286</sup> Kaya, Yahya K. *Eğitim Yönetimi* ( 4. Baskı), Set Ofset Matbaacılık, Ankara1991, s.33.

<sup>287</sup> Koçel, A.g.e., s.588.

<sup>288</sup> Genç, A.g.e.,s.31-32.

belirttik. İslâm âleminde, -genel çizginin dışında kabul edilen- Şîh Zeydiyye, Hâriciler, Mu'tezîle gibi fırkalar da dâhil olmak üzere tüm ekoller yönetimde adâlet şartı konusunda ittifak etmişlerdir.<sup>289</sup>

### 2.2.2.2. İlim

“İlim”, a-li-me علم kökünden türemiş bir masdar isimdir, “ bilmek, idrâk etmek” anlamına gelir. Isfahânî, “ bir şeyin hakikatini idrak etmek” şeklinde tanımlar.<sup>290</sup> Cürcânî ise, “*düşüncenin gerçeğe tam uygun olması*” şeklinde bir tanım yapar. Ayrıca, Cürcânî “Kişinin bir şeyin mânâsına ulaşması, akılda bir şeyin sûretinin ortaya çıkması sayesinde külliyyât ve cüziyyâtın idrak edildiği seçkin özellik, tarife ihtiyaç duyulmayacak kadar bilinen” gibi tarifleri de aktarır.<sup>291</sup>

Bilenin yöneldiği konuyu bütün yönleri ve alanlarıyla kuşatıp anlamasına “ihâta”, onu tam olarak kavramasına “vukûf”, aynı konuda derinleşip uzmanlaşmasına da “rüsûh” denilmektedir. Gazzâlî, bilgi türlerini kesin bilgiler (yakîniyyât), kanaatler ( i'tikâdât) ve zannî bilgiler ( zanniyyât) olmak üzere üç kavram altında toplar. Kindî, ilmi; eşyanın hakikatleriyle kavranması olarak îzâh eder.<sup>292</sup>

Kur'ân'a göre ilmin kaynağı, mutlak sâhibi ve ilmi sonsuz olan Allah'tır:

“ *Rabbim, ilimce her şeyi kuşatmıştır.* ”<sup>293</sup>

“ *Kesin bilgi Allah katındadır.* ”<sup>294</sup>

“*Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir; zira Allah her şeyi ayrıntısıyla bilendir.* ”<sup>295</sup>

İnsana bilmediğini ve kalemle yazmayı öğretene<sup>296</sup>, insana Kur'ân'ı ve beyânı ( kendini ifade etmeyi) öğretene<sup>297</sup> Âdem'e isimlendirme yeteneği veren de Allah'tır.<sup>298</sup>

<sup>289</sup> Öz, Mustafa, İlhan, Avni, “ *İmâmet*”, *DİA XXII*,202.

<sup>290</sup> Isfahânî, *A.g.e.,s.*

<sup>291</sup> Cürcânî, *A.g.e., s.* 199

<sup>292</sup> Taylan, Necip, “ *Bilgi* ”, *DİA VI*/157-160. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

<sup>293</sup> Enâm 6/80, A'râf 7/89, Taha 20/98.

<sup>294</sup> Ahkâf 46/23.

<sup>295</sup> Hucurât 49/16.

<sup>296</sup> Alak 96/45

<sup>297</sup> Rahman 55/2,4,

<sup>298</sup> Bakara 2/31.

Kur'an da bilginin kesinlik derecesine göre ilme'l-yakîn ( kesin, zihni bilgi), ayne'l-yakin ( kesin, açık seçik gözlem), hakka'l-yakîn ( kesin tecrübe, bilginin yaşanarak tahakkuku) şeklinde bir ayırım yapılır.<sup>299</sup>

Kur'ân'da bir yönetim ehliyeti olarak ilmin zikredildiği âyetlere baktığımızda; yönetim sorumluluğu almış bulunan Hz.Dâvûd ve Hz. Süleyman peygamberlere ilim verildiği<sup>300</sup> , Hz. Yusuf'un ise kendisini “ işi bilen” (alîm) biri olarak nitelendirdiğini görmekteyiz.<sup>301</sup> Peygamberlerinden “*Bize bir kral tayin et ki Allah yolunda savaşalım*” talebinde bulunan İsrailoğullarına; “*İimde kuşatıcı bir derinlik ve fizikî üstünlük sahibi kılınan*” Tâlt'ûn hükümdar yapıldığını görüyoruz.<sup>302</sup>

Hz. Dâvûd yönetim sorumluluğu verilen bir peygamberdir.<sup>303</sup> Hâkezâ bu sorumluluğu yerine getirmek için gerekli olan “bilgi” de kendisine verildi.<sup>304</sup>

Allah tan , “*Rabbim dedi, beni affet, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayan bir mülk ( hükümdarlık) ver. Çünkü lütfeden sensin*”<sup>305</sup> , niyâtında bulunan Süleyman (a.s.)'ın duâsı kabul edildi ve çok güçlü bir yönetici oldu. İşte bu güçlü iktidarı yürütmesi için kendisine ilim ehliyeti de verildi.<sup>306</sup>

Hz.Yusuf (a.s.) kral karşısında konumu kuvvetlenip, kendisine karşı güven hisleri izhar edilince<sup>307</sup> , ülkenin hazinelerini yönetme görevini talep etti:

“(Yusuf, Krala) dedi ki: “*Beni ülkenin hazineleri üzerine (yönetici) kıl. Şüphesiz ben çok iyi korur ve (yönetmesini) bilirim.*”<sup>308</sup>

Hz. Yusuf bu görevi talep ederken iki özelliğini öne çıkarmıştır. Bunlardan ilki hazineleri korumada çok önemli olan güven liyakat unsuruna dikkat çeken, “*koruma, emniyet*” (hafîz) vasfı, diğeri ise bu işi “*bilme, işi yürütecek birikime sahip olma*” (alîm) anlamına gelen “*ilim*” vasfıdır.

Hz. Yusuf bir görev talebinde bulunmuş, ancak talebini ehliyetin iki önemli unsuruna bina etmiştir. Bunlardan birisi de ehliyetin vazgeçilmez değeri olan ilimdir.

<sup>299</sup> Tekâsür 102/5-7, Hakka 69/51.

<sup>300</sup> Enbiya 21/79, Neml 27/15

<sup>301</sup> Yusuf 12/55

<sup>302</sup> Bakara 2/246-247

<sup>303</sup> Sad 38/26.

<sup>304</sup> Neml 27/15.

<sup>305</sup> Sad 38/35

<sup>306</sup> Enbiya 21/79.

<sup>307</sup> Yusuf 12/54

<sup>308</sup> Yusuf 12/55.

Ayetin mefhûm-u muhâlifi bize kişinin yeterli bilgi ve birikime sahip olmadığı bir sorumluluğu talep etmemesi gerektiğini hatırlatır.

Kur'an da yönetimde ehliyetin bir unsur olarak ilmin öne çıkarıldığı diğer bir yerde İsrail oğullarına Tâlût'un hükümdar tayin edilmesinin anlatıldığı âyetlerdir:

*“Mûsa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar peygamberlerinden birine "Bize bir melik (komutan) gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da "size harp farz kılındığında ya harp etmeyi" verirsiniz" dedi. Onlar "Biz Allah yolunda niçin harbetmeyelim. Biz yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan çıkarıldık" dediler .Harp kendilerine farz kılınca az bir kısmı dışındakiler yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir. Peygamberleri onlara «Allah Tâlût'u size melik olarak gönderdi» dedi. Onlar «O bizim üzerimize nasıl melik olur? Biz Melikliğe ondan daha layıkız ve ona makamda bolluk verilmemiştir.» Peygamber «Allah onu sizin üzerinize seçmiştir. Ona ilim ve vücudca üstünlük vermiştir. Allah mülkü dilediğine verir. Allah (in rahmeti mülkü kudreti) geniştir, bilendir' dedi.”<sup>309</sup>*

İlgili ayetler Tâlût'un hükümdar-komutan seçilme sebebini onun görevini ehliyetle yürütebilmesi için gerekli iki vasfa sahip oluşuyla izah eder: 1. İlim, 2. Bedensel güç-yeterlilik.

İsrailoğulları ise Tâlût'un üzerlerine yönetici tayin edilmesine iki sebeple itiraz ederler:

1. *“Biz hükümdarlığa ondan daha layığız”*

Tefsir kaynaklarımız bu ifadenin mücerret bir iddia olmadığını, bunun bir asâlet-veraset iddiası olduğunu belirtirler. Rivayetlere göre İsrailoğulları, hükümdarlığın “Yahuda” soyundan gelenlere ait olduğuna bunun verasetle intikal ettiğine inanırlardı. Talut ise “ Bünyamin” soyundan geliyordu.<sup>310</sup>

2. *“Ancak O'na maldan da bir bolluk verilmedi.”*

İsrailoğulları hükümdarlığın zenginlere ait olduğuna inanıyorlardı, bu yüzden de Tâlût'un hükümdarlığını kabul etmek istemiyorlardı. Tâlût ise mesleği debbağ ( derici) ya da saka ( sucu) olan fakir bir kimseydi.<sup>311</sup> Râzî âyette ilmin önce, bedensel

<sup>309</sup> Bakara 2/ 246-247.

<sup>310</sup> Râzî, A.g.e., II/434-435.

<sup>311</sup> Râzî, A.g.e., II/434-435.



kuvvetin sonra zikredilmiş olmasını, ilmin diğer özelliklerden daha şerefli ve üstün bir konumda bulunduğu hususunu, Allah'ın kullarına bir uyarısı olarak yorumlar.<sup>312</sup>İlmin faziletlerin başı ve kişinin bir konuda tercih edilme sebeplerinin en büyüğü olduğu, bu yüzden de yöneticinin ilim sahibi olması gerektiği,<sup>313</sup>âyetteki ilimden maksadın ise; toplumu idare etmeye, onları yönlendirmeye, gerektiğinde düşmana karşı gerekli tedbirleri almaya vesile olan bir bilgi ve birikim olduğu belirtilir.<sup>314</sup>

Yöneticilerin ilim sahibi olması gerektiği, yönetim bilimi üzerine söz söyleyen bir çok otoritenin mutâbık olduğu bir husustur.Eflâtun, “*insan bilgi ile iyi kararlar verir*” der ve ardından “*bilgeliği*” yönetici de bulunması gereken özelliklerin arasında sayar.<sup>315</sup>Gazzâlî de ilim sahibi olmayı, yönetici özellikleri arasında sayar,<sup>316</sup>İbn Haldûn ise ilmi yöneticiliğin ilk şartı olarak görür.<sup>317</sup>

Günümüz yönetim bilimcileri de, “yöneticinin ilim sahibi olması” gerektiğini belirtmişlerdir. Genç, çağdaş yöneticilik özellikleri arasında bilgiye ilk sırayı verir.<sup>318</sup>

Mintzberg ise, “Yöneticinin üç tür örgütsel rolü yerine getirmekle yükümlü olduğunu, bunlardan birinin bilgi rolü olduğunu – diğerleri, kişiler arası roller ve karar verme rolü -, bilgi rolünün ise; iş etkinliklerini sağlayacak bilgileri toplama ve bu bilgilerin sonuç üretecek bir biçimde işlenmesini sağlama” olduğunu belirtir.<sup>319</sup>Koçel, önderleri diğerlerinden ayıran özelliklerin arasında “ ilmin” önemli olduğunu söyler.<sup>320</sup>

### 2.2.2.3. Emniyet ( Güvenilirlik)

“Emîn” ( امين ) kelimesinin kökü olan “emn” ( امن ) kelimesi, sözlükte, “*kalbin huzur bulması, korkunu yok olması*” anlamına gelir.<sup>321</sup>Emîn kelimesi ise, “*kendisine*

<sup>312</sup> Râzî, A.g.e., II/434-435.

<sup>313</sup> Zemahşerî, A.g.e., I/148-149

<sup>314</sup> Beydâvî, A.g.e., I/130-13

<sup>315</sup> Eflâtun, *Devlet* ( Çev.Hüseyin Demirhan), Hürriyet Yayınları, İstanbul1973, s.157,257.

<sup>316</sup> Çubukçu, İbrahim Agâh, “*Gazzâlî ve Siyâset*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX 1961,s.126.

<sup>317</sup> İbn Haldun, A.g.e.,I/273.

<sup>318</sup> Genç, A.g.e.,s.31-32.

<sup>319</sup> Genç, A.g.e.,s.29.

<sup>320</sup> Koçel, A.g.e., 588.

<sup>321</sup> Isfahânî,A.g.e.,I/25.

*güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı; başkalarından korkmayan kimse” anlamlarını kapsar.*<sup>322</sup>

Kur’an da “ emîn” ( güvenilir) sıfatı peygamberlerin önde gelen özelliği olarak takdim edilmiştir. Peygamberler ( Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Musa, Hz. Lut, Hz. Şuayb) , mesajlarını topluma iletirken bu özelliklerini öne çıkartmışlar, insanlardan kendilerine inanıp güvenmelerini istemişler, kendilerinin emin olduklarını ve herhangi bir menfaat beklemediklerini belirtmişlerdir.

*“Hani kardeşleri Nuh onlara demişti: ‘(Allah'dan) sakınmaz mısınız? Ben size gönderilen, güvenilen bir elçiyim. Allah'dan sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden hiç bir ücret istemem. Benim ücretim alemlerin Rabbine aittir’ .*<sup>323</sup>

Aynı şekilde Hz. Musa da ve Firavun ve etrafındakilere “emîn” olma vasfına dikkat çekerek hitap etmiştir.

*“ Bana gelin ey Allah’ın kulları, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.”*<sup>324</sup>

Ayrıca Kur’an da “ emîn” kelimesinin; cennet için “makam-ı emîn”<sup>325</sup>, mekan için “ beledü’l-emîn”<sup>326</sup> ve melek için de <sup>327</sup> kullanıldığını görmekteyiz.

Kur’an da “ emîn” kelimesi, bir yönetici özelliği, yada bir sorumluluğu yüklenecek kişisel özellik olarak ise iki yerde kullanılmıştır.

Önerdiği yöntemlerle Mısır ülkesinin kıtlık yıllarını sıkıntısız, hatta başkalarına yardım edecek tarzda bolluk içinde geçirmesini sağlayacak olan Hz. Yusuf’a kral, “ vezirlik yada müsteşarlık” şeklinde yorumlanabilecek olan yöneticilik görevini teklif ederken, şu ifadelerde bulunmaktadır:

*“ Kral: "Onu bana getirin. Onu kendime has danışman yapayım" dedi. Yusuf'la konuşunca (Kral): "Sen bugünden (itibaren) katımızda mevki sahibi, güvenilensin" dedi.”*<sup>328</sup>

Kral Hz. Yusuf’u, “ mekîn” ve “ emîn” sıfatlarıyla nitelemektedir. “Mekîn”, büyük bir mekân ve mertebe sahibi<sup>329</sup> katımızda değeri ve itibarı olan anlamına

<sup>322</sup> Algül, Hüseyin “Emin”, *DİA 11*, 101, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995.

<sup>323</sup> Şuarâ 26/106-110

<sup>324</sup> Duhan 44/18.

<sup>325</sup> Duhan 44/51

<sup>326</sup> Tin 95/3

<sup>327</sup> Tekvir 81/21

<sup>328</sup> Yusuf 12/54

<sup>329</sup> Elmalılı, A.g.e.,IV/2876

gelir. Hz. Yusuf rüyaya yaptığı yorum ve öngördüğü yönetim tedbirleriyle “mekîn” olma vasfını kazanmıştır.

“Emîn”, güvenilir olma durumu Hz. Yusuf’un lâıyk görüldüğü konumu izah eden ikinci vasıftır. Güvene layık olan, itibar sahibi bir kişi olmasıyla yöneticilik liyâkatini kesb etmiştir. Bu emniyetin somut sebebinin ise Hz. Yusuf’un kendisine atılan hıyanet iftirasından<sup>330</sup> kurtulmuş olması sebebine istinad ettiği kanaatindeyiz.

Hz.Yusuf kralın itimadına layık olduktan sonra, rüyanın yorumuna uygun icraatları yerine getirebileceği kritik bir yöneticilik olan “*hazinelere sorumluluğunu*” ( maliye-hazine bakanlığı) talep etmektedir.

*“(Yusuf, Krala) dedi ki: ‘Beni ülkenin hazineleri üzerine (yönetici) kıl. Şüphesiz ben çok iyi korur ve (yönetmesini) bilirim’ “*<sup>331</sup>

Hz.Yusuf bu talebini dillendirirken, iki vasfını öne çıkarmaktadır. Bunlardan biri bu işi biliyor olmasıdır “alîm”, diğeri ise koruma-kollama-gözetme anlamına gelen “hafîz” özelliğidir. Talep edilen görev, hassasiyet arz eden ve güvenilir kişilerin elinde bulunursa, ülkenin kaynaklarının da güven içinde bulunacağı bir görevdir. Bu yüzdendir ki Hz.Yusuf ‘ta bu vasfını öne çıkarmış ve güvenilir olduğunu (hafîz) belirtmiştir. Elmalılı “hafîz” kelimesini “*Hukuk ve emaneti iyi hıfz ederim, hazineleri müstehak olmayanlardan iyi korurum*”<sup>332</sup> şeklinde yorumlamıştır.

Yaşadığı sıkıntılardan dolayı Mısır’ı terk etmek zorunda kalan Hz. Mûsa, Medyen sularına ulaşınca, hayvan sulayan insanların biraz uzağında iki kadının durduğunu gördü. Onlara yardımcı olmak istedi ve hayvanlarını suladı. Daha sonra bir gölgeye çekilerek: “*Rabbim! Bana bahşetmeyi murad ettiğın her hayra öylesine muhtacım ki*”<sup>333</sup> niyâzında bulundu. Sonrasında o kadınlardan biri gelerek hayâ ile “*babasının kendisine ikramda bulunmak istediğini*” belirtti. İşte bunun üzerine kaynaklarda Hz. Şuayb olduğu söylenen, o kadınların babasının yanına gitti, o zatta Hz. Mûsa’yı teselli ederek, emniyette bulunduğunu belirtti (Kasas 28/23-25). Bu sırada kızlardan biri Hz. Mûsa’yı kast ederek babasına şöyle bir teklifte bulundu:

*“İki kadından biri:’ Babacığımı onu ücretli olarak tut. Şüphesiz ücretle*

<sup>330</sup> Yusuf 12/51/53,

<sup>331</sup> Yusuf 12/55.

<sup>332</sup> Elmalılı, A.g.e., IV/2877

<sup>333</sup> Kasas 28/24

*tuttuklarıyın en hayırlısı bu güçlü ve güvenilen adamdır' dedi*"<sup>334</sup>Hz. Mûsa'nın böyle bir teklife mazhar olmasının sebebi, iki ehliyete haiz olarak görülmesidir. Birincisi o işi yapabilecek bedensel ve zihinsel yeterliliğe " kavî", sahip olması; ikincisi de sorumluluğunu yükleneceği işi güvenilir bir şekilde istismar etmeden, hainlikte bulunmadan yürütebilecek ahlaki ehliyete sahip görülmesidir, bu ise " emîn" olma halidir.

Kur'an "emîn" olmayı; bir sorumluluğu üstlenmenin, yönetici olmanın bir vasfı olarak hem peygamberlerin dilinden, hem de diğer insanların dilinden bize aktarmış, bu vasfın önemini vurgulamıştır.

Ayrıca "güvenilir olma, güven telkin etme" özelliği, çağdaş yönetim bilimcilerinde üzerinde durduğu önemli yönetici özelliklerinden biridir.<sup>335</sup>

#### **2.2.2.4. Zihinsel ve Bedensel Yeterlilik ( Sağlık)**

Yönetim ehliyetini oluşturan unsurlardan biri de sağlıktır. Buradaki sağlıktan kasıt, yöneticinin herhangi bir hastalığı yada bir özrü bulunmaması değildir. Yöneticinin üzerine aldığı sorumluluğu sağlıklı bir şekilde yürütebileceği, bedensel ve zihinsel yeterliliğe sahip olmasıdır. Hz. Peygamber ( s.a.v.) ortopedik özürlü olan Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali tayin etmiş, görme özürlü olan Abdullah b. Ümmi Mektum'u on üç defa yerine Medine'ye vekil olarak bırakmıştır. Sahabe'den görme özürlü İban b. Malik kendi kabilesine imamlık yapmıştır. Bu bağlamda İbn Hazm'ın, " bedeni eksikliklerin imamete (yöneticilik) zararı olmadığı" kanaatini paylaşmak isteriz. İbn Hazm: " Ne Kur'ân nassı ne Sünnet nassı, ne icmâ, ne de akıl buna mâni değildir" ifadesiyle görüşünü delillendirmiştir.<sup>336</sup>

Yönetimle ilgili görüşlerini " imâmet" başlığı altında inceleyen İslam bilginleri, yöneticinin sağlıklı olmasına vurgu yapmışlardır. Ancak bu " sağlık" kavramından ne anlaşılması gerektiği konusuna pek değinmemişlerdir. Aynı şekilde bazı modern yönetim bilimcileri de yönetici özellikleri arasında 'sağlık' unsuruna değindiklerini

<sup>334</sup> Kasas 28/26.

<sup>335</sup> Genç, A.g.e., s.29; Koçel, A.g.e., s.588.

<sup>336</sup> İbn Hazm, *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1995, IV/167.

görmekteyiz.<sup>337</sup> Fakat sağlık unsurunu açıklarken bunun genel-geçer bir kurak olmayıp, bir çok istisnaları da içerdiğini örneklendirerek açıkladıklarını görmekteyiz: “sağlığın yönetici ve liderler için önemi açık olmakla birlikte, yönetim tarihinde bu kuralın dışında oldukları halde, dünya çapında üne sahip olan pek çok lider gösterilebilir. Örneğin, A.B.D. başkanı F. D. Roosevelt ve J. F. Kennedy’nin önemli sağlık sorunları olduğu bilinmektedir. Özellikle boy-pos, ağırlık, gibi fiziksel özelliklerin liderlik için gerekli niteliklerden sayılması oldukça tartışmalıdır. Napolyon’un çok kısa, De Gaul’ün çok uzun, milyonları peşinden sürükleyen Gandhi’nin çok zayıf olduğunu bilmeyen yoktur.”<sup>338</sup>

Zihinsel yeterlilik anlamında akıl sağlığının yerinde olması gerektiği müsellem bir hakikattir. Ancak bedensel yeterlilik konusuna gelince, durum yürütülecek görevin mahiyetine göre değişiklik gösterir. Örneğin, bir orduya komutanlık yapmak gibi bir sorumluluk tabii ki bedence bir kuvvet ve yeterlilik ister. Kur’ân’da Tâlût’un İsrailoğulları’na komutan tayin edilme sebebi açıklanırken bu husus vurgulanmıştır.

“*Doğrusu Allah size onu seçti, ilimde kuşatıcı bir derinlik ve fiziki üstünlük sahibi kıldı’ dedi. Allah yöneticiliği dilediğine verir, Allah her şeyi bilir.*”<sup>339</sup>

Zemahşerî Tâlût’a verilen bu özelliği şöyle açıklar: “O’nun göz doldurucu bir bedensel üstünlüğe sahip olması gerekir; ancak böylelikle nefislerde ciddi bir büyüklük hissi ve kalplerde ürperti meydana getirebilir.”<sup>340</sup> Râzî ise cisimdeki ziyadeliği; “boyunun uzunluğu yada bedensel güzellik” olarak yorumlamaya karşı çıkar ve bunun daha çok, “düşmanları def etmede en faydalı şeyler olan kuvvet (cesaret) ve şiddet” anlamına geldiğini söyler.<sup>341</sup>

Babalarının yaşlılığı hasebiyle güç ve kuvvetten düştüğü, bu yüzden de hayvanları sulama gibi bir kısım görevleri sıkıntı ile yapan Hz. Şuayb’ın kızlarından biri de, babasından Hz. Mûsa’yı görevlendirmesi talebinde bulunurken, yapılması gereken bedensel işler için gerekli olan “güç ve kudrete” Hz. Mûsa’nın sahip olduğu kanaatini belirtir:

“*İki kadından biri: ‘ Babacığın onu ücretli olarak tut. Şüphesiz ücretle*

<sup>337</sup> Kaya, A.g.e.,S.151.

<sup>338</sup> Kaya, A.g.e., s.151.

<sup>339</sup> Bakara 2/247.

<sup>340</sup> Zemahşerî, A.g.e., I/148-149.

<sup>341</sup> Râzî, A.g.e.,II/434-435.

*tuttuklarının en hayırlısı bu güçlü ve güvenilen adamdır' dedi."* <sup>342</sup>Yukarıda bahsedilen görevler için bedensel güç ve kuvvete ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü yapılacak işler "ordu komutanlığı" ve "bedensel işçiliktir". Ancak bedensel bir kısım özürlerine rağmen insanlar bir çok konuda yönetim sorumluluğunu üstlenebilirler, yeter ki akıl ve ruh sağlıkları yerinde olsun. Geçmişte ve günümüzde bunun bir çok örneği vardır ki bunlardan bir kısmını konumuzun başında serdettik.

### 2.2.3. Hadislerde ehliyet vurgusu ve yöneticiliği talep etme sorunu

H.z.Muhammed ( s.a.v.), "yönetimde ehliyet" olgusunun üzerinde ehemmiyetle durmuş, sözlerinin yanı sıra uygulamalarıyla da ehliyetin İslam'da ki vazgeçilmez yerini ortaya koymuştur.

H.z. Muhammed (s.a.v.), "yöneticiliği" ciddi bir sorumluluk ve emanet olarak değerlendirmiştir.

*"Lider, sorumludur."* <sup>343</sup>

*"Bu yöneticilik bir emânettir, gerçekten de kıyamet gününde de o kepezelik ve pişmanlıktır. Yalnız onu hakkı ile alan ve o hususta üzerine düşeni yapan müstesna."* <sup>344</sup>

*"On kişinin emiri de olsa,kişi kıyamet günü elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Bağını adalet çözer, yada zulüm onu yok eder."* <sup>345</sup>H.z. Ömer de hilâfet makamını " Müslümanların emâneti" olarak görmektedir . Bu emanete sahip olmanın şartı ehliyet; icrâ etmenin şartı ise adâlettir.H.z. Peygamber (s.a.v.) ehil olmayan kimselerin, yönetim sorumluluğunu üstlenmesini, korkulması gereken bir durum olarak nitelemiştir:

*"Ümmetim üzerine korktuğum husus; onları yanlış yönlere, dalâlete sevk edecek yöneticilerdir."* <sup>346</sup>

*"Emânet zâyi edildiği zaman, kıyâmeti bekle! – Emâneti zâyi etmek nasıl olur? Rasulullah ( s.a.v.): ' İşler ehli olmayana verildiği zaman kıyameti bekle"*

<sup>342</sup> Kasas 28/26.

<sup>343</sup> Ahmed b. Hanbel, 5/267.

<sup>344</sup> Müslim, İmâre 26.

<sup>345</sup> Ahmed b. Hanbel, 5/284.

<sup>346</sup> Ahmed b. Hanbel, 5/278.

*buyurmuştur.*<sup>347</sup>

Hız. Peygamber ( s.a.v.) ile Medineli temsilciler arasında akdedilen ilk Akabe Bey'atında (m.621) "ehliyet" vurgusuna rastlarız. Bu bey'ate katılanlardan Hazrec'li nakîb ( temsilci) Ubâde İbnu's- Samit rivâyetinde:

*"Ehil olanın emrine itiraz etmemek üzere"* Rasulullah( s.a.v.)'e bey'at ettiklerini belirtmektedir.<sup>348</sup>

Hız. Peygamber ( s.a.v.), ehil olan biri varken, bir kısım mülâhazalarla; nesep, kavmiyet, hemşehrilik v.b., ehil olmayan birini yönetici tayin etmeyi, "Allah ve Rasûlüne" ihânet olarak nitelemiştir:

*"Kim Müslümanların yönetim işini üzerine alır da, Müslümanlar içinde daha uygun bir kimse mevcut iken, başka birini tayin ederse, Allah ve Rasûlüne ihanet etmiş olur"*<sup>349</sup>Hız. Peygamber (s.a.v.)'in yönetim uygulamalarında da ehliyet hassasiyetiyle hareket ettiğini görürüz. Yaşadığı çağda kabile asabiyeti en üst noktada olduğu halde, Kureyşli olmayan bir çok kimseyi ehliyet sâikiyle yönetici (vâli, zekat âmili, ordu komutanı v.b.) tayin etmiştir:

*"Hazrec'li Sa'd b. Ubâde, Kelb'li azadlı köle Zeyd ibn Harise, Ebu Lübbabe Beşir ibn Abdü'l- Münzir, Ğıfar'lı Siba ibn Urfuta, Leys'li Numeyle ibn Abdullah, Muhammed ibn Mesleme, Saidi Ebu Düccane, Bazen el- Farisi, ez- Zibrikan ibn Bedr, Zeyd'in oğlu Usâme"*<sup>350</sup>

Zamanındaki mülâhazalar için bir zihniyet devrimi denilebilecek şekilde, ehil olan bir kölenin vâli olmasını gündeme getirerek, onu dinleme ve itâat etme sorumluluğunu belirtiyordu:

*"Üzerinize sizi Allah'ın kitabı ile yöneten başı siyah bir köle bile vali tayin edilse, onu dinleyin ve itâat edin."*<sup>351</sup>

Hız. Peygamber ( s.a.v.)'in ehliyet hassasiyetine inanmış olan ilk neslin, Hız. Ebu Bekir'in halife seçiminde – farklı değerlendirmelerde bulunanlar olmuşsa da- bu hassasiyeti icrâ ettiklerini görürüz.

"Halîfe seçimle ve bey'atle tayin edilecekti, nitekim öyle oldu. Kimse devlet

<sup>347</sup> Buhârî, İlim 2.

<sup>348</sup> Buhârî, Fiten 2, Ahkâm 43; Müslim, İmâre 8 .

<sup>349</sup> Heysemî, Nureddin Ali b. Ebu Bekir, *Mecmû'atu'z-Zevâid*, Beyrut 1967,V/211-212 .

<sup>350</sup> Hatipoğlu, A.g.m.,s.146-148.

<sup>351</sup> Tirmizî, Cihad 28.

reisliğini, Hz. Peygamber'in maddî verâseti olarak görmedi. Tamamen İslâmî liyâkat anlayışından hareket edildi. Eğer bu işte Arap an'anesi tatbik edilseydi, başkanlığa; Hazrec'in reisi Sa'd b. Ubâde, veya Emevî ulularının başı Ebu Süfyan, yahud Haşimîlerin başı Abbas getirilir, Teym gibi nüfuzu zayıf bir kabileye mensup Hz. Ebu Bekir'i düşünen bulunmazdı."<sup>352</sup> Yönetimi ehliyet-mes'uliyet çizgisinde değerlendiren Hz. Ömer'e kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirlemesi istenince: “ ‘Sizin işinizi diri iken de, ölü iken de mi üzerime alayım?’ Demiş, oğlu Abdullah'ı halife tayin etmesini isteyenlere ise: ‘ Bir hânedan bir kurban yeter’ ifadesini kullanmıştır.”<sup>353</sup>

Hız. Peygamber ( s.a.v.) yöneticiliğın hevesle talep edilmemesi gereken bir durum olarak değerlendirildiğini görüyoruz:

*“Ebu Mûsa el- Eş'ârî şöyle rivâyet etmekte: Ben beraberimde Eş'ârî lerden iki kimseyle Rasûlullah (s.a.v.)'in huzuruna girmiştim. O iki adamdan biri: ‘ Ya Rasulallah bize emirlik ver, bizi bir emirliğe tayin et’ dedi, diğeri de bu talebi tekrar etti. Bunun üzerine Rasûlullah, ‘ sizler yönetimde olmak için ne kadar hırslısınız; oysa yöneticilik kıyamet gününde bir pişmanlık olacaktır. O iktidar ne güzel bir sütannedir ( ki emmekle doyulmaz), fakat ayrılmakta ne fena bir ayrılıştır ( ki üzüntüsüne katlanılmaz).”<sup>354</sup>*

Hız. Peygamber ( s.a.v.)'in yöneticilik talebinde bulunan, Abdurrahman b. Semûre'ye de benzer bir cevap verdiğini görmekteyiz:

*“ Kimseden riyâset isteme! Eğer isteğın üzerine sana riyâset ( yöneticilik) verilirse, istediğın şey ile baş başa bırakılırsın; eğer istemedenden sana riyaset verilirse, o zaman yardım görürsün”<sup>355</sup>*

Hız. Peygamber ( s.a.v.)'in yöneticilik talebinde bulunan Ebu Zer'e verdiği cevapt mânidardır: “Ey Ebu Zer, hakikat şu ki kendim için sevip-istediğım şeyi senin içinde sevip isterim. Ben seni zayıf görüyorum; bu yüzden sakın iki kimseye dahi olsa yöneticilikte bulunma ve yetim malına da velâyette bulunma.”<sup>356</sup>

Kur'ân'a baktığımızda ise Hız. Yusuf'un, “beni ülkenin hazinelerine bakmakla

<sup>352</sup> Hatipoğlu, Mehmet Said, “Saltanat Karşısında Hadis”, A.Ü.İ.F.D.,18,213-219, Ankara 1973, s.214

<sup>353</sup> Ahmet Cevdet Paşa ( 1823-1895), *Kısâs-ı Enbiya*, Gündüz Yayınları, Ankara 1996, II/179.

<sup>354</sup> Buhârî, Ahkâm 7; Müslim, İmâre 4.

<sup>355</sup> Buhârî, Ahkâm 5,6; Müslim, İmâre 13, Eymân 19.

<sup>356</sup> Müslim, İmâre 16-17.



*görevlendir*”<sup>357</sup> talebinde bulunduğunu görüyoruz. Ayrıca Hz. Süleyman’ın: “ (Şöyle) dedi Rabbim, beni bağışla. Bana öyle bir mülk/ otorite ver ki, benden sonra kimseye yaraşmasın. Şüphesiz sen bol hibe edersin”<sup>358</sup> şeklinde dua ettiğini ve bu duaya icâbet edilerek, O’na ciddi bir iktidar verildiğini öğreniyoruz .<sup>359</sup>

İlgili hadislerle Kur’ân âyetleri arasında zâhiren bir tenâkuz varmış gibi gözükmektedir. Ancak biz bir tenâkuz olmadığı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber(s.a.v.):“*Üç kişi olduğunuz zaman aranızdan birini yönetici tayin edin*”,<sup>360</sup> emrinde bulunmakta, diğer taraftan: “*Âdil yöneticilerin Allah katında nurdan minberler üzerinde olduğu*” müjdesini vermektedir.<sup>361</sup> Hal böyleyken niçin aktardığımız hadislerde yöneticilik sakınılması gereken bir durum olarak tasvir edilmektedir?

İlgili hadisleri incelediğimizde; muhataplar için söylenen ifâdelerin, yapılan nehyin sebebinin ( illetini), açıkladığını görmekteyiz. Örneğin Ebû Mûsa el- Eş’ârî’nin yanında Hz. Peygamber ( s.a.v.)’e gelen kişilerin, yöneticilik talebine verilen cevaptaki illet: “*Sizler ne kadarda hırslısınız*” ifadesidir. Anlaşılan Hz. Peygamber (s.a.v.) gelen kişilerin ifâde şekillerinden ve ısrarlarından yada hadis metninde yer almayan muhtemelen geçmiş bir kısım vaziyetlerinden dolayı, onları “*yöneticiliğe hırslı olmamaları*” konusunda uyarmaktadır.

Ebu Zer’in yöneticilik talebine verilen cevaptaki, “*hakikat şu ki, kendim için sevip istediğim şeyi senin içinde sevip isterim*” ifâdesi Hz. Peygamber (s.a.v.)’in üslup konusundaki hassasiyetini ve nezaketini ortaya koymaktadır. Bu nezih üsluptan sonra Ebu Zer’e “*iki kimseye dahi yöneticilikte bulunma*” uyarısının sebebinin daha baştan söylemekte, “*ben seni zayıf görüyorum*” ifâdesiyle de Ebu Zer’in yönetim ehliyetine sahip olmadığını belirtmektedir.

Abdurrahman İbn Semûre’ye verilen cevapta, kişinin yöneticilik talebinde bulunmadan önce, etrafına bakması, onların görüş ve düşüncelerini dikkate alması, bu konuda hırs göstermemesi, istenmediği ve onaylanmadığı takdirde yalnız kalacağı hatırlatılmaktadır. Buhârî şârihi Zebîdî, ilgili hadisi şerh ederken şu tesbitte

<sup>357</sup> Yusuf 12/55

<sup>358</sup> Sad, 38/35

<sup>359</sup> Sad 38/36-40

<sup>360</sup> Ebû Dâvûd, Cihâd

<sup>361</sup> Müslim, İmâre 8.

bulunmuştur: “Hadiste bu makamların peşinde koşan muhterislerin, bu makamlara geçirilmemesine de işaret buyrulmaktadır.”<sup>362</sup>

İbn Hacer el- Askalânî, bahsi geçen Abdurrahman İbn Semûre hadisiyle

(Buhârî, Ahkâm 5,6) ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunur:“Şer’î bir maslahat olduğu zaman emirlik isteği, hadiste geçen istekle ilgili hükme muhalif değildir. Bilakis emirlik zayi olurda fitne korkusuyla emirliği üzerine alan kimse, istemeden kendisine verilen kimse gibi olur. Çoğunlukla bu durumlarda hırs olmaz. Bir de bu durumlarda fitneden kurtarmak için kendisine vacip olduğundan, emirliğe haris bile olsa böyle bir hırs müsamaha ile karşılanır”<sup>363</sup>

Konuyla ilgili âyetlere bu açıdan baktığımızda şu sonuca ulaşabiliriz: Ehil olan kimseler – hırs göstermeden- yöneticilik talebinde bulunabilirler. Hz. Yusuf’un vaki talebini yorumlayan Elmalılı, “*taayyün*” tabirini kullanarak şöyle demektedir: “ O işe ondan başka ehil bulunmasın, o vakit talep vacip bile olur.”<sup>364</sup>Ezcümle ilgili âyetler ( Hz. Yusuf’un ve Hz. Süleyman’ın yöneticilik talebini beyân eden âyetler :Yusuf 12/55; Sad 38/35), ehil olanların yöneticilik talebinde bulunabileceklerine delâlet etmektedir. Hz. Yusuf’un “*emniyet ve ilim*” gibi ehliyetlere hâiz olduğunu (Yusuf, 12/54-55),Hz. Süleyman’ın da “ ilim” ehliyetine hâiz olduğunu biliyoruz(Enbiya 21/79).

Hz. Peygamber ( s.a.v.) ise ilgili hadislerinde makam-mevki hırsı konusunda insanları uyarmaktadır. Çünkü makam-mevki hırsı insanın başına bir çok dert açmakta ve bir çok kötülüğü işlemesine zemin hazırlamaktadır. Mevlânâ:“Bir sofranın çevresine yüz adam oturur, yer; fakat baş olmak isteyen iki adam, dünyaya sığmaz” tesbitinde bulunur, yine Mevlânâ aklın çarmıhı kesilen dört huydan bahsederken, bunların en zararlısının “makam-mevki hırsı” olduğunu söyler:“Hırs, makam-mevki sevgisi, uzun yaşama isteği, şehvet. Şehvet hırsı yılandır, makam-mevki hırsı ise ejderha.”<sup>365</sup> Buda, Zenon, Tolstoy, Gandhi, Schweitzer gibi büyük ahlak ve din öncüleri de, yönetim sorumluluğunun insanı ifsad eden boyutuna vurgu

<sup>362</sup> Zebîdî, Ebu’l-Abbas Zeynu’d-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şerci (v.893) *Tecrîdii’s- Sarîh* ( Terc.: Babanzâde Ahmet Naîm, Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, XII/232.

<sup>363</sup> İbn Hacer el-Askalâni, Fethu’l-Bâri Şerhu Sahihu’l-Buhâri, Mektebetü’l-Küliyyât el-Ezheriyye Kahire 1978.

<sup>364</sup> Elmalılı, A.g.e.,s. III/3878

<sup>365</sup> Şafak, Yakup, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi*, Konya B. Belediyesi Yayınları, Konya 2004,s.247-254.

yapmışlardır.<sup>366</sup> Konumuzu Eflâtun'un, erdemli insanların yönetim sorumluluğuna bakışını ifade eden, şu sözleriyle bağlayalım: "Erdemli insanlar para için de, şeref için de yöneticiliğe yanaşmazlar, çünkü onlar, ne görevlerinin ücretini açıkça isteyip, kiralık adam gözüyle görülme, ne de bu görevlerinden gizli çıkarlar sağlayarak 'hırsız' damgasını yemeyi isterler. Şeref kazanmak içinde yanaşmazlar buna, çünkü şan ve şeref düşkününü değillerdir. Öyleyse yöneticiliğe razı olmaları için bir zor ve ceza karşısında kalmaları gerekir. Bir insanın zorlayıcı bir durum olmadan kendi isteğiyle yönetimin başına geçmesi de bu yüzden ayıp sayılır. Ama bir insan için en büyük ceza, kendisi yöneticiliğe yanaşmadığı zaman, kendinden kötü birinin yönetimine girmektir. İşte erdemli insanlar, yöneticiliği bundan korkarak kabul ederler ve yönetimi almaya, bir nimete konar gibi, bir nimetten yararlanmak için değil, kendilerinden iyi yada kendilerine denk birini bulup, emanet edemedikleri zorunlu bir ödeve gider gibi giderler. Dünyada iyi insanlardan kurulu bir site olsaydı, herhalde orada insanlar, şimdi ele geçirmek için boğuştukları iktidardan kaçıp kurtulmanın yollarını ararlardı."<sup>367</sup>

### 2.3. BEY'AT

Türkçe'de "*biat*" şeklinde kullanılan kelimenin arapça'da kullanılışı "bey'at" 'tır. Bey'at, be-ye-a ( ب - ي - ع ) kökünden türemiş bir masdardır. Beyea, "Alış-veriş, bir değer karşılığında, değeri vermek" anlamına gelir.<sup>368</sup> Alana müşteri, verene ise bayi' denir. Bu anlamda kelime Kur'ân'da dokuz yerde geçer. Bu kullanışlardan birinde, "*Allah'ın cennet karşılığında müminlerin malları ve canlarını satın aldığı*" belirtilmiş ve "*böyle bir alışverişten dolayı sevinmeleri*"<sup>369</sup> istenmiştir.

Bey'at "*antlaşmak, itaat*" etmek anlamlarına gelir.<sup>370</sup> Kelime bu anlamıyla Kur'ân'da beş yerde geçer.<sup>371</sup> Buralarda, "*Allah Rasûlüyle müminlerin yaptığı sözleşme, itaat sözü*" anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz. Bey'at kavramının kelimenin kök anlamı olan "alış-veriş, ticaret" olgusuyla şöyle bir anlam bağı taşıdığı

<sup>366</sup> İnan, A.g.e., s.20.

<sup>367</sup> Eflâtun, A.g.e., s. 47.

<sup>368</sup> İsfahânî, A.g.e., s. 77.

<sup>369</sup> Tevbe 9/111.

<sup>370</sup> İbn Manzur, A.g.e., s. 8/23.

belirtilmiştir: “Asıl yöneticiler konumunda bulunan halk yönetilme hakkını yöneticiye devretmek o da hukuka riayet ederek bunun karşılığını ödemek üzere anlaşmış oluyorlar. Ayrıca bey’at sırasında yöneticinin, yönetilenle el sıkışması da ticarete mutabakata varan tarafların birbirlerinin elini sıkarak anlaşmayı teyit etmelerine” benzetilmiştir.<sup>372</sup> Tüm bu bilgilerin ışığında bey’at: “İktidarla halk arasında yapılan karşılıklı bağlılık sözleşmesi, güven tazeleme eylemi, bazı durumlarda da halkın yönetici seçimini temsil ve sembolize eden, davranış ya da devlet başkanını seçme, belirleme ve İslam hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme” olarak tanımlanabilir.<sup>373</sup>

### 2.3.1. Kur’ân’da Bey’at İlkesi

Kur’ân’da doğrudan bey’at kelimesi geçmemekle birlikte kök kelime olan beyea kökünden türemiş olan “*mübayaa*” ( مَبَايِع ) masdarının türevlerinin “*biatlaşma, getirdiği emir ve yasaklarda peygambere itaat arz etme ve onunla sözleşme de bulunma*” anlamlarında kullanıldığını görüyoruz.<sup>374</sup> Kur’ân’da iniş sırası dikkate alındığında “*beyatlaşma*” olgusunun ilk olarak Mümtehine sûresi 60/12. ayette gündeme getirildiğini ve ilgili âyette kadınların Hz. Peygamber ( s.a.v.)’e gelerek belirli ilkeler doğrultusunda bey’at ettiklerini görüyoruz.

*“Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların bey'atlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”*<sup>375</sup>

Âyetin sebab-i nüzûlüne dair bir kısım rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin tamamında Hz. Peygamber ( s.a.v.)’in farklı zamanlarda ve mekanlarda kadınlardan bey’at aldığı bilgisine rastlıyoruz: Akabe’de, Hudeybiye barışından

<sup>371</sup> Mümtehine 60/12, 12; Fetih 48/10, 10; Fetih 48/18.

<sup>372</sup> Kallek, Cengiz, “*Biat*”, *DİA VI*, 120-124. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, VI/121

<sup>373</sup> Bardakoğlu, A.g.m., 1/247-248

<sup>374</sup> Kallek, A.g.m., VI/121.

<sup>375</sup> Mümtehine 60/12.

sonra Mekke'den hicret eden kadınlardan Medine'de, Mekke'nin fethi günü Safa tepesinde erkeklerden bey'at alınırken aşağı tarafta Hz. Ömer vasıtasıyla da kadınlardan bey'at alındığı bildirilmektedir.<sup>376</sup>Mümtehine sûresinin 60/10. ayetinde Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in hicret eden kadınları sınaması istenmişti. Bu sınamanın sebebinin ise; acaba ailevi bir problemden dolayı mı, dünyevi bir menfaat amacıyla mı, yoksa samimi olarak mı müslüman olduklarının anlaşılması amacı taşıdığı belirtilir İşte bu bey'at sınamanın gerçekleştirilmesi amacına hizmet etmekte ve bu konuda söz alarak – bey'at ederek - samimiyetlerini izhar ve isbat etmiş oluyorlardı. Bu anlamda Hz. Aişe'nin ayetin Hudeybiye barışından sonra Medine'ye hicret eden Mekke'li kadınların bey'atı ile ilgili olduğu rivayeti daha anlamlı gözükmektedir.<sup>377</sup>

Yapılan bu bey'atın bitiminde Hz. Peygamber ( s.a.v.):“Elinizden geldiğince ve güç yetirebildiğiniz ölçüde” ifadesinde bulunmuş, bunun üzerine kadınlar da: “ Allah ve Rasûlü bize kendimizden daha merhametli” diyerek takdir ve şükranlarını belirtmişlerdir.Âyetin kadınların yönetime katılmaları açısından örnek bir uygulama olduğu söylenebilir. Kadının bir eşya gibi alınıp satıldığı, herhangi bir söz hakkı olmadığı bir dönemde, ona devlet başkanıyla özgür bireyler olarak sözleşme hakkı verilmesi, ciddi bir zihniyet inkılabının göstergesidir. Kadınlarla ilgili bu bey'at ta “ma'rûfa itaat” olgusunun gündeme getirilmesi de bir anlamda sağlanan hareket özgürlüğü vurgusu taşıdığı yorumu yapılmıştır.“Ma'rûfa itaat” ifadesinin Hz. Peygamber ( s.a.v.) için bile kullanılmış olması manidar bulunmuş ve ittatin sınırlarını belirleme açısından önemli görülmüştür. Bey'ate konu olan hususların genel anlamda Kitab-ı Mukaddeste yer alan “on emire” ( Çıkış, 20/1-17) benzerliği de dikkat çekmektedir.<sup>378</sup>

Kur'ân'da bey'at kavramının geçtiği yerlerden birisi de Fetih sûresi 48/10. âyettir:

*“Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini*

<sup>376</sup> Karaman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa ve dğr., A.g.e., V/324.

<sup>377</sup> Karaman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa ve dğr., A.g.e., V/324.

<sup>378</sup> Karaman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa ve dğr., A.g.e., V/324-327.

*yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.”* <sup>379</sup>

Buradaki bey’attan maksat, meşhur Hudeybiye bey’atıdır. Rivâyetlere göre, oradaki bir mugaylan veya sakız ağacının ( şeceretü’r-rıdvân) altında Hz. Peygamber ( s.a.v.) teker teker ellerini tutarak 1500 kişi ile bey’atleşti. Bu bey’atta hangi konular üzererine bey’at edildiği konusunda: “*Cihad, itâat, ölüm pahasına sabır ve sebat*” gibi farklı ifâdeler nakledilmiştir. <sup>380</sup> Ancak her ne pahasına olursa olsun Rasûle itâat ve sebât olgusunun üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Rasûle yapılan bey’atın Allah’a yapılan bir bey’at ve itâat sözü olduğu belirtilmiş, bu bey’atın gereğini yerine getirmeyenlerin kendi aleyhlerine bir durum oluşturacağı da vurgulanmıştır. Bu bey’atla ilgili olarak Fetih suresinin 48/18. ve 19. âyeti müjdeler içermekte , “*Ağacın altında sana bey’at edenlerden Allah râzı oldu*” denilmektedir:

*“ O ağacın altında sana yeminle söz verirlerken bu müminlerden Allah râzı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”* <sup>381</sup>

Hudeybiye bey’atına katılanlara iç huzuru (sekîne) indirileceği ve yaklaşan bir fetihle ödüllendirilecekleri belirtiliyor. Müfessirler âyette kastedilen fethin Hayber’in fethi olduğuna işaret ederler. Ancak bu fethi, “Mekke’nin fethi, İslam’ın bütün Arap yarımadası’nda üstünlük sağlaması ve ileriki yıllarda râşid halifeler döneminde İslam’ın bir çok bölgeye yayılması olarak” anlamak mümkündür. <sup>382</sup>

İlgili âyetler mülâhaza edildiğinde, hem tarihi bağlamın hem de kavramsal çerçevenin, Müslümanların yöneticisi konumunda olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’le, yönetilen insanlar arasında bir sözleşme yapıldığını göstermektedir. Hamîdullah yapılan bey’atları, “*hem sadakat yemini*” hem de diğer bir deyişle, “*İslâm devletini kuran ictimâî mukâvele metni*” olarak anlamak gerektiğini belirtir. <sup>383</sup>

<sup>379</sup> Fetih 48/10.

<sup>380</sup> Müslim, İmâre 41,42,80

<sup>381</sup> Fetih 48/18-19.

<sup>382</sup> Esed, *A.g.e.*, III/1048-1049.

<sup>383</sup> Hamîdullah, *A.g.e.*, II/872.

### 2.3.2. Hadislerde Bey'at İlkesi

Hadislere baktığımızda Hz. Peygamber ( s.a.v.)'in önemli dînî-siyâsî olaylar öncesinde Müslümanlardan bey'at aldığını görüyoruz. Bey'at alınan konular şu şekilde sıralanabilir:

1. İslâm üzere bey'at etmek
2. Hz. Peygamber ( s.a.v.)'i dinlemek ve O'na itâat etmek
3. Allah'a şirk koşmamak
4. Hırsızlık yapmamak
5. Zina etmemek
6. Çocukları öldürmemek
7. Bühtan ve isyanda bulunmamak
8. Beş vakit namaz kılmak
9. Zekat vermek
10. Her müslümana nasihatte bulunmak
11. Müşriklerden mutlaka ayrılmak
12. Sırrı gizlemek
13. Ölünün arkasından ağıt tutmamak
14. Allah Rasûlü için gerekirse canını vermek ve O'nun emrettiği hiçbir şeyden kaçmamak.
15. Allah yolunda cihad etmek
16. Yağmacılık yapmamak
17. Hicret etmek
18. Sabretmek
19. Tartışmamak, münakaşa etmemek
20. Adâletli davranmak
21. Yapılan doğru bir işte halkın kınamasından korkmamak
22. Rasûlullah'ı başkasına tercih etmemek
23. Rab olarak Allah'ı, din olarak İslam'ı, Rasûl olarak Hz. Muhammed'i kabul etmek

24. Müslüman toplumun kendilerine halîfe ünvanıyla idareci tayin etmeleri ve ona bey'at etmek”<sup>384</sup>

Hız. Peygamber ( s.a.v.)'in Rıdvan bey'atında olduğu gibi musâfaha ve konuşma suretiyle bey'at aldığı,<sup>385</sup> kadınlar ve hastalardan alınan bey'atta olduğu gibi sadece konuşarak,<sup>386</sup> bey'at aldığını görüyoruz.

### 2.3.3. Bey'at İlkesinin Tarihî Seyri

Hız. Peygamber ( s.a.v.)'e daha çok bağlılık ve onunla sözleşme mahiyeti taşıyan bey'at'ın; Hız Ebu Bekir'in halîfe seçilmesinden itibaren daha siyâsî bir mahiyet kazanmıştır, bu boyutuyla bey'at şu şekilde tanımlanabilir: “Bir devlet başkanını seçme yahut seçilmiş veya bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına bağlılık sunma anlamında kullanılmaya başlanmıştır.”<sup>387</sup>

Yönetici açısından ilkelere bağlılık, yönetilen açısından ise yöneticiye bağlılık-itaat mahiyeti içerir ve bu mahiyetiyle de yönetenle yönetilen arasında bir sosyal sözleşme olarak değerlendirilebilir. Bu sözleşmenin İslâm tarihindeki uygulamalarına bakıldığında, seçkin bir kitlenin ( ehlu'l-hal ve'l akd) yöneticiyi seçmesi, seçim bey'atı ( bey'atu'l-in'ıkad); daha sonra da halkın yöneticiye olan bey'atı ( bağlılık bey'atı “ bey'atu'tâa” ) şekline dönüştüğünü görürüz.<sup>388</sup>

Hatipoğlu, “Bey'at kavramının tarihî seyrine baktığımızda Hız. Ebu Bekirden Muaviye'nin vefatına kadar İslâm ümmetini idare eden ilk beş halifenin meşruiyetlerini ümmetin bey'atına sahip olmaktan aldıklarını” söyler. Hız. Ali bu gerçeğe dikkat çekerek halkın bey'at yoluyla istediğini yönetici seçme hakkına sahip olduğunu söyler. Yine Hız. Ali bey'atın halkın huzurunda Müslümanların rızasıyla olup gizli yapılmaması gerektiğini belirtir.<sup>389</sup>

Rızaya ve ihtiyâra dayalı siyâsal bir tercih – seçim – ve sözleşme olan ve yönetimin meşruiyet göstergesi olan bey'atın saltanat kültürüyle birlikte asli

<sup>384</sup> Kıpâr, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 22-23

<sup>385</sup> Müslim, Cuma 46; Buhârî, Ahkâm 50

<sup>386</sup> İbn Mâce, Cihad 45; Nesai, Bey'at 18

<sup>387</sup> Kallek, A.g.m., VI/120.

<sup>388</sup> Bardakoğlu, “Biat”, *İFAV Ans.*, I, 247-248, İstanbul, 2006.

<sup>389</sup> Hatipoğlu, A.g.m., s. 214



muhtevasından soyutlanıp sadece şekli ve cebri bir ayrıntıya dönüştüğü görülmektedir.<sup>390</sup> Mâverdî bey'atı alelâde bir akid gibi değerlendirerek birkaç kişni onayına indirgemiş, halîfenin kendi çocuğu veya babası dışındaki veliaht tayinlerinde bey'ata ihtiyaç olmadığını savunmuştur.<sup>391</sup> Gazzâlî ise önemli olanın kamu maslahatı olduğunu ileri sürerek güçlü ve nüfuz sahibi kimseler kime bey'at ederse onun imam olacağını söyler.<sup>392</sup>

Güç ve kuvvete dayanarak ihtilal (istilâ) yoluyla iktidarı ele geçiren yöneticiye bey'at konusunda ise; Haricîler, Mu'tezîle, Şafiîlerden bazıları ve Malikîlerden Yahya b. Yahya dışındaki Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bu kişinin imametinin sahih, buna itâatin de vacip olduğu ileri sürülmüştür.<sup>393</sup> Tüm bu telâkkiler bey'at kavramının; İslâm toplumu içerisinde, zamanla zorbalığı meşrulaştırıcı ve halkın iradesini yansıtmayan dekoratif bir malzemeye dönüştürüldüğünü göstermektedir.

### 2.3.4. Bey'at – Yönetim İlişkisi

Bey'atın yönetim olgusunun iki unsuru olan yöneten ve yönetilen arasında bir sözleşme mahiyeti taşıdığını belirtmiştik.<sup>394</sup> Bey'at bir taraftan yönetime itâat sorumluluğunu gündeme getirerek bir nev'i anarşi anlamına gelen itâatsizlik ve düzensizliğe engel olmakta, diğer taraftan da yöneticiyi bir kısım ilkeler ışığında hareket etmeye zorlayarak, zorba bir insan haline gelmekten korumaktadır.

Bey'atın yönetimle ilişkisi açısından diğer önemli bir işlevi de yönetime katılma davranışı olmasıdır. Dursun bu boyuta şu şekilde dikkat çeker : “İslâm'da önemli bir siyasal kurum da bey'attır. Müslümanların bey'atı gerçekleşmeden iktidarın meşruluğu mümkün değildir. Bey'atla bireyin her konudaki tasarrufuna ve alacağı kararlara itaat edeceğine önceden söz vermektedir. Bir bakıma vatandaşın

<sup>390</sup> Yaman,A.g.e.,s.34

<sup>391</sup> Mâverdî, Ag.e., s.7-11.

<sup>392</sup> Gazzâlî, Ebu Hâmid (v. 505/1111), *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul 1985,II/139.

<sup>393</sup> Demîcî, A.g.e., s.210.

<sup>394</sup> er-Reyyis, Russo'nun ortaya koyduğu “Toplumsal Sözleşme” teorisini, Rasûlullah'ın yüzyıllar önceden Akabe Bey'atında gerçekleştirdiğini belirtir. er-Reyyis,A..g.e.,s.31.

vizesi niteliğini taşımaktadır. Bu bakımdan bey’atı İslam’a özgü bir siyasal katılma davranışı olarak tavsif etmekte hiçbir mahzur görmemekteyiz.”<sup>395</sup>

## 2.4. ADÂLET

“*Adl*” ( عدل ) kelimesi a-de-le ( ع - د - ل ) fiilinden türemiş bir isimdir. “*Düzeltilme, doğruluk, denge, doğru olma, eşit olma-kılma*” anlamlarına gelir. “*Doğruluk, hakkâniyet ve adâlet*” anlamlarıyla isim olarak kullanıldığı gibi, “*çok âdil*” anlamında sıfat olarak ta kullanılır.<sup>396</sup>

“*Idl*” şekliyle kullanıldığı da olur, bu durumda ise “*eş, benzer*” anlamına tekabül eder.<sup>397</sup>. Fakat “*adl*” denklığı basiretle idrak olunan – hükümler gibi-, “*idl*” ise duyularla idrak olunanı – sayılan nesnelere gibi- ifade eder.

“*Adl*” kelimesi, “*meyletmek, sapmak*” anlamında da kullanılır anı’t tarık عدل عن الطريق, “yoldan çıktı”.<sup>398</sup>

“*Adl*” kelimesi, “*cevr ve zulüm*” kelimelerinin karşıtıdır. Bu kelimeler “*adaletsizlik, haktan sapma*” anlamlarına gelir. Kur’ân’da adâlet kavramının içerdiği anlam dünyasına hitap eden dört sözcük bulunduğunu söyleyebiliriz: *Adl, kıst, mîzân, hak*.

*Adl* ( عدل ) kelimesi farklı türevleriyle birlikte Kur’ân’da yirmi sekiz yerde geçer. *Kıst* ( قسط ) kelimesinin de farklı türevleriyle birlikte yirmi yedi yerde geçtiğini görmekteyiz. *Mîzân- mevâzin* ( ميزان - موازن ) kelimelerinin on altı yerde, *Hak* ( حق ) kelimesinin ise tüm farklı kullanışlarıyla birlikte 286 yerde geçtiğini; bunlardan on yerde ise “*adâlet*” anlamına tekabül edecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz.<sup>399</sup>

Kur’ân’da Allah’ın insanı adl üzere yarattığı, yani düzgün, vücut organları birbirine denk gelecek ve dünyadaki ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dengeli bir yaratılış üzere var edildiği belirtilir.

<sup>395</sup> Dursun, Dâvut, *İslâm’ın İlk Döneminde Siyasal Katılma*, Beyan Yayınları, İstanbul 1983, s. 116.

<sup>396</sup> Topaloğlu, Bekir, “*Adl*”, *DİA 1*, 387. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998 .

<sup>397</sup> Ebu Beki er-Râzî, *A.g.e.*,s.417;İ.Manzur,*Ag.e.*,XI/430

<sup>398</sup> Ünal, *A.g.e.*,s. 278.

<sup>399</sup> Abdülbâkî,Muhammed Fuâd, *A.g.e.*,s. 255,550,653,840.

“ O ki seni yaratan, sana (şu) sâlim uzuvları veren, (onları birbirine denk yapmak suretiyle) sana şu nizâm ve itidâli (adele) bahşedendir.”<sup>400</sup>

İnsanı adl üzere yaratan Allah, onunda adâlet üzere hareket etmesini ister:

“Allah adâleti emreder”<sup>401</sup>

“İnsanlar arasında adâletle hükm olunmasını emreder.”<sup>402</sup>

“Kıst”; insaf, merhamet, adaletle verilen veya alınan, bölüştürülen nasiptir. Kıst; eşitliği açık ve kesin olarak görülebilen şeyler için kullanılır. Ölçü ve tartı aletlerindeki eşitlik, ya da eşit olarak dağıtılan şeylerdeki paylar kıst olarak isimlendirilir. Ancak adl için böyle bir zorunluluk yoktur. Adlin içerdiği eşitlik ve denge görülemeyebilirde.<sup>403</sup> Kıst, ka-se-ta ( ق س ط ) fiilinden gelir, bu fiil “zulmetmek, haktan sapmak, adalet üzere davranmamak, başkasının nasibine el atmak” anlamına gelir, o zaman masdarı kast ( قسط ) olur. İsmi fâil şekliyle kasit ( قاسط ), “zulmeden, başkasının nasibine kast eden” manasına gelir ki, Kur’ân da bu şekliyle kullanılışı mevcuttur.<sup>404</sup> Fiil ismi tafdil ( üstünlük derecesi belirten) şekliyle “eksat” ( ا قسط ) “daha adaletli, hakka daha yakın” anlamlarına gelecek şekilde de Kur’ân’da kullanılmıştır.<sup>405</sup> “Aşırılığa kaçmamak, doğru davranmak, her hakıyla hakkını ve haktan nasibini vermek” anlamında kullanıldığında ise ismi fâili “muksit” ( مقسط ) gelir ve “muksitler” Kur’ân’da her zaman övülür.<sup>406</sup> Aynı fiilden gelen “kistas” ( قسطاس ), kelimesi ise “dosdoğru ölçü, insafı ve adaletli ölçü, mizan” anlamına gelir ve Kur’ân’da bu kelimenin de kullanıldığını görüyoruz.<sup>407</sup>

“Mîzân”, “ve-ze-ne” ( و - ز - ن ) kökünden türemiş hem masdar, hem de ismi alet olan bir kelimedir. “Ve-ze-ne”, tartmak, miktarını ölçmek demektir. “Mîzân” ise “hem ölçü, hem de ölçü aleti” anlamına gelir. “Göğü yükseltti ve mîzânı koydu.”<sup>408</sup> Vezn daima bir denkleştirme oranını ifade ettiğinden, adalete ve adaletin ölçüsü şeriata da mîzân denilir.<sup>409</sup> Şûrâ 42/17 “Allah ki, hak olarak kitabı indirdi ve

<sup>400</sup> İnfîtâr, 82/7

<sup>401</sup> Nahl 16/90

<sup>402</sup> Nisâ 4/58

<sup>403</sup> el-Askerî, Ebu Hilal, *Furûku'l-Luğaviyye*, Müessesetü'n-Neşru'l-İslâmî 1412,I/428.

<sup>404</sup> bak. Cinn 72/15

<sup>405</sup> bak. Bakara 2/282

<sup>406</sup> bak. Hucurât 49/9

<sup>407</sup> İsfahânî, A.g.e.,s. 404; Ünal, A.g.e.,s. 280-281

<sup>408</sup> Rahman 55/7

<sup>409</sup> Ünal, A.g.e.,s.277

*mîzânı da*” ayetindeki mizan kelimesine Elmalılı “muvâzene kanunu, adâlet” anlamını vermiştir.<sup>410</sup>

Mîzânın iki kefesi olduğu, bu iki kefe denkleşip, terazinin dilinin tam ortada durmasına adl, adalet denileceği; işte ifrat ile tefrit arasındaki bir birlik ve istikamet halinin de adalet olacağı belirtilir.<sup>411</sup>

“*Hak*” ( el- Hak), “*gerçekliği sabit olup, inkarı kâbil olmayan*” şeye denir. Istilahta ise daha çok, “*vâkıya uygun olan hüküm, karar*” anlamına gelir. Bu anlamıyla da adâlet kavramıyla aynı anlam dünyasında yer alır. Zıttı ise “*bâtıl*” kelimesidir.<sup>412</sup>

Nisâ sûresi 4/105’de “*hak*” kelimesine yer verilmiştir:

“*Allah'ın gösterdiği doğrultuda insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik. Sakın hainler tarafında olma.*”<sup>413</sup>

Bu ayette geçen hak kelimesinin içermiş olduğu adâlet anlamını Elmalılı şu şekilde vurgular: “Bu Kur’ân’ı azimü’ş-şanı hakk ile, Hak teâlâ’nın insanlar üzerinde, insanların ferden veya cemâ’an yek diğeri beynindeki hukukun künhüne muhtevi, mahza şer’i hakkı ve adl-ü sıdkı gösteren bir düstûr-i hidayet inzâl eyledik”<sup>414</sup>

“*Biz sana bihakkın kitap indirdik*” ya da “*Hak ile hükmet*” vurgusunun tekrarlandığı diğer ayetlerde de “*hak*” sözcüğünün adâlet anlamı taşıdığı görülebilir.<sup>415</sup>

İsfahânî, “Adâlet borcunu vermek, alacağını istemektir. Görevini yerine getirmek, hakkını almaktır. Karşılık vermedeki eşitlik hâlidir, iyiliğe iyilik; kötülüğe kötülük. İhsân ise iyiliğe daha fazla iyilik, kötülüğe ise daha az kötülükle mukabele de bulunmaktır”<sup>416</sup>şekliyle tanımlar.

<sup>410</sup> Elmalılı, A.g.e., VI/4233

<sup>411</sup> Ünal, A.g.e., .s. 278

<sup>412</sup> Cürcânî, A.g.e., 120.

<sup>413</sup> Nisâ 4/105

<sup>414</sup> Elmalılı, A.g.e., III/1456

<sup>415</sup> Bak. Bakara 2/213, Enbiya 21/112, Sad 38/22, Zümer 39/69

<sup>416</sup> İsfahânî, A.g.e., s.329

Adâlet kavramının ahlâk boyutu öne çıkarılarak, “başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatle gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki kemal” şeklinde tanımlanmıştır.<sup>417</sup>

Fıkıhçılar ise adâleti, “*verilen ile hak edilen arasındaki denge*” olarak anlamışlar, bu dengenin bazı hallerde eşitlikle sağlanabileceğini belirtmişlerdir. “*Çocuklarınıza verdiklerinizde adil davranın*”<sup>418</sup> hadisinde kast edilen adâlet eşitliktir. Ancak adâletin aslında “eşitlik” değil, “denge” olduğunu vurgulamışlardır.<sup>419</sup>

Fıkıh kitaplarında adâlet konusu şahitliğin kabul edilmesi bahsinde de gündeme gelmiş, burada şart koşulan ahlâkî adâletin çerçevesi şöyle çizilmiştir: “Büyük günahlardan kaçınan, farzları yerine getiren, davranışlarının iyisi kötüsünden çok olan kimse.”<sup>420</sup> Fıkıh kitaplarının şahitlik bahsinde ahlâkî bir muhteva ile ele alınan adâlet kavramı, “*kaza, imâret, velâyet, miras*” gibi bahislerde daha geniş manada kullanılmıştır.

İsfahânî, adâletin iki kategorisi olduğunu söyler. Zamanın değişmesiyle birlikte değişmeyen, neshe tabi olmayan, aklın iktizâsı gereğince iyi ve güzel olduğunu bildiği; “sana iyilik yapana iyilik, kötülük yapmaya kötülük yapmaman” örneğinde olduğu gibi evrensel bir boyutu olan adâlet ki buna mutlak adâlet denir. Diğeri ise kanun ve kaideye dayanan şeriatın değişimiyle birlikte değişen, bazı zamanlarda hükmü nesh olunabilen, değişebilen adâlet türüdür, “kısas, diyet” gibi uygulamalarda görülür.<sup>421</sup>

İslâm ahlakçıları adâleti tüm faziletleri içine alan temel fazilet olarak görürler. İnsan nefsinin düşünme veya bilgi gücü (el- kuvvetu'n-nâtika), öfke gücü (el- kuvvetu'l-gadabiyye), şehvet gücü (el- kuvvetu's-şehvâniyye) olmak üzere üç temel gücünden üç temel fazilet doğar: Bunlar sırasıyla; hikmet, şecâat ve iffettir. Adâlet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü fazilettir. İbn Miskeveyh de, toplumsal münasebetlerde itidal ve adâletin temininde

<sup>417</sup> Çağrıncı, Mustafa “*Adâlet*”, *DİA 1*, 341-343, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

<sup>418</sup> Buhârî, Hîbe 12

<sup>419</sup> Karaman, Hayrettin, “*Adâlet*” . *DİA 1*, 343-344, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

<sup>420</sup> Karaman, A.g.m., I/344

<sup>421</sup> İsfahânî, A.g.e., s.329

üç unsurun önemli olduğunu söyler: Din ( Şeriat), Hâkim ( Yönetim), Ekonomi ( Para).<sup>422</sup>

Ahlâkî açıdan adalet kavramının ilişkili olduğu ya da adâletin neveleri denilebilecek olgular-değerler ise şunlardır: Sadâkat, ülfet, vefa, şefkat, sıla-yı rahim, mükafat, hün-i şerike, hüsn-i kaza, teveddüd, teslim, tevekkül, ibadet. Sonuç olarak ise Ahlakçılar adâleti, “*rûhî denge, ahlâkî kemâl*” olarak anlamışlardır.<sup>423</sup>

### 2.4.1. Yönetimde Adâlet

Adâlete en fazla ihtiyaç duyulan alanlardan biri de tabii ki yönetimdir. Yönetimde adâletin tüm değerlerden önce geldiği ve amaçsal bir değer ifâde ettiği vurgulanmıştır.<sup>424</sup> Fârâbî, toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan temel dinamiğin adâlet olduğunu söylemiştir.<sup>425</sup> Kâtip Çelebi, çok öz bir ifâdeyle “adâlet olmazsa halk olmaz” vurgusunu yöneticilere hatırlatmıştır.<sup>426</sup> Yönetim olgusunun sürekli göz önünde bulunuşu ve toplumun tamamını eylemleriyle etkiliyor oluşu, yönetimin adâletli olması vurgusunu hep gündemde tutmuştur.

Hem klasik yönetim kaynaklarında hem modern yönetim kaynaklarında bu yoğun vurguya rastlamaktayız. Eflâtun yöneticiliğin şartları arasında adaletle vurgu yapar.<sup>427</sup> Fârâbî, Medîne-i Fâzılâsında yöneticilerde bulunması gereken şartlar arasında adâleti de sayar.<sup>428</sup>

İbn Teymiyye, adâleti her durumda herkes üzerine vacip; zulmü de her durumda herkese haram olarak değerlendirmiş, “*emanetleri ehline vermeyi ve insanlar arasında adaletle hükmetmeyi emreden*” Nîsâ 4/58. âyeti yorumlarken şu ifadelerde bulunmuştur: “Âyet, emanetlerin ehline verilmesini, adâletle hükmetmeyi

<sup>422</sup> Çağrı, A.g.m., I/342

<sup>423</sup> Çağrı, A.g.m. I/342

<sup>424</sup> İnan, Ahmet, A.g.e., s.248.

<sup>425</sup> Aydın, Yaşar, A.g.m., II/293.

<sup>426</sup> Kâtip Çelebi, *Düstûru'l-Amel li-İslahi'l-Halel*, Hazırlayan: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.22.

<sup>427</sup> Eflâtun, A.g.e., s.257.

<sup>428</sup> Aydın, Mehmet S., “Fârâbî'nin Siyâsî Düşüncesinde Saâdet Kavramı”, A.Ü.İ.F.D., XXI, 303-315 Ankara 1976, s.307

gerekli kılmakta ki, bu ikisi siyâset-i âdile ve velâyet-i sâlihanın toplandığı iki husustur.”<sup>429</sup>

İbn Haldun da benzer şekilde yönetimde adâletin önemi ve gerekliliğini belirtir.<sup>430</sup> .Mâverdî ise adâleti imâmetin birinci şartı olarak görür.<sup>431</sup>

Sonraki dönemlerde yazılmış siyâsetnâmelerde de yönetimde adâlet ilkesine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Kâbusnâme müellifi Keykâvus, beyliğin altı sermayesi bulunduğunu bunun en önde gelenin “adâlet” olduğunu belirtir.<sup>432</sup> Siyâsetnâme sahibi Nizâmülmülk, Allah’ın rızasının ancak adâletle elde edileceğini söyler: “Yüce Allah’ın nimetinin kadrini bilmek, padişahın O’nun rızasını gözetmesidir. Yüce Allah’ın rızası ise, halka yapılan ihsan, onlar arasında adalet ile elde edilir”. Nizâmülmülk aynı minvalde Nuşirevan’ın şu sözünü de nakleder:”Sarayımızın kapısı zulme uğrayanlara ve mazlumlara açıktır. Hüda-kudret ve şevket onun olsun- bize bu padişahlığı ve rütbeyi zalimlerin ellerini, mazlumlardan çekelim diye vermiştir.”<sup>433</sup> Bazı kaynaklarda ise yönetim sorumluluğunu adâletli olmayan birine teslim etmek kuzuyla kurdu beraber olatmaya benzetilmiş, bununda kuzuya zulüm olacağı belirtilmiştir.

Yönetimde adâletin tesis edilmesinin ne anlama geldiği ve nasıl gerçekleştirileceği ise ayrı bir sorundur. Bu soruna adâletin şartları başlığı altında çözülmeye çalışılmıştır. Kınalızâde, yönetimde adâletin şartlarını şöyle sıralar: “Herkes eşit muamele etmek, şehir halkının ve cemiyet fertlerinin istidat ve kabiliyetlerine göre korunması geliştirilmesi, iyilik ve yardımda da âdil olmak, makam ve mevki dağıtımında adaletli davranmak”<sup>434</sup>

#### 2.4.2. Kur’ân’da Adâlet Kavramı

Bu bölümde Kur’an’da adâlet kavramının nasıl ele alındığı, hangi anlam dünyasını içerdiği gibi sorulara cevap arayacağız. Kur’an’da adâlet kavramının kökü

<sup>429</sup> İbn Teymiyye, *A.g.e.*, s. 4

<sup>430</sup> İbn Haldun, *A.g.e.*, I/365

<sup>431</sup> Mâverdî, *A.g.e.*, s.5.

<sup>432</sup> Keykâvus, *Kâbusnâme* ( Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet), Tercüman 1001 Temel Eser Serisi İstanbul t.y.,II/ 127

<sup>433</sup> Nizâmülmülk, *A.g.e.*, s.15,49

<sup>434</sup> Kınalızâde, Ali, *Ahlâk-Âlâi*, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul t.y.,s. 217

olan adl kelimesi “denge ve denkleştirme” anlamıyla yakından ilgili olarak dört anlama gelebilecek şekilde kullanıldığını görürüz: “ Adâlet, fidyе, <sup>435</sup>benzerlik-denklik, <sup>436</sup>karakter bütünlüğü. <sup>437</sup>Diğer bir tasnifin Said b. Cübeyr tarafından şu şekilde yapıldığı nakledilir: “Hükümde adâlet, Sözde adâlet, Fidyе, Şirk ( eşit tutma)” <sup>438</sup>”

Kur’ân’da adâletin hayata yansıyan yönleri üzerinde ciddiyetle durulur. Adâletin dillerde dolaşan bir erdem olmasından öte hayatın içinde yer alması gereken bir değer oluşuna vurgu yapılır ve adaletin hayata yansıyan yüzüne şu durumlarda ihtiyaç duyulur:

#### **a.Sözde, konuşmada adâlet**

Kur’ân’da Allah öncelikle kendi sözünün doğru ve adaletli olduğunu belirtir:

*“Rabbinin sözü doğrulukta ve adalette tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. O herşeyi işiten, herşeyi bilendir”* (En’âm 6/115)

Kendi sözü adâletli olan Allah müminlerden de her şartta -kendi yakınlarının aleyhine bile olsa- konuşurken adâletli olmayı emreder:

*“Yetimin malına yaklaşmayın. Ancak ergenlik çağına ulaşınca kadar güzel bir şekilde (yönetmek için) yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adâletle yapın. Hiçbir kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyiniz. Akranınız dahi olsa konuştuğunuz vakit âdil olun. Allah'a olan sözünüzü yerine getirin. Öğüt alınız diye Allah bunları size vasiyet etti”* <sup>439</sup>

#### **b.Karar vermede (hükümde) ve şahitlikte adâlet**

**1.**Karar verme, hem yönetimin hem de hukukun önemli konulardan biridir. Yöneticiler yerinde ve zamanında verecekleri adâletli kararlarla toplumlarını ıslah ederler, hâkimler de verecekleri hükümlerle adâlet duygusunu ayakta tutarak düzeni sağlarlar. Kur’ân karar vermede adâletin lüzumunu sık sık vurgulamaktadır.

<sup>435</sup> Bakara 2/48-123, En’âm 6/70

<sup>436</sup> Maide 5/95, En’am 6/1

<sup>437</sup> Mâide 5/95, Mâide 5/106, Talak 65/2; Bu tasnif ve ayrıntıları için bak. Akyüz, A.g.e., s 488.

<sup>438</sup> İbn Manzur, A.g.e., 11/430.

<sup>439</sup> En’âm 6/152



*“Muhakkak Allah size emanetleri ehline vermenizi, hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Muhakkak Allah işitici ve görücüdür”* <sup>440</sup>

Hız. Peygamber (s.a.v.) den de karar verirken adâleti gözetmesi istenir.

*“ Eğer hükmedersen aralarında adaletle hükmet”* <sup>441</sup>

Kur’ân her halükarda adâleti gözetmek gerektiğini her türlü karar vericiye hatırlatır. Örneğin iki mümin topluluk ihtilafa düşer yada çatışırlarsa, diğer müminlere düşen onların arasında adâletle karar vermek, uymayan haksıza karşı da adâletli olanın yanında durmaktır.

*“Eğer mü'minlerden iki taife bir biriyle harb ederlerse, aralarını düzeltin. Eğer onlardan biri diğerine saldırırsa, saldırgan Allah'ın emrine dönünceye kadar saldırgana karşı harbedin. Eğer Allah'ın emrine dönerse aralarını adâletle düzeltin. Âdil olun, Allah âdilleri sever”* <sup>442</sup>

2. Kur’ân adâletin gerçekleşmesinin önemli âmillerinden olan şahitlerin sorumluluklarına da dikkat çeker. Onlara “adâleti ayakta tutma, diriltme” vazifelerini hatırlatır:

*“Ey iman edenler! Kendiniz, anne-babanız ve akrabanız aleyhine de olsa Allah için şahidlik yaparak adâleti yerine getirenlerden olun. İster zengin, ister fakir olsun farketmez. Allah onlara daha yakındır. Adâletten yüz çevirerek nefsin arzusuna uymayın. Eğer dilinizi eğer, veya yüz çevirirseniz iyi bilin ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır”* <sup>443</sup>

Düşmanlık, kin, nefret ve öfke insanın kararlarını olumsuz etkileyen duygusal hallerdir. Kur’ân konu şahitlik olunca, odaklanılması gereken tek hususun “adâlet” olduğunu şu şekilde vurgular:

*“Ey iman edenler! Allah için adâleti ayakta tutup gözetinler olunuz. Bir topluma olan kininiz sizi adâletsizliğe sürüklemesin. Âdil olunuz. Bu takvaya daha yakındır. Allah'dan sakının. Elbette Allah yaptıklarınızdan haberdardır”* <sup>444</sup>

Kur’ân’da adâletli şehâdetin istendiği durumlardan biri de – hem zâtı hem de

<sup>440</sup> Nisâ 4/58

<sup>441</sup> Nisâ 5/42

<sup>442</sup> Hucurât 49/9

<sup>443</sup> Nisâ 5/42

<sup>444</sup> Mâide 5/8

sonuçları itibariyle- birçok problemi doğurabilecek olan “boşanma” sürecidir. Boşanmaya iki âdil şahidin nezâret etmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu bir anlamda nikahtaki iki şahitle meşruiyet kazanan evlenme akdinin, boşanmada da iki şahitle toplumsal meşruiyet kazanmasını ve hakların muhafazasını temin etme anlamına gelir.

“(İddetlerinin) sonuna geldiklerinde, ya meşru bir şekilde onları tutun veya meşru bir şekilde ayrılın. Sizden iki âdil kişiyi şahit yapın. Şahitliği Allah için doğru yapın”<sup>445</sup>

#### a. Aile içi ilişkilerde adâlet

Kur’ân adâletsizlik korkusunun, kişiyi tek evlilik tercihine yöneltmesi gerektiğini belirtir. Şayet birden fazla eşle evlenildi ise -zor da olsa- adaleti gerçekleştirmeye gayret etmenin gerekliliği vurgulanır.

“Yetimlerin mallarını verin. Temizi pis ile değiştirmeyin. Yetimlerin mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Şüphesiz bu, büyük bir günahdır. Eğer yetim kızlar hakkında adaleti yerine getirememekten korkarsanız, diğer kadınların size helal ve hoşunuza gidenlerinden, iki üç ve dörde kadar nikahlayın. Eğer aralarında adâleti yerine getirememekten korkarsanız o zaman bir kadınla evlenin. Yahut da sahip olduğunuz câriyelerle yetinin. Adâletsizlik yapmamanız için en yakın yol budur”<sup>446</sup>

“Ne kadar uğraşsanız (uğraşın) kadınlar arasında âdil olmaya gücünüz yetmez. Öyle ise tamamen birine meyledip öbürünü askıda (ne dul, ne evli) gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve sakınırsanız muhakkak Allah hataları örten ve merhamet edendir”<sup>447</sup>

#### d. Ticârî ilişkilerde adâlet

İnsan ilişkilerinde en fazla problem yaşanan alanlardan biri de ticaret alanıdır. Dürüstlük ve adâlet ise bu alandaki problemleri en aza indirecek değerlerdir. Kur’ân özellikle borçlanma ve ölçü-tartı da adâletli olunmasına vurgu yapmıştır.

<sup>445</sup> Talak 65/2

<sup>446</sup> Nisâ 4/2,3

<sup>447</sup> Nisâ 4/129

### 1. Borç alış-verişinde adâlet

“ Müdâyene” âyeti olarak bilinen ve Kur’ân’ın en uzun âyeti olan Bakara suresinin 2/282. âyeti, “borçlanma hukukunu” tanzim etmekte, bu tanzimin gerekçesi olarak da “haksızlığı önleme ve adâleti sağlama” olgularını zikretmektedir.

*“Ey iman edenler. Belirli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızdan bir kâtip doğrulukla yazsın. Katip kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın üzerinde hak olanda Rabbinden korksun, yazdırsın ve ondan birşeyi eksik bırakmasın. Üzerinde hak olan borçlu, sefih (yazı bilmez veya çocuk) ise veya zaif (bunak veya deli) ise veya yazdırmaya gücü yetmezse velisi doğru olarak yazdırsın. Ve erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek olmazsa razı olacağınız şahitlerden biri erkek, biri unutursa diğerinin hatırlatması için iki kadın (yeter) Şahitler (şahitlik yapmaya) çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar. Borç az veya çok olsun onu vadesiyle yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında daha adil, isbatlanma açısından daha güvenilir ve kuşkuya kapılmamanız açısından daha uygundur. Ancak aranızda devrettiğiniz peşin alışverişte yazmamanızda size bir günah yoktur. Alışveriş yaptığımızda da şahit tutun. Ne katip nede şahit zarar görmesin eğer zarar verirseniz o size doğru yoldan çıkma olur. Allah'dan sakının, size Allah öğretiyor. Allah herşeyi bilir”<sup>448</sup>*

İçerdiği ayrıntılı hükümlerle yaşadığımız çağın en büyük sorunlarından olan borçlanma meselesi hall-u fasl edilmekte, bir Kur’ân mucizesi olarak geçmişten günümüzün en çetrefilli problemine adâlet ve güven çizgisinde çözüm üretilmektedir.

### 2. Ölçü-Tartıda adâlet

Ticari ilişkilerde adalet ilkesinin yoğun olarak zedelendiği alanlardan biri de ölçü-tartıda yaşanan hilekarlık ve dürüst olmama durumudur. Kur’ân hem ilkesel olarak probleme işaret etmekte Hz. Şuayb (a.s.) örneğiyle de kıssadan hisse çıkarma usulünü kullanmaktadır.

*“ Ölçüyü ve tartıyı tam/doğru ( bi'l-kıst, adaletle) yapın ”<sup>449</sup>*

<sup>448</sup> Bakara 2/282

<sup>449</sup> En’âm 6/152

“ Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha güzeldir” <sup>450</sup>

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (Peygamber olarak gönderdik.) Dedi ki: ‘Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur.Ey kavmim, ölçü ve tartıda adâleti yerine getirin. İnsanların eşyasını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük yapmayın. Eğer iman ediyorsanız Allah'ın bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinize bekçi değilim’” <sup>451</sup>

Ölçü ve tartıdaki adâletsizlik, yolsuzluk yapanlar bir sûreye isim olmuş (Mutaffifîn: yolsuzluk yapanlar), sûrenin baş tarafında onların durumu şu şekilde anlatılmıştır: “Yazıklar olsun yolsuzluk yapanlara! Kendileri başkalarından alacakları zaman noksansız isterler; ama başkaları için ölçüp tarttıkları zaman hak yerler. Onlar sanmazlar mı ki tekrar diriltilecekler, dehşetli bir günde(hesaba çekilecekler), o gün bütün insanlar alemlerin Rabbi huzuruna dikilecekler.” <sup>452</sup>

### 2.4.3. Kur’ân’a Göre Adâleti Engelleyen Unsurlar

Kur’ân adâletin teşekkülünü engelleyen, kişiyi zulme yönelten âmiller üzerinde de durmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz: “Yakınları kayırma-iltimas, kin ve öfkeye kapılma, hevaya uyma, din ve inanç farklılığı saikiyle hareket etme.” <sup>453</sup> Bu olgular adâleti engelleyici tutumlar olarak görülebilir.

#### a.Yakınları kayırma

Kur’ân insanın en yakınlarından başlayarak adâleti tesis etmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Çünkü başkalarının lehine; kişinin ailesinin ve akrabalarının aleyhine adâletli davranması zor bir sınavdır. Gerçek adâlet de işte bu durumlarda ortaya çıkar.

“Ey iman edenler! Kendiniz, anne-babanız ve akrabanız aleyhine de olsa Allah için şahidlik yaparak adâleti yerine getirenlerden olun. İster zengin ister fakir olsun farketmez. Allah onlara daha yakındır. Adâletten yüz çevirerek nefsin arzusuna

<sup>450</sup> İsra 17/35

<sup>451</sup> Hud 11/84-86

<sup>452</sup> Mutaffifîn 83/1-6

*uymayın. Eğer dilinizi eğer veya yüz çevirirseniz iyi bilinki Allah yaptıklarınızdan haberdardır”*<sup>454</sup>

### **b. Hevâya uyma**

Kişinin şahsi menfaatleri, tercihleri, hevesleri, iştahları uğruna adâleti terk etmesi, sıkça rastlanan bir durumdur. Kur’ân insanın objektif davranarak, bu tür tavırlardan sıyrılıp, adâleti gerçekleştirmesini ister.

*“Ey Dâvud, seni yeryüzüne halîfe kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmet, hevâya uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır.”*<sup>455</sup>

### **c. Kin ve öfkeye kapılma**

Aşk nasıl kişinin gözünü kör eder ve hakikati görmesine engel olursa; düşmanlık, kin ve nefrette adâletli davranmaya engel olur. Bir de bu duygularla hareket ederek karar vermek, zulmün ta kendisi olur.

*“Ey iman edenler! Allah için adâleti ayakta tutup gözetenler olunuz. Bir topluma olan kininiz sizi adâletsizliğe sürüklemesin. Âdil olunuz. Bu takvaya daha yakındır. Allah'dan sakının. Elbette Allah yaptıklarınızdan haberdardır”*<sup>456</sup>

### **d. Din ve inanç farklılığı sâikiyle hareket etme**

Belirli bir gruba, inanca mensubiyet kişide bazen aşırı tutum ve davranışlara yol açabilir. Özellikle cehalet bu tür durumlara kişiyi itebilir. Kur’ân din ve inanç farklılığının zulme vesile kılınmamasına vurgu yapar.

*“Din konusunda sizinle harbetmeyen ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı Allah size yasaklamaz”*<sup>457</sup>

## **2.4.4. Kur’ân’da Yönetim-Adâlet İlişkisi**

Genel anlamda adâletin önemi, yönetimde adâlet, Kur’an’da adâlet kavramının içerdiği anlamlar, adâletin önündeki engeller konularını işledikten sonra, Kur’ân’da

<sup>453</sup> Akyüz, A.g.e., s.119

<sup>454</sup> Nisâ 4/135

<sup>455</sup> Sad 38/26

<sup>456</sup> Mâide 5/8

<sup>457</sup> Mümtehine 60/ 8

yönetim olgusu ile adâlet kavramı arasındaki ilişkiye özellikle vurgu yaptığına inandığımız iki âyeti incelemeye çalışacağız.

Nisâ suresinin 4/58. ayeti Kur'ân'da yönetim olgusunun bir çok kavramını içeren zengin anlamlı bir âyettir.

*“Muhakkak Allah size emânetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Muhakkak Allah işitici ve görücüdür”* <sup>458</sup>

“ İnsanlar arasında adaletle hüküm verme” olgusu yönetimin önemli bir işlevine işaret etmektedir. Bu da ister -teorik planda- hazırlanan mevzuat gibi hususlarda, isterse -pratik planda- toplumla ilgili kararlar verilirken adâlet ilkesinin unutulmaması gerekliliği prensibidir. “ Hükmetmek” ifadesi evvel emirde akla hukûkî, adlî bir problemi getiriyor olsa da karar vericiler sadece hukukçular değildir. Bilhassa yöneticiler birçok durumda karar verme sorumluluğu taşıyan kimselerdir. Hukukçular sadece önlerine gelen hukûkî problemleri çözmeye, adaletli karar verme sorumluluğu taşırken, yöneticiler hayatın içinde gerekli olan bir çok durumda kısa süre içerisinde karar verme ihtiyacı hisseden kişilerdir.

İlgili âyete *“emânetlerin ehline verilmesi”* vurgusuyla başlanması, âyetin yönetim boyutunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca bir sonraki âyette ( Nisâ 4/59), *“Allah'a, Rasûle ve ulu'l-emre itâat”* emri de düşünüldüğünde, siyak ve sibakıyla bu âyetin yöneticilerin kararlarında adâletli olmaları vurgusunu içerdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Taberî, Zemaşerî, Beydâvî, gibi müfessirler de bu vurguyu destekleyen kanaatlerini belli etmişler ve ilgili rivayetleri de nakletmişlerdir. <sup>459</sup>

Ayrıca Râzî bu ayetin Müslümanlar arasında bir yöneticinin bulunması gerekliliğine delâlet ettiği kanaatindedir. <sup>460</sup> Elmalılı ayetteki ifadeyi, “insanlar arasında hüküm-ü hükümet ettiğiniz vakit adâletle hükmediniz” şeklinde yorumlamıştır. <sup>461</sup>

Yönetimde adalet vurgusu taşıdığına inandığımız diğer bir âyet ise, Sâd suresi 38/26. âyettir.

<sup>458</sup> Nisâ 4/58

<sup>459</sup> Taberî, A.g.e.,s.87; Zemaşerî, A.g.e.,I/275; Beydâvî, A.g.e.,I/220/221

<sup>460</sup> Râzî, A.g.e.,III/355.

“ *Ey Dâvud, seni yeryüzüne halife kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmet, hevâya uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz Allah'ın yolundan saptıranlar için hesap gününü unutmaları nedeniyle şiddetli azap vardır*”<sup>462</sup>

Öncelikle Davud (a.s.)'a yöneticilik anlamına gelen “halife” sıfatı verilmektedir. Bu kavram peygamberlik misyonu dışında verilen özel bir görev alanına da işaret etmektedir. Bilindiği gibi Hz. Dâvud aynı zamanda İsrail oğullarının kralıdır. Verilen bu görevden sonra Hz. Dâvud'dan istenen yönetim işlevinde adâletli olmasıdır. Âyet, “Yöneticilere adâletle hükmetmeleri konusunda Allah'ın bir vasiyeti” olduğunu belirtir. Râzî de ayetin yönetimle ilgisine dikkat çekmektedir.<sup>463</sup>

Sonuç itibarıyla adâlet ilkesi Kur'ân'ın yönetim konusundaki temel ilkelerinden biridir. Geçmişten bugüne tüm insanların yönetimden adâlet beklentisi içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Kur'ân bu gerçeğin altını çizmiş ve Müslümanların her türlü yönetim işlerini adalet ilkesini göz önünde bulundurarak yürütmelerini istemiş, zulme en ufak bir meyil dahi şiddetle tenkit etmiştir.

“ *Zulmedenlere ufacık bir eğilim dahi göstermeyin, sonra ateş size de dokunur.*”<sup>464</sup>

#### 2.4.5.Hadislerde Adâlet Kavramı

Rasûlullah (s.a.v.), adâlet ilkesine titizlikle riâyet eder, etrafındakileri de bu konuda sık sık uyarırdı.

Suçun bireyselliği ve sadece suç işleyenin veya işleyenlerin cezalandırılması, kanunlar önünde herkesin eşit olması, suçlanan kimseye kendini savunma hakkı tanınması,<sup>465</sup> adâlet konusundaki hassasiyetinin bir tezahürüydü. Rasûlullah (s.a.v.), hak hususunda titiz davranır, kimsenin malına ve canına zarar vermez ve üzerine kul hakkı geçmemesine özen gösterir, istemeden bir zarar verdiyse karşısındaki kişinin kendisinden hakkını almasını ister, gerekirse kısasa razı olduğunu ifâde ederdi.<sup>466</sup>

<sup>461</sup> Elmalılı, A.g.e.,1370.

<sup>462</sup> Sad 38/26

<sup>463</sup> Râzî, A.g.e., VII/194-197 .

<sup>464</sup> Hud 11/113

<sup>465</sup> Sarıçam, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara 2000, s.15-16.

<sup>466</sup> Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004,s.274-275.

Rasûlullah (s.a.v.), soy-sop-akrabalık-kabile gibi değerlerin üstünlük sebebi sayıldığı bir çağda, üstünlüğün ancak takvada olduğunu vurgulamış, meşhur veda hutbesinde, insanların hepsinin Âdem'den olduğunu, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, Arabın, Arab olmayandan, Arab olmayanında Arab'dan bir üstünlüğü olmadığını, insanların bir tarağın dişleri gibi eşit olduğunu, üstünlüğün ancak kulluk bilinci ve güzel ahlakla elde edilebileceğini bildirmiştir.<sup>467</sup> Mekke'nin fethinden sonra Kureyş kabilesinden zengin bir kadın hırsızlık yapmış, kadının suçu sübut bulup cezası infaz edilmek istendiğinde, bu kadını kurtarmak için Rasûlullah'ın (s.a.v.) çok sevdiği Usâme b. Zeyd'e aracı olması için müracaat ederler, o da durumu Rasûlullah'a arz edince, Rasûlullah (s.a.v.) kızarak: “ *Sen nasıl olur da Allah'ın hududuna giren bir suç için af talep eder, şefaatçi olursun*” der. Daha sonra da “*Eğer Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapacak olsa mutlaka elini keserdim*” buyurur ve cezaların uygulanmasının adaletin önemli bir boyutu olduğu, bu konudaki bir adaletsizliğin toplumu felakete götüreceğini de belirtmiştir.<sup>468</sup>

Hz. Peygamber (s.a.v.) yönetimde adalet olgusuna sıkça vurgu yapmış ve adaletli yöneticileri müjdelemiştir:

*“Hükümünde, yönetim ve velâyeti altındakilere adil davrananlar, Allah katında nurdan minberler üzerinde oturacaklardır.”*<sup>469</sup>

Âdil devlet başkanı ve yöneticilerin mahşer yerinde Allah'ın yüce lütfuna mahzar olacakların başında geleceklerini belirtmiş,<sup>470</sup> kıyâmette Allah'a en sevgili ve yakın olacak kimselerin âdil imamlar olacağı,<sup>471</sup> mahşer gününde Allah'ın gölgelendireceği kimselerin başında adil imamın olduğunu vurgulamıştır.<sup>472</sup>

Âdil yöneticiler için yapılan bu olumlu vurguların yanı sıra zâlim yöneticiler için de ciddi uyarılarla karşılaşmaktayız:

*“ On kişinin emiri de olsa, kişi kıyamet günü elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Bağını adâlet çözer, ya da zulüm onu yok eder.”*<sup>473</sup>

<sup>467</sup> Ahmed b. Hanbel, V/411.

<sup>468</sup> Buhârî, Hudud 12.

<sup>469</sup> Müslim, İmâre 18

<sup>470</sup> Buhârî, Edeb 39

<sup>471</sup> Tirmizî, 1329

<sup>472</sup> Buhârî, Hudud 19

<sup>473</sup> Ahmed b. Hanbel, V/284.



## 2.5. İTÂAT

“İtâat” kelimesi “ta-ve-a” ( طوع ) kökünden türemiş, “boyun eğme, sözünü tutma, emrini dinleme, bir şeyi zorlama olmaksızın isteyerek yapma”, anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Karşıtı “kerh” ( كره ) kelimesidir ki “istemededen yapma, zorla yapma” anlamına gelir.<sup>474</sup> Bir kalıp olarak *tav’an ve kerhen* ( طوعا و كرها ) “istese de istemese de” birleşik sözcükleri halinde kullanılışı meşhurdur.<sup>475</sup>

“İtâat” kelimesinin anlamlarını üç grupta toplamak mümkündür:

a. Boyun eğmek, b. İsteyerek yapmak c. Gönüllü olarak uymak, tâbi olmak.<sup>476</sup> Bir terim olarak itâat ise şöyle tanımlanabilir: “Allah’a, Peygambere ve büyüklere (anne-baba-yöneticiler), saygılı olup, buyruklarını yerine getirme.”

### 2.4.1. Kur’ân’da İtâat İlkesi

Kur’ân’da itâat kelimesi geçmemektedir. Ancak itâat kelimesinin anlamdaşı konumunda olan “tâat” ( طاعة ) kelimesi ise üç yerde geçmektedir.<sup>477</sup> İtâat kavramı, yedisi isim diğerleri fiil olarak seksen beş yerde geçtiğini görmekteyiz. Kırk iki yerde aynı kökten gelen “güç yetirmek ,yapabilmek” anlamına gelen ( استطاعة ) istitaâ kelimesi ise kırk beş yerde geçer.<sup>478</sup>

Kur’ân’da itâat kavramının eşanlamlısı olarak şu kelimelerin kullanılmaktadır: “Din, iman, İslâm, ittibâ’, i’tisâm, ibâdet, birr, huşû’, kunût, iktidâ.” İtâat kavramının karşıt anlamlısı olarak şu kelimelerin kullanıldığı söylenebilir: “İsyan, kibr, tekebbür, istikbâr, tekzib, şikâk, i’râz”.<sup>479</sup> Kur’ân’da itâat olgusunu incelediğimizde; 1. İtâatedilecekler, 2. İtâat edilmeyecekler, 3. İtâatsizliğin meydana getireceği olumlu ve olumsuz sonuçlardan bahsedildiğini görmekteyiz.

<sup>474</sup> Isfahânî, A.g.e., s.311

<sup>475</sup> Fussilet, 41/11

<sup>476</sup> Turan, Sebahattin, *Kur’ân’da İtâat Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006, s. 8-9.

<sup>477</sup> Nisâ 4/81; Nur 24/53; Muhammed 47/21

<sup>478</sup> Turan, Sebahattin, A.g.e., s.14; Abdülbâki, A.g.e., s. 527.

<sup>479</sup> Turan, Sebahattin, A.g.e., s. 18-37.

**1. İtâat edilecekler:** Kur'ân'da “sözü dinlenilmesi, kendisine uyulması, itâat edilmesi” gerekenler şu şekilde sıralanmaktadır:

**a.Allah:** Allah mutlak itâatin makamıdır. O'na itâat etmekte mümin olmanın gereğidir.

*“ Şu halde, ne kadar gücünüze yetiyorsa Allah'a karşı o kadar sorumlu davranın, hem ( O'nu) dinleyin, hem ( O'na) itâat edin.”* <sup>480</sup>

**b.Peygamberler:** Allah'ın emirlerini insanlara iletmek ve buna uygun bir hayat sürmekle mükellef olan elçiler, temsil ettikleri misyondan dolayı itâat edilmesi gereken kişilerdir.

*“ Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itâat edilmesi için gönderdik.”* <sup>481</sup>

Çoğu zamanda peygamberlere itâat, Allah'a itâat le beraber zikredilmiş, onlara yapılan itâatin aslında Allah'a yapılan itâat anlamı taşıdığı belirtilmiştir.

*“ Rasûlullah'a itaat eden Allah'a itâat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik.”* <sup>482</sup>

**c.Ulu'l-Emr:** İtâat sıralamasında yer alan diğer bir makamda “ulu'l-emr” ismi verilen yetki ve emir sahibi yöneticiler ya da ilim ve fikir sahibi otoriteler,uzmanlardır. Bunlara itâat Allah ve Rasûlüne itâatten sonra gelmekte ve bir kısım şartlara bağlanmaktadır:

*“Ey îmân edenler! Allah'a itâat edin, Peygamber'e itâat edin, sizden olan ulü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”* <sup>483</sup>

**d.Vahiy:** İtâat edilmesi gereken diğer bir olgu da, Allah'ın Peygamberi aracılığıyla insanlara iletmiş vahiştir. Vahye itâat aynı zamanda Allah'a ve

<sup>480</sup> Teğabun 64/16

<sup>481</sup> Nisâ 4/64

<sup>482</sup> Nisâ 4/80

Peygambere itâat anlamına da gelir. Muhammed sûresi 47/20-21. âyetlerde iman edenlerin kendilerine savaş emri gelmesini ümit ettikleri, ancak böyle bir emri içeren ilahi vahiy gelince de kalplerinde hastalık bulunanların, ölüm korkusuyla baygın bir hale gelerek, bu vahiyden hoşlanmadıkları, aksine bu tür bir durumda iman edenlere düşenin “ vahye itâat” ve “ olumlu güzel söz” söylemek olduğu belirtilmiştir.

## 2. İtâat edilmemesi gereken kişi ve gruplar

### a. Kâfirler ve münâfıklar

Müslümanları sahip oldukları iman nimetinden ayırmak isteyen, vahye ve rasullere isyan ederek inkarda inat eden kafirler ve siyaseten Müslümanlarla birlikte görünme ihtiyacı hisseden ancak gerçek niyet ve tutumlarını bir çok olayda ortaya koyan münâfıklar, müminlerin hem ilişkilerinde dikkat etmeleri gereken, hem de kesinlikle itâat etmemesi gereken zümrelerdir.

*“Ey îmân edenler! Eğer inkâr edenlere uyarmanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğrayanlar olursunuz. Oysa sizin mevlânız Allah'tır; ve O, yardımcılarının en iyisidir.”*<sup>484</sup>

### b. Şeytanın dostları

Şeytanlar dostlarına, müminlerle mücadele ederek, onların kendilerine itâatini sağlama ve şirke düşmelerini isteme konusunda vahyederler.

*“Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar eğer onlara uyarmanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.”*<sup>485</sup>

Şeytanın adamlarına uymamak gerektiği gibi, adımlarına da uymamak emredilmekte, onun apaçık bir düşman olduğu hatırlatılmaktadır:

*“ Şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır.”*<sup>486</sup>

### c. Allah yolundan uzaklaşanlar ve saptıranlar:

<sup>483</sup> Nisâ 4/59

<sup>484</sup> Âl-i İmran 3/149-150

<sup>485</sup> En'âm 6/121

“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, "Keşke Allah'a itaat etseydik, Resulü dinleseydik" diyecekler. Ve ekleyecekler: "Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları ağır bir şekilde lanetle.”<sup>487</sup>

**d. Şirke zorlayan anne-baba:**

“Biz insana ana babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa onlara uyma! Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım.”<sup>488</sup>

Yukarıda bahsedilenler dışında: “**aşırılığa kaçanlar**” ( Şuara 26/150-152), “**yalanlayanlar**” ve “**kötü ahlak sahipleri**” ( Kalem 68/7-16), “**kalbi gafiller**” ve “**günahkarlar**” ( Kehf 18/28) da itâat edilmemesi gerekenler olarak anlatılır.

**3. Allah ve Rasulü’ne itâatsizliğin meydana getireceği sonuçlar**

Kişi eğer bunlara itâat etmeyi tercih ederek, Allah ve Rasûlüne itâati terk ederse başına gelebilecek olumsuz sonuçlarda şöyle sıralanmıştır:

**a. Emeklerin boşa gitmesi, amellerin iptali:** İman edenler Allah ve Rasûlüne itâatle davranışlarını güzelleştirir ve mükafatlarını artırır, tersi bir durum ise amellerin zayı ve iptal olmasına, emeklerin boşa gitmesine sebep olur.

“ Ey îmân eden ler! Allah'a itâat edin, Rasûl'e itâat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın.”<sup>489</sup>

**b. İtâatsizliğin sorumluluğuna ve sonucuna katlanma:**

“ De ki: "Allah'a itâat edin, Rasûl'e itâat edin." Yine de söz dinlemezlerse onların sorumluluğu kendilerine, sizin sorumluluğunuz de kendinize aittir. Ona itaat

<sup>486</sup> Bakara 2/168

<sup>487</sup> Ahzâb 33/66-68

<sup>488</sup> Ankebut 29/8

<sup>489</sup> Muhammed 47/33

*ederseniz doğru yolu bulursunuz; Rasûl'e düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır.”*<sup>490</sup>

**c. Cehennem:**

*“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, "Keşke Allah'a itâat etseydik, Rasûlü dinleseydik" diyecekler.”*<sup>491</sup>

**4. Allah ve Rasûlü'ne Itâatin Mükâfatı**

Kur'ân'da itâatin mükâfâtından bahsedilmiş ve müjdelenmiştir.

**a. Mükâfât, ecir.**

*“ Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek.”*<sup>492</sup>

**b. Kurtuluş**

*“Allah'a ve Rasûlü'ne itâat eden, Allah'a itâatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!”*<sup>493</sup>

**c. Rahmet ve merhamete nâil olma**

*“ Allah'a ve Peygamber'e itâat edin ki rahmete erdirilesiniz.”*<sup>494</sup>

**d. Hayr ve sonucu en güzel olan**

Allah'a, Rasûlüne ve emir sahiplerine yapılan itâatin sonucu mutlaka iyi ve güzel olacaktır.

*“Ey îmân edenler! Allah'a itâat edin, Peygamber'e itâat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır, hem de en güzeldir.”*<sup>495</sup>

---

<sup>490</sup> Nur 24/54

<sup>491</sup> Ahzâb 33/66

<sup>492</sup> Fetih 48/16

<sup>493</sup> Âl-i İmran 3/132

<sup>494</sup> Âl-i İmran 3/132

### e. Cennet

İtâatle elde edilecek sonuçların karşılığı ebedi mutluluk yurdu cennettir. *“Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itâat ederse Allah onu, zemininde ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar. İşte büyük kazanç budur.”*<sup>496</sup>

### 2.5.2.Kur'ân' da Yönetim-İtâat ilişkisi

Kur'ân'da itâat kavramının çerçevesi hakkında bilgi verdikten sonra; itâat olgusunun önemli muhatapları olan yöneten ve yönetilen açısından konuyu incelemeye çalışalım.

Nisâ 4/59'da “ Allah ve Rasûlüne itâat” emrinin ardından emir sahiplerine de ( ulu'l-emr) itâat emredilmiş olması konumuz açısından manidardır.

*“Ey îmân edenler! Allah'a itâat edin, Peygamber'e itâat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir”*<sup>497</sup>

Âyette kast edilen ulu'l-emrin kimler olduğu tartışılmıştır ( İlgili tartışma ve yorumlar için bak. “Emr- ulu'l-emr” bölümü ). Âyetin siyâk ve sibâkı, kelimenin etimolojik yapısı ve ilgili sebab-i nüzûl rivâyetleri âyette bahsedilen ulu'l-emr'in yöneticiler olduğunu göstermektedir. Nisâ 4/58'de emânetlerin ehliyet sahibi insanlara verilmesi gerektiği belirtilmekte, itâat vurgusu yapılmakta, müminlerin arasında meydana gelebilecek problemlerden bahisle konuya devam edilmektedir. “Emr” kelimesinin Kur'ân'da bir çok âyette “yönetim işi, olgusu” anlamına geldiğini belirtmiştik (bak. “Emr- ulu'l-emr” kavramı). Âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak rivayet edilen haberlerinde (Abdullah b. Huzâfe komutasındaki seriyye ya da Halid b. Velid komutasındaki seriyyelerle ilgili olduğu rivâyetleri, “Buhari, Ahkâm 4”), kavramın yönetim boyutunu öne çıkardığını görmekteyiz.

<sup>495</sup> Nisâ 4/59

<sup>496</sup> Nisâ 4/13

<sup>497</sup> Nisâ 4/59

Mevdûdî bu âyetin “İslâm’ın bütün dini, kültürel ve siyasi temelini teşkil ettiği ve sistemin kurulması içinde ilk ve en önemli düstur” olduğunu belirtir.<sup>498</sup>

Âyette bir itâat silsilesi verilmektedir. Öncelikle Allah’a daha sonra Rasûle daha sonra da ulu’l-emr’e itâat emredilmektedir. Allah ve Rasûl’e itâat emrinin Kur’ân’da sık sık vurgulandığını belirtmiştik. Allah ve Rasûlune itâat, iman nizâmı için gerekli; ulu’l-emr’e itâat ise toplum nizâmı için gereklidir.

Ulu’l-emr’e itâat’ın, Allah ve Rasûlune itâatle beraber zikredilmesi mânîdardır. İbn Âşûr ulu’l-emr’e itâat vurgusunun sebebinin ise, “ yöneticilerin şeriatın nazarında ümmetin önderi ve eminleri olmalarına” bağlamakta, İslâm dairesinden çıkmadıkları ilim ve adâlet sıfatına sahip oldukları sürece itâati hak edeceklerini belirtmektedir.<sup>499</sup>

Âyette emir sahipleri için ( ulu’l-emr) “ itâat ediniz” ( اطيعوا ) emri tekrarlanmadan “ ulu’l-emr’e de” denilmesi “ bunların itâat yükümlülüğü bakımından Allah ve Rasûlü gibi olmadıkları” yorumuna vesile olmuştur.<sup>500</sup> Ayrıca emir sahiplerinin “sizlerden” (minkum)ifadesiyle nitelenmesi de Müslümanların yöneticilerinin onlarla aynı inanç ve değer dünyasına sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Zemahşerî itâate layık olan yöneticilerin “ umerâu’l-hak” olduğunu, “ umerâu’l-cevr’in” (zalim yöneticilerin) ise itâate layık olmayıp Allah ve Rasûlü’nün bunlardan beri olduğunu belirtir.<sup>501</sup>Râzî de Hz. Ali’den şöyle bir söz nakl ederek itâatin mutlak değil, şartlara bağlı olduğunu vurgular: “Allah’ın indirdiğiyle hükmetmek, emâneti eda etmek, imamın görevi; o böyle yaptığı zamanda onu dinleyip itâat etmekte halkın ona karşı görevidir.”<sup>502</sup>

Allah’a, Rasûlü’ne ve yöneticilere itâat vurgusunun devamında gelen “bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz” ( فاعن تنازعتن ) ifadesini de itâat bağlamında değerlendirebiliriz. Şöyle ki, anlaşmazlığa düşme olgusunu “yöneticilerle yönetilenler arasında yaşanabilecek muhtemel sorunlar” şeklinde yorumlayabiliriz. İhtilafli durumlarda yöneticilerin emirlerine itaat meselesi sorunlu bir hale dönüşür. Bu kargaşanın çözümü ise tarafların sorunu Kur’ân ve Sünnet ölçülerine göre çözmeye

<sup>498</sup> Mevdûdî, A.g.e., I/370.

<sup>499</sup> İbn Âşûr, A.g.e., V/98

<sup>500</sup> Karaman, Çağrıcı dğr., A.g.e., II/87

<sup>501</sup> Zemahşerî, A.g.e., I/275-276

<sup>502</sup> Râzî, A.g.e., III/357

sorumluluğunu yüklenmeleri gerekir. İyi niyete dayalı böyle bir arayış, mutlak itaat gereken Kur'ân ve Sünnet ölçülerine göre çözüme kavuşacaktır.

Zuhruf suresi 43/54. âyette itâat olgusunu yöneten-yönetilen ilişkisi içinde değerlendirmemize imkan sağlamaktadır. Hz. Mûsa ile Firavun arasındaki tevhid mücadelesinde; Firavun'un kendi toplumuna hitabını, bakış açısını ve onların da Firavun'a karşı duruşlarının anlatıldığı ilgili ayetler, yönetimde itâat olgusu açısından ilginç mesajlar içermektedir: *“Onların başından felaketi uzaklaştırınca bir de bakıyorsun sözlerinden dönüveriyorlar. Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: "Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan âciz adamdan daha iyi değil miyim? (O bir kral peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!" . Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler; onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi. “<sup>503</sup>*

Firavun sahip olduğu dünyevi güç, kuvvet ve otoriteyi hatırlatarak, Hz. Mûsa'nın bunlara sahip olmayan bir kişi olduğunu söyleyerek, kendisinin sözü dinlenmeye, itaat edilmeye daha layık olduğunu belirtmektedir. Kur'ân Firavun'un bu konuşmasını nitelendirirken “ istehaffe” ( استخف ) kelimesini kullanmaktadır. Kelime Arapça da “acele ettirdi, aldattı, bilgisizlikten yararlandı, onları bilgisizlikleri ve güçsüzlükleri yüzünden hafife aldı, istediği gibi yönlendirdi, korkuttu, tahrik etti” anlamlarına geldiğini biliyoruz.<sup>504</sup>Böyle bir anlam dünyası yöneten-yönetilen ilişkisi bakımından bize çok zengin bir anlam imkanı sunmaktadır. Halkını hiç yerine koyarak yönetim icra eden diktatörlük olgusuna işaret ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Böyle bir yönetim anlayışı ise halkın bilgilenmesi, doğruyu öğrenmesi, örgütlenerek hakkını talep edecek kadar güçlenmesini engelleyerek onları “ şereflerini kaybedip, zillete düşen” dolayısıyla da “ kendi çıkarları için her zulme boyun eğen” sürülere dönüştürür.<sup>505</sup>

“İşte Firavunda aynı yola başvurarak Hz. Mûsa'nın gerçeğe ve tevhide yönelik davetini sabote ederek halkın, sağlıklı düşünmesini engellemiş, gelenekten ve gözler

<sup>503</sup> Zuhruf 43/ 50-54

<sup>504</sup> Karaman, Çağrıcı dğr., A.g.e., IV/779; İslamoğlu, A.g.e., s.976

<sup>505</sup> Mevdûdî,A.g.e., V/283



önündeki alayıştan yararlanarak toplumu adeta büyülemiş ve salatanatını devam ettirmenin yolunu bulmuştur.”<sup>506</sup>

Önce istihfaf, daha sonra da itâat. Bu tür bir yönetim anlayışının Kur’ân’ın öngördüğü yönetim anlayışı olan şûraya ters bir durum olduğu âşikardır. Dolayısıyla yönetimin insanları doğru bilgilendirme ve onlara eşit muamele de bulunma sorumluluğu vardır. Şûrâ ise toplumun özgür fertleri arasında icra elden bir yönetim olgusudur. Halkını sağlıklı bilgilendiren yönetim anlayışı ise itâati hak eder.

Kur’ân’da âhirette ki mekanlarına ulaşmış olan kimselerin; kendilerine önderlik eden kimselerden şikayetçi olduklarını, yanlış kimselere itâat etmekten dolayı pişmanlıklarını izhar ettiklerini görürüz.

*“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, "Keşke Allah'a itâat etseydik, Rasûlü dinleseydik" diyecekler. Ve ekleyecekler: "Rabbimiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar.”*<sup>507</sup>

Âyette geçen “sâdât” ( سادات ) kelimesinin, “ yöneticiler, emirler, melikler” anlamına geldiği belirtilmiştir. “ Küberâ”nın ise bir aşiretin büyüğü, ailenin yaşlı reisi anlamına gelen daha dar bir yönetim alanına hitap ettiği ifade edilmiştir.<sup>508</sup>

Râzî Allah’a itâat yerine yöneticilerine ( sâdât) itaati, Rasûle itâat yerine de büyüklerine (küberâ) itâati tercih edip; yöneticilerin yöneticisine “seyyidü’sâdât” büyüklerin en büyüğüne “ ekberu’l-ekâbir” itâati terk ettiklerini dile getirir.<sup>509</sup> Allah ve Rasûlü’ne değil de “kendilerini yoldan çıkararak” yöneticilerin ve büyüklerine itâat etmişlerdi. Sonuçta onlar bir halktı ve yöneticileri ne derse onu yapmışlardı. Acaba bu onların üzerindeki sorumluluktan kurtulmalarına vesile olacak bir durum değil miydi?

Onların bu durumlarının ateşte kalmalarına, onun can yakıcı azabı tatmalarına engel olmadığını görüyoruz. Çünkü insan her yöneticiye, her zaman itâat etmek zorunda değildir. Adâletle yönetip, zulme ve aşırılığa kaçmayan yöneticilere (Şuarâ 26/151), onlarında kötülük-inkar ve zulüm içermeyen emirlerine itâat etmesi gerekir ( Mümtehine 60/12). Dünyada bu ölçülere uygun olarak sarf edilmeyen itâat ameliyesinin, ahirette ki neticesi, ancak acı bir azapla karşılaşma olacaktır ki orada

<sup>506</sup> Karaman, Çağrıcı dğr. A.g.e., IV/779.

<sup>507</sup> Ahzâb 33/66-67

<sup>508</sup> İbn Kesîr, A.g.e., III/116

ne bir dost ne bir yardımcı olmayacak ( Ahzâb 33/65), sadece, “ Rabbimiz ne olur onlara kat be kat azap ver ve onları rahmetinden tamamen dışla” ( Ahzab 33/68) feryatları yankılanacaktır.

### 2.5.3. Hadislerde İtâat İlkesi

Hız. Peygamber ( s.a.v.)’in hadislerinde itâat olgusuna sık sık vurgu yaptığını görmekteyiz. Ubâde bin Samit hangi hususlarda bey’at şu ifadelerle açıklamaktadır: *“Hoşumuza giden ve gitmeyen, kolayımıza gelen ve gelmeyen her konuda dinleyip itâat etmek, verilene uymak üzere bey’at ettik.”* Hız. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerinde Müslümanların yöneticilerine itâat sorumluluğunu hatırlattığını görmekteyiz.<sup>510</sup> Ancak bu hadislerde itâat olgusunun herhangi bir kayd-ı şarta bağlı olmayan mutlak itâat anlamına gelmediğini görüyoruz. Bunlardan ilki itâate medar olacak konunun, hususun “ Allah’a isyan” anlamına gelen bir eylem olmaması gerektiğidir: *“Allah’a isyan konusunda itâat yoktur.”*<sup>511</sup> Yani itâatin konusu münker olmamalı, ma’ruf olmalıdır. İtâat edilecek husus insanın gücünün yetmeyeceği bir husus olmamalı:

*“Şu halde, ne kadar gücünüz yetiyorsa Allah’a karşı o kadar sorumlu davranın: hem ( O’nu) dinleyin, hem ( O’na) itâat edin! Ve kendi hayrınıza olmak üzere infak edin.”*<sup>512</sup>

“Hız. Peygamber ( s.a.v.)’i dinleyip itâat etmek üzere biat ettiğimizde bize şöyle diyordu: gücünüzün yettiği konularda” İtaat edilmesi gereken yöneticilerin -Nisa 4/ 59’da belirtilen “ sizden olan emir sahipleri” vurgusuna uygun olarak- Müslümanların değer dünyasına sahip olmalı. Hız. Peygamber ( s.a.v.) bu vurguyu açıklama sadedinden, kendisine yöneticilere hangi çizgide itaatin devam edeceği sorusuna, *“namaz kıldırdıkları müddetçe”* cevabını vermektedir. Esed hadiste geçen *“namaz kıldırdıkları müddetçe”* ifadesini, yalnızca mescidde imamlık yapma veya bu farzı yerine getirme şeklinde anlamamak gerektiğini, bu olgunun Bakara suresinin başında belirtilen; kişinin, kamil imana, ona sebep teşkil eden şeylere sahip olması ve

<sup>509</sup> Râzî, A.g.e., VI/801

<sup>510</sup> Buhârî, Ahkam 4, Cihad 108; Müslim, İmâre 13,54

<sup>511</sup> Müslim, İmâre 39

buna bağı amelleri yerine getirmesi olarak anlaşılıp itâati hak etmenin bu özelliklere sahip olmaya bağlanması gerektiği kanaatindedir.<sup>513</sup>

Esed itâatle ilgili hadislere istinaden, itâatin çerçevesini şu şekilde çizer:

“1. Meşrûyönetimi temsil eden yöneticiye itâat etmek gerekir, bu onun için bir haktır, 2. Eğer yönetici İslâmî anlamda açık bir isyan gerektiren emirler de bulunacak olursa bu durumda itâat söz konusu değildir, 3. Kur’an’ın hükümlerine apaçık meydan okuyacak bir tutum sergilerse, bu onun yöneticilikten uzaklaştırılmasını gerektirir.”<sup>514</sup>

Hız. Peygamber (s.a.v.)’in ardından Müslümanların yönetimi sorumluluğunu üstlenen Hız. Ebu Bekir’in de, hilâfete seçilişinin ikinci gününde yaptığı konuşma; nasıl bir itâat anlayışına sahip olduğunun önemli bir işaretidir:

“ Vazifemi yollu yolunda yaparsam bana yardım ediniz, yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Ben Allah’a ve Rasulü’ne isyan edersem sizin bana itâatiniz lazım gelmez”<sup>515</sup>Hız. Peygamber ( s.a.v.) ve arkadaşları itâat anlayışlarının “ ilkelere ve şartlara bağı “ olduğu âşikardır. Anarşi ve kargaşa anlamına gelen itâatsizliğe prim verilmediği gibi, insanı insana kul etme ve sürüleştirme anlamına gelen mutlak itâat anlayışına da prim verilmemiştir. “ Vasat ümmet olmanın gereği” (Bakara 2/143) itâat ilkesinde de ortaya konmuştur.

---

<sup>512</sup> Teğabün 64/16

<sup>513</sup> Esed, A.g.e., s.158

<sup>514</sup> Esed, A.g.e., s.158-159

<sup>515</sup> en-Nedvî, Ebu’l-Hasen Ali el-Hasenî, *İslam Tarihi*. ( Çev. Ali Genceli). Çeltül matbaası, İstanbul 1967, I/181

## SONUÇ

Kur'ân'ın bir kısım kavram ve ilkeler marifetiyle, yönetim alanında da müminlere, hidayet olma vasfını yerine getirdiğini görmekteyiz. Yönetim alanında ortaya koymuş olduğu ilkeler, Kur'ân'ın evrensellik iddiasını pekiştirmektedir. Bu ilkelerin tamamı, çağımızın yönetim diliyle paralellik arz etmekte; en küçük yönetim biriminden, en büyük yönetim organizasyonlarına kadar uygulanabilecek bir zenginlik ve esneklik içermektedir.

Kur'ân'da yönetim ilkelerinin yer alıyor olması, Kur'ân'ın bir yönetim rejimi yada ideolojisi içerdiği anlamına gelmez. Aksine böyle bir iddianın Kur'ân mesajının evrensellik iddiasına mani olacağını düşünüyoruz. Çünkü geçmişten günümüze yaşanan insanlık tecrübesi şunu göstermektedir ki, rejimler ve ideolojiler, hakikatin sadece bir yönünü içermeleri, resmin bütününe görememeleri ve insan gerçeğini anlayamamaları hasebiyle, zaman içerisinde eskimekte, güncelliğini yitirmekte ve pratik değerini kaybetmektedir.

Kur'ân'da yer alan yönetim ilkeleri ise içerdiği değerlerden dolayı evrenselliğini korumaktadır.

Yönetimde adâlete duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Yönetimin olduğu en küçük bir ticari şirkette bile, insanlar adâlete dayalı bir yönetim beklentilerini, çeşitli vesilelerle ifade etmektedir. Kur'ân'ın yönetimde adâlet ilkesine yaptığı vurgu izahtan varestedir. Kur'ân sadece adâlet ilkesinin önemi üzerinde durmamış; adâletin özellikle zedelendiği alanları, durumları, kişileri açıklayarak ayrıntılı bir yönetimde adâlet ilkesi vaz' etmiştir.

Kur'ân yönetimde adâlet ilkesinin bir gereği olarak, yönetim olgusuna bakış açısını ve bu olguya talip olmanın şartlarını da ortaya koymuştur. Kur'ân'da yönetim olgusu emânet ve ehliyet ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Buna göre yönetim sorumluluğu bir emanettir. Bu emanete de ancak ehliyet sahibi olanlar talip olmalı ve yürütmelidir. Bir kişinin yönetim ehliyetine sahip olması da; üstlendiği sorumluluğu

---

yerine getirebilecek bilgi ve beceri ( ilim), yönetimi zulme sapsadan eşit ve dengeli bir tarzda hakkaniyetle yürütme (adâlet), emir ve uygulamalarında güveni zedeleyici tutum ve davranışlardan uzak durma (emniyet-güvenilirlik), yönetim emanetini yürütebilecek zihinsel ve bedensel yeterlilik (sıhhat), gibi vasıflara hâiz olmasına bağlanmıştır.

Kur'ân, herhangi bir sınırlama getirmeden, müminlerin tüm işlerini şûrâ ile, ehline danışarak yürütmelerini emretmiştir. Özellikle etkileri itibariyle, diğer insanları da ilgilendiren yönetim işinde bu emir daha önemli bir vurguya mazhar olmuştur. Kur'ân'ın yönetime katılımı öngören bu emri, çağdaş yönetim biliminin gözde kavramları olan “ toplam kalite yönetimi” ve “yönetişim” açısından daha farklı bir anlam içermektedir. Çünkü günümüz yönetim anlayışının temelinde yatan, temel yönetim amaçlarından birisi de yönetime katılımın artırılmasıdır. Kur'ân'ın öngördüğü şûrâ ilkesi, ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in örnek uygulamaları, bu amacın yüzyıllar öncesine dayanan kuvvetli bir işareti ve Kur'ân' da yer alan yönetim ilkelerinin evrenselliğinin isbatıdır.

Yöneten-yönetilen ilişkisinin temelinde yer alan olgulardan birisi de “itâat” olgusudur. İtâatin olmadığı yerde düzenden , yönetimden bahsetmek mümkün değildir. Kur'ân, yönetimde itâat ilkesini vurgulamış, yöneticilere itaatin gerekliliğini belirtmiştir. Ancak burada, bir itaat sıralaması, önceliği ve şartları ortaya koymuştur. Allah'a itaat, Rasûlü'ne itâat ve yöneticiye itâat. Allah ve Rasûlü'ne mutlak itâat emredilirken, yöneticiye itaat şartlara bağlanmıştır. Yöneticiye yapılacak itaat, onun, diğer iki mutlak yönetim otoritesine itâat durumuna bağlıdır. Ayrıca yöneticinin itâate konu olan emirlerinin ma'rûf ( akl-ı selime ve değerlere uygun) olması da şarttır. Bu şartların yanı sıra; yöneticinin işlerinde adâlete, atamalarında ehliyete riâyet etme ve şûrâ ile iş görme sorumluluğu taşıyor olması; onun zalim bir zorba olmasını engellemekte, dikta bir yönetim anlayış ve uygulamalarından uzak durmasını sağlamaktadır. Çünkü insanın yönetim sorumluluğu üstlenmesi bu tür tehlikelerle karşı karşıya kalması anlamına gelir ki, belirtilen şartlar hem yönetenleri hem de yönetilenleri koruyan bir emniyet sübabı niteliği taşır.

Kur'ân' da yer alan yönetim ilkelerinden biri de, itâat ilkesiyle çok yakın ilgisi olan, bey'at ilkesidir. Bey'at yönetenle yönetilen arasında yapılan bir itâat sözleşmesi mahiyeti arz eder. Yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkiyi belirli ilkeler

doğrultusunda tesbit etme amacı taşır. Böyle bir belirlilik ve oluşturulan hukuki zemin yönetim ilişkilerinde problemleri azaltır ve itâat olgusunu pekiştirir. Tabii ki bu sözleşmenin hür bir iradeyle yapılması esastır.

Geçmişten günümüze Kur’ân’da yer alan yönetim ilkeleri bir kısım çalışmalara konu olmuştur. Ancak yapılan bu çalışmalar, üst yönetim diyebileceğimiz “ siyâset kurumu-devlet yönetimi ” perspektifinin dışına çıkamamıştır. Günümüzde yaşanan gelişmeler yönetim olgusunun hem kapsamını genişletmiş, hemde muhataplarını çoğaltmıştır. En küçük işletme sahibinden, bir okul yöneticisine, oradan da devleti yöneten kişilere kadar geniş bir kitlenin ilgi alanına girmiştir. Yaşanan bu gelişmeler fikir sahasına da yansımış yönetim ve organizasyonla ilgili birçok eser yazılmıştır. Ancak bu konuda bizim kültürel değerlerimiz yerine, yabancı kültürel değerlerin mahsulü çalışmaların daha çok yer aldığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışmamızda oluşan yeni durum muvacehesinde Kur’ân’ın yönetim kavram ve ilkelerini belirlemeye çalıştık. Ancak bu konuda yeni çalışmalara ihtiyaç hissedilmektedir. Özellikle Müslümanların yönetim olgusuna yaptıkları katkılar ve bunların yönetim tarihi açısından anlam ve değeri, günümüze ışık tutacak model uygulamalar ve bunların güncel yönetim uygulamaları açısından kıymeti, Hz. Muhammed (s.a.v.)’n yönetici kişiliği ve bunun Kur’ân’la ilişkilerindirilmesi, şûrânın çağdaş yönetim anlayışına yapacağı katkılar, yönetim bilimi perspektifinden liderlik örneği olarak peygamberler gibi bir çok konuda çalışma yapılması konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olacak, yönetim gibi hayatın içindeki bir konu ihmal edilmemiş olacaktır.

## KAYNAKÇA

**Abdulbâki**, Muhammed Fuad, *El- Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim* Dâru'l-Hadis Yayınevi, Kahire 2001.

**Abduh**, Muhammed ve **Rıza**, Reşid M., *Kur'ân Okumaya Giriş* ( Çev.Yusuf Aydın), Ekin Yayınları, İstanbul 1996.

**Ahmet Cevdet Paşa** ( v. 1895), *Kısâs-ı Enbiya*, Gündüz Yayınları,Ankara 1996.

**Akdağ**, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Dağıtım, Konya 1983.

**Akyüz**, Vecdi *Kur'ân'da Siyâsal Kavramlar* ( 1. Baskı), İstanbul 1998, Kitabevi.

- *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991,

**Algül**, Hüseyin, "*Emin*", *DİA 11*, 101, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995.

**Altuntaş**, Abdurrahman, *Kur'ân'da Temel Siyâsî Kavramlar*, ( Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2009.

**Apaydın**, H.Yunus, "*Müslüman Siyaset Geleneğinde Din-Devlet İlişkisi*", Bilimnâme I, 2003/1.

**el-Arabî**, Abdullah, *İslam'da Yönetim Sistemi* ( Çev. Süleyman Güzel), Şûra Yayınları, İstanbul 1991.

**Aslantürk, Zeki, *Nâimâ'ya Göre Osmanlı Devletinin Çöküş Sebepleri***, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

**Atalay, Orhan, “Kur’ân’da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:XVI/197-231, 2001.

**Avcı, Casim, “Hilâfet “, DİA XVII, 539-540, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul1998.**

**Aydın, Mehmet S., “Fârâbî’nin Siyâsî Düşüncesinde Saâdet Kavramı”**, A.Ü.İ.F.D., XXI, 303-315, Ankara 1976.

**Aydınlı, Yaşar, “Fârâbî’nin Siyaset Felsefesinde İlk Başkan (er-Reîsü’l-Evvel) Kavramı”**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II/2, 1987.

**Babilli, Mahmut, Şûra ( Çev. Nihat Armağan, Kemal Çobanoğlu)**, Fikir Yayınları, İstanbul1972.

**Bağcı, Musa, “Kader İnancının Siyâsetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü”**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:II, 2000.

**Barbier, Maurice, Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyâset ( Çev. Özkan Gözel)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

**Bardakoğlu, Ali, “ Ehliyet”**, DİA,X, 534-535, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul1994.

**-“Biat”**, İFAV Ans.,I,247-248, İstanbul, 2006.

**el-Beğavî, Ebu Muhammed Huseyn b. Mesud (v.510/1116), Meâlimu’t-Tenzil**, DâruTayyibe, Beyrut1997.



**Beydâvî**, Abdullah b. Ömer b. Muhammed (Kâdı) ( v.685/1286) *Envâru't-Tenzil. Ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut1988.

**el-Buhârî**, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Sahnun Yayınevi, Tunus1992.

**Bulaç**, Ali, “*İslam ve Modern Zamanlarda Din-Devlet İlişkisi*”, Cogito sayı:I/73.

**el-Câbirî**, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Siyasal Aklı* ( Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi, İstanbul 2001.

**Celâluddin**, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed **el-Mahallî** (v.864),

**Celâluddin**, Abdurrahman b. Ebî Bekr'es-Suyûtî (v.911), *Tefsîru'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Dâr-u İbn-i Kesîr, Beyrut 1428/2007.

**Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl Hammad (v. 400/1009), *es-Sıhah fi'l-Luğa ( Tâcü'l-Luğa)*, Beyrut 1985.

**Cihan**, Ahmet Kâmil, “*Fârâbî'nin Siyâset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri*”, Bilimnâme IV, 2004/1.

**Cürcânî**, Ali b. Muhammed b. Ali ( 740-816 ), *Kitabu't-Ta'rifât* ( 2. Baskı), Dâru'l-Kitabu'l-Arabiyye, Beyrut 1992.

**Çağrıcı**, Mustafa “*Adalet*”, *DİA 1*, 341-343,Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

-“ *İnat*”, *DİA XXII*, 264-265. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000.

**Çantay**, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risale Yayınları, İstanbul 1993.

**Çelik**, İbrahim , “ *Mele’* ” ,*DİA XXIX*,36-37 . Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004.

**Çubukçu**, İbrahim Agâh, “*Gazzâlî ve Siyâset*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX, 1961.

**Çukurçayır**, M.Akif , **Sipahi**, Esra B. , “*Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite*”, Sayıştay dergisi,51-52/35-66.

**Daver**, Bülent. *Siyâset Bilimine Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

**Demicî**, Süleyman, *İslâm’da Devlet Başkanlığı* ( Çev. İbrahim Cücük), Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

**Dursun**, Davut *İslâm’ın İlk Döneminde Siyâsal Katılma*, Beyan Yayınları, İstanbul 1983 .

**Duverger**, Maurice, *Siyâset Sosyolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul t.y.

**Ebû Zehra**, Muhammed *Ebû Hanîfe* ( Çev. Osman Keskiöglü), Can Kitabevi, İstanbul 1981.

**Ebû Davud**, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen-ü Ebu Davud*. Dâr-u Sahnun Yayınevi, Tunus 1992.

**Eflâtun**, *Devlet* ( Çev.Hüseyin Demirhan), Hürriyet Yayınları, İstanbul1973.

**Elmahlı**, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971.

**Esed**, Muhammed, *Kur’ân Mesajı* ( Çev. Ahmet Ertürk, Cahit Koytak), İşaret Yayınları, İstanbul 1996.

**Esed**, Muhammed, *İslâm'da Yönetim Biçimi* ( Çev. Beşir Eryarsoy, 3. Baskı),  
Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995.

**Gazzâlî**, Ebu Hâmid (v. 505/1111), *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul 1985.

**Genç**, Nurullah *Yönetim ve Organizasyon* (3. Baskı). Seçkin Yayıncılık,  
Ankara 2007.

**Güner**, Ahmet. “ *Melik*”, *DİA*, XXIX, 51-53 . Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara  
2004.

**Hamîdullah**, Muhammed, *İslâm Peygamberi* ( Çev. Salih Tuğ 5. Baskı ), İrfan  
Yayıncılık, İstanbul 1995.

-*İslâm'da Devlet İdaresi* ( Çev. Kemal Kuşçu ), Nur Yayınları, Ankara 1963.

**Hasan**, İbrahim Hasan, *Târîhul-İslâm*, (4. Baskı) Mektebetü'n-Nehda 1957.

**Hanbel**, Ebu Abdullah Ahmed b Muhammed b. (v. 241/855), *El- Müsned*.  
Dâru Sahnun Yayınevi, Tunus 1992.

**Hatiboğlu**, M. Said, “*Hilâfetin Kureyşîliği*”, *A.Ü.İ.F.D.*, 23, 121-215.  
Ankara 1978.

- “*Saltanat Karşısında Hadis*”, *A.Ü.İ.F.D.*, 18, 213-219, Ankara 1973.

**Hâzin**, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdi, (v.741/7341),  
*Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl.*, Nezaretü'l-Meârif izniyle tab'eden: Hasan  
Hilmi, İstanbul 1317.

**Heysemî**, Nureddin Ali b. Ebu Bekir, *Mecmû'atu'z-Zevâid*, Beyrut 1967.

**İsfahâni**, Rağib el-Hüseyin b. Muhammed, (v.502/1108) *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Tevfikıyye, Kahire t.y.

**İbn Âşûr**, Muhammed et-Tahir, *et'Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye Tunus 1984.

**İbn Hacer el-Askalânî**, Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhu'l Buhârî*, Mektebetü'l-Külliyât el-Ezheriyye, Kahire 1978.

**İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî ( Çev. Halil Kendir), (1332-1406) *Mukaddime*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 2004.

**İbn Hazm**, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, (v.456/1064) *el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâve'n-Nihal*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1995,

**İbn Kesîr**, İmaduddîn Ebu'l-Fida İsmail, (v.774/1372) *Tefsiru'l Kur'ai'l-Azîm* Dâr'ul- Kur'ânü'l-Kerim, Beyrut 1401.

**İbn Mâce**, Ebu Abdillah Muhammed b. Zeyd. *Sünen-ü İbn Mâce* Dâr-u Sahnun Yayınevi, Tunus 1992.

**İbn Manzur**, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim, (v.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut1990.

**İbn Teymiyye**, Takiyu'd-Din Ahmed b. Abdülhalim (v.728/1327), *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, Vezaretu's-Şuuni'l-İslamiyye, Riyad 1418.

**İnan**, Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur'ân'ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara 1999.

**İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân*,** Düşün Yayıncılık ( 2. Baskı) , İstanbul 2008.

- ***Vahyin İmbiğinden Damıtılmış Özlü Sözler*,** Düşün Yayıncılık ( 2. Baskı) İstanbul 2010.

- ***İmamlar ve Sultanlar*,** Denge Yayınları ( 9. Baskı) , İstanbul 1996.

**Kallek, Cengiz, “ *Biat*”,** *DİA VI*, 120-124. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

**Kapar, Mehmet Ali, *İslam'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*,** Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

**Karaman, Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa ve dğr. *Kur'ân Yolu* ( 3. Baskı),** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

- “***Adâlet*” .** *DİA I*, 343-344. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988.

**Kâtip Çelebi, *Düstûru'l-Amel li-İslahi'l-Halel*** (Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar), Hazırlayan: Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

**Kaya, Yahya K. *Eğitim Yönetimi* ( 4. Baskı),** Set Ofset Matbaacılık, Ankara1991.

**Keykâvus, *Kâbusnâme* ( Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet),** Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul t.y.

**Kınalızâde, Ali, *Ahlâk-Âlâi*,** Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul t.y.

**Koçel, Tamer, *İşletme Yöneticiliği*,** Beta Yayınları, Ankara 2003.

**Lewis, Bernard**, *İslâm'ın Siyâsal Söylemi* ( Çev. Ünsal Oskay), Cep Kitapları Yayınevi, İstanbul 1993.

**el-Mâverdî**, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hubeyb el-Basrî el-Bağdâdî (v. 450), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kütüb, Beyrut 1985.

**Mayo, H.**, *Demokratik Teoriye Giriş* ( Çev. Emre Kongar), Ankara 1964.

**Mevdûdi**, Ebu'l-A'la ,*Tefhîmu'l-Kur'ân* ( 2. Baskı). İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

**el-Milîcî**, Yakup Muhammed, *Mebdeü's-Şûra fi'l-İslam Mea'l Mukâreneti bi Mebâidi'd-Dimukratiyyâti'l-Ğarbiyyeti ve Nizâmu'l-Marks*, Müessesetü's-Sekâfetü'l-Câmiyye, İskenderiye t.y.

**Muhammed Ali**, Abdü'l-Mu'tî, *el-Fikru's-Siyâsî fi'l-İslâm (Şahsiyyât ve Mezâhib)*, İskenderiye 1978.

**Mûsa**, Muhammed Yusuf, *Nizâmu'l-Hükm fi'l-İslâm*, el-Asru'l-Hadis, Beyrut 1988.

**Müslim b. Haccac**, Ebu'l-Huseyn, *el-Câmiu's- Sahîh*, Dâru Sahnun Yayınevi, Tunus 1992.

**Najjar**, Fauzi M., “*Fârâbî'nin Siyâsî Felsefesi ve Şûlik*” ( Çev. Mehmet Dağ), A.Ü.İ.F.D., cilt:XX, 1975.

**en-Nedvî**, Ebu'l-Hasen Ali el-Hasenî, *İslam Tarihi*. ( Çev. Ali Genceli). Çeltül matbaası, İstanbul 1967.

**Nesefî**, Abdullah b. Ahmed (v.710/1310), *Medâriku't-Tenzil*, Pamuk Yayınları, İstanbul t.y.

**Nizâmü'l-mülk**, Tûsî, *Siyâsetnâme*, ( Haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1990.

**Olguner**, Fahrettin, *Türk-İslâm Düşüncesi Üzerine* ( 2. Baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

**Öz**, Mustafa, **İlhan**, Avni, “ *İmâmet*”, *DİA XXII*, 201-203. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000.

**Parkinson**, C.Northeeste, *Siyâsal Düşüncenin Evrimi* (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1976.

**Pazarbaşı**, Erdoğan, *Kur'ân ve Medeniyet*, İstanbul 1996 .

**Râzî**, Ziyauddin Ömer Fahrüddin-i (v.606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru't-Tabaatu'l-Amire, İstanbul 1307.

**er-Râzî**, Zeynuddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdülkâdir (v.666/1267), *Muhtâru's-Sihâh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414, s.24

**er-Reyyis**, Muhammed Ziyauddin, *en-Nazariyyâtü's-Siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, Dâru't-Türâs, Kahire 1979.

**Sarıçam**, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara 2000.

- *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

**Said Nursî**, Bediüzzaman (v.1960), *Risâle-i Nur Külliyyatı*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.

Sönmez, Abidin, *Şûra ve Rasûlullah'ın Müşâveresi*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1984.

Suyûti, Celaluddin Muhammed b. Ahmed (v.911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, el-Mektebetü's Şamile ( CD Room)

Şafak, Yakup, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya 2004.

Şemsettin Sâmi, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317.

Şevkânî, Muhammed Ali (v.1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, el-Mektebetü's Şamile (cdroom)

Şimşek, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*. Kitap Dünyası, Konya t.y.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Cami'ul-Beyân fi Te'vîl'il-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risale, 2000.

Tatar, Taner, *Siyâset Sosyolojisi*. Turan Yayıncılık, İstanbul 1997.

Taylan, Necip, “ *Bilgi* ” , *DİA* VI/157-160. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa ( 209-279), *Sünenü't-Tirmizî*, Dâru Sahnun Yayınevi, Tunus1992.

Topaloğlu, Bekir, “ *Adl* ”, *DİA* I, 387. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998 .

Tortop, Nuri, İşbir, Eyüp, Aykaç, Burhan, *Yönetim Bilimi* ( 3. Baskı). Yargı Yayınevi, Ankara 1999.



**Turan**, Sebahattin, *Kur'ân'da İtâat Kavramı* ( Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.

**Udeh**, Abdülkadir, *İslâm ve Siyâsî Durumumuz*. Pınar Yayınevi, İstanbul 1986.

**Ünal**, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*. Beyan Yayınları, İstanbul 1986.

**Yaman**, Ahmet, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyâset-Hukuk İlişkisi*. Esra Yayınları, Konya1999.

**Yavuz**, Yusuf Şevki, “ *Esam, Ebu Bekir*”, *DİA XI*, 353-354. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995.

**Yeğîn**, Abdülkadir dğr., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul 1981.

**Zebîdî**, Ebu'l-Abbas Zeynu'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şerci (v.893) *Tecrîdü's- Sarîh* ( Terc.: Babanzâde Ahmet Naîm, Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

**Zemahşerî**, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer (v. 538/1143) , *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl*, Daru'l-Ma'rife Yayınevi, Beyrut t.y.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

### Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Abdullah TURHAN			
Doğum Yeri:	Kozaklı -Nevşehir			
Doğum Tarihi:	13/12/1973			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu	Lisans Mezunu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Atatürk	İlkokul	Mucur	1984
Ortaöğretim	Mucur İHL (Orta)	Ortaokul	Mucur	1987
Lise	Mucur İHL	Lise	Mucur	1991
Lisans	S.Ü. İlahiyat	Fakülte	Konya	1997
Yüksek Lisans				
Becerileri:				
İlgi Alanları:	Kitap- Eğitim-Yönetim-Musıki			
İş Deneyimi:	Öğretmen			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
Tel:	0 505 3996149			
E-Posta:	turhanabdullah73@ mynet.com			
Adres	Esentepe mah. 132. sok. No: 2/6 Afyon			